

YIL: 3 SAYI: 4 MAYIS 2017

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

ÜSKÜDAR UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

- ▶ **A Revised Model for Mutually Constituted Power Relations in Wendt's Constructivism: The Case of Turkish Foreign Policy**
Selin KARANA ŞENOL
- ▶ **Türkiye'nin Askerlik Sisteminin Tarihsel Süreç Bağlamında İncelenmesi**
Cengiz ÖZGÜN
- ▶ **Anne-Baba Davranışlarının ve Sosyal Çevrelerinin Liderlere Etkileri**
Şebnem ASLAN, Hatice YALÇIN, Nilgün SARP, Demet AKARÇAY ULUTAŞ
- ▶ **Aristoteles'in Rüya Teorisi ve "Rüyalar Üzerine" Adlı Eserinin Çevirisi**
Ömer OSMANOĞLU
- ▶ **Uluslararası Ajans Haberciliğinde Söylem: "Fırat Kalkanı" Harekâtı Bağlamında AP ve TASS Haber Ajanslarının Söylem Analizi**
Esra ÖZTÜRK
- ▶ **Elektronik Ticaretin Marka Değeri Üzerindeki Etkisi**
Canan TOPÇU

YIL:3 SAYI:4 MAYIS 2017
YEAR:3 ISSUE:4 MAY 2017

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

ÜSKÜDAR UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

ÜSKÜDAR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ (ÜSBİD)

Yıl 3 • Sayı 4 • Mayıs 2017 • ISSN 2459-0223

SAHİBİ

Üsküdar Üniversitesi Adına
A. Furkan Tarhan

EDİTÖRLER

Prof. Dr. Sevil Atasoy
Prof. Dr. Mithat Baydur

EDİTÖR YARDIMCISI

Yrd. Doç. Dr. İbrahim Arslan

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Wolfgang Gieler, Friedrich Schiller Jena Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan Köni, İstanbul Kültür Üniversitesi
Prof. Dr. Adnan Ömerustaoğlu, Birüni Üniversitesi
Doç. Dr. Soner Karagül, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Doç. Dr. Cumhur Taş, Üsküdar Üniversitesi

YAZI KURULU

Arş. Gör. Ali Ekmekçi
Arş. Gör. Fatma Demirbaş Ünver

BASKI VE KAPAK

Armoni Nuans Görsel Sanatlar ve İletişim Hiz. San. ve Tic. A.Ş.
Bostancıyolu Cad. Keyap Sit. B1 Blok No. 24 Y.Dudullu / Ümraniye - İstanbul
Tel: 0216 540 36 11 • www.armoninuans.com

Baskı Tarihi: Haziran 2017

MİZANPAJ

Gökser Gökçay

YAZIŞMA VE HABERLEŞME ADRESİ

Üsküdar Üniversitesi Altunizade Mah. Haluk Türksoy Sk. No: 14, 34662 Üsküdar/İstanbul/TÜRKİYE
Telefon: +90 216 400 22 22 / Dahili: 2604
E-posta: uusb@uskudar.edu.tr Web: www.uskudar.edu.tr

Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, yılda iki kez Mayıs ve Kasım aylarında yayımlanan hakemli bir dergidir. Makalelerdeki düşünce, görüş ve varsayımlar eser sahiplerine aittir; Üsküdar Üniversitesi sorumlu tutulamaz.

ÜSKÜDAR UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES (JOSOC)

Year 3 • Issue 4 • May 2017 • ISSN 2459–0223

OWNER

On behalf of Üsküdar University
A. Furkan Tarhan

EDITORS

Prof. Sevil Atasoy, Ph.D.
Prof. Mithat Baydur, Ph.D.

VICE EDITOR

Asst. Prof. İbrahim Arslan, Ph.D.

EDITORIAL BOARD

Prof. Wolfgang Gieler, Ph.D., Friedrich Schiller Jena University
Prof. Hasan Köni, Ph.D., İstanbul Kültür University
Prof. Adnan Ömerustaoğlu, Ph.D., Birüni University
Assoc. Prof. Soner Karagül, Ph.D., Çanakkale Onsekiz Mart University
Assoc. Prof. Cumhuri Taş, Ph.D., Üsküdar University

PUBLICATION BOARD

Res. Asst. Ali Ekmekçi
Res. Asst. Fatma Demirbaş Ünver

COVER AND PRINTED BY

Armoni Nuans Görsel Sanatlar ve İletişim Hiz. San. ve Tic. A.Ş.
Bostancıyolu Cad. Keyap Sit. B1 Blok No. 24 Y.Dudullu / Ümraniye - İstanbul
Tel: 0216 540 36 11 • www.armoninuans.com

Published in June 2017

LAYOUT DESIGN

Gökser Gökçay

CORRESPONDENCE AND COMMUNICATION

Üsküdar Üniversitesi Altunizade Mah. Haluk Türksoy Sk. No:14, 34662 Üsküdar / İstanbul / TÜRKİYE
Telephone: +90 216 400 22 22 Ext: 2604
E-mail: uusb@uskudar.edu.tr Web: www.uskudar.edu.tr

Üsküdar University Journal of Social Sciences is an academic peer-reviewed journal and published biannually in May and November. The opinions, thoughts and proposals within the articles are but reflections of the authors and do not, in anyway, represent those of the Üsküdar University.

DANIŞMA KURULU

- Prof. Dr. Sevil Atasoy, Üsküdar Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan Bacanlı
Prof. Dr. Mithat Baydur, Üsküdar Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail Dalay, Üsküdar Üniversitesi
Prof. Dr. Nazım Engin, Piri Reis Üniversitesi
Prof. Dr. Nazife Güngör, Üsküdar Üniversitesi
Prof. Dr. Şükrü Sina Gürel, Yakın Doğu Üniversitesi
Prof. Dr. Ümit Özdağ, 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü
Prof. Dr. Selahattin Sarı, Beykent Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet Güner Sayar, Beykent Üniversitesi
Prof. Dr. Nevzat Tarhan, Üsküdar Üniversitesi
Doç. Dr. Barış Bulunmaz, Üsküdar Üniversitesi
Doç. Dr. Barış Erdoğan, Üsküdar Üniversitesi
Doç. Dr. Sevtap Demirci, Boğaziçi Üniversitesi
Doç. Dr. Kutay Karaca, İstanbul Gelişim Üniversitesi
Doç. Dr. Merve Kavakçı, Üsküdar Üniversitesi
Doç. Dr. İsmail Arda Odabaşı, Üsküdar Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Bülent Uludağ, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Atahan Kartal, Beykent Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ateş Uslu, İstanbul Üniversitesi

Not: Listeler alfabetik olarak düzenlenmiştir.

ADVISORY BOARD

Prof. Sevil Atasoy, Ph.D., Üsküdar University

Prof. Hasan Bacanlı, Ph.D.

Prof. Mithat Baydur, Ph.D., Üsküdar University

Prof. İsmail Dalay, Ph.D., Üsküdar University

Prof. Nazım Engin, Ph.D., Piri Reis University

Prof. Nazife Güngör, Ph.D., Üsküdar University

Prof. Şükrü Sina Gürel, Ph.D., Near East University

Prof. Ümit Özdağ, Ph.D., 21. Century Turkey Institute

Prof. Selahattin Sarı, Ph.D., Beykent University

Prof. Ahmet Güner Sayar, Ph.D., Beykent University

Prof. Nevzat Tarhan, Ph.D., Üsküdar University

Assoc. Prof. Barış Bulunmaz, Ph.D., Üsküdar University

Assoc. Prof. Barış Erdoğan, Ph.D., Üsküdar University

Assoc. Prof. Sevtap Demirci, Ph.D., Boğaziçi University

Assoc. Prof. Kutay Karaca, Ph.D., İstanbul Gelişim University

Assoc. Prof. Merve Kavakçı, Ph.D., Üsküdar University

Assoc. Prof. İsmail Arda Odabaşı, Ph.D., Üsküdar University

Assoc. Prof. Mehmet Bülent Uludağ, Ph.D., İzmir Kâtip Çelebi University

Asst. Prof. Atahan Kartal, Ph.D., Beykent University

Asst. Prof. Ateş Uslu, Ph.D., İstanbul University

Note: The lists are in alphabetical order.

İÇİNDEKİLER

Editörden

Karşılıklı Kurulan Güç İlişkileri İçin Wendt'in İnşacı Modelini Tekrar
Gözden Geçirmek: Türk Dış Politikası Örneği (İngilizce) 11
Selin KARANA ŞENOL

Türkiye'nin Askerlik Sisteminin Tarihsel Süreç Bağlamında İncelenmesi 51
Cengiz ÖZGÜN

Anne-Baba Davranışlarının ve Sosyal Çevrelerinin Liderlere Etkileri 91
**Şebnem ASLAN, Hatice YALÇIN, Nilgün SARP,
Demet AKARÇAY ULUTAŞ**

Aristoteles'in Rüya Teorisi ve "Rüyalar Üzerine" Adlı Eserinin Çevirisi 139
Ömer OSMANOĞLU

Uluslararası Ajans Haberciliğinde Söylem: "Fırat Kalkanı" Harekâtı
Bağlamında AP ve TASS Haber Ajanslarının Söylem Analizi 185
Esra ÖZTÜRK

Elektronik Ticaretin Marka Değeri Üzerindeki Etkisi 223
Canan TOPÇU

YAZIM ESASLARI 253

CONTENTS

Editor's Note

A Revised Model for Mutually Constituted Power Relations in
Wendt's Constructivism: The Case of Turkish Foreign Policy 11

Selin KARANA ŞENOL

Analysis of Turkey's Military System in Historical Context (Turkish) 51

Cengiz ÖZGÜN

The Effects of Parental Behavior and Social Environment on Leaders (Turkish) .. 91

**Şebnem ASLAN, Hatice YALÇIN, Nilgün SARP,
Demet AKARÇAY ULUTAŞ**

Aristotle's Theory of Dreams and the Translation of "On Dreams" (Turkish) .. 139

Ömer OSMANOĞLU

Discourse in International Agency News Reporting: Discourse Analysis of AP and
TASS News Agencies in the Context of Operation: "Euphrates Shield" (Turkish) .. 185

Esra ÖZTÜRK

The Impact of Electronic Commerce on the Brand Value (Turkish).....223

Canan TOPÇU

STYLE GUIDE253

Editörden

Mayıs 2017 itibariyle Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi olarak dördüncü sayımıza ulaşmış bulunuyoruz. Şu ana kadar çıkarılan sayılarda olduğu gibi, bu sayıda da çok disiplinli yaklaşımımızı korumaya özen göstererek, Uluslararası İlişkiler, Psikoloji, Felsefe, İletişim ve İşletme Bilimleri alanlarından çok değerli akademisyenlerin yazdığı altı makaleye yer verdik.

İlk makalede, Selin Karana Şenol, Wendt'in İnşacı Modelini Türk dış politikası örneği üzerinden incelediği yazısında, Türkiye'nin Libya ve Suriye ile olan ilişkilerindeki değişiklikleri Türkiye-ABD ilişkileri çerçevesinde analiz etmektedir. İkinci çalışmada, Cengiz Özgün, Türkiye'deki askerlik sistemini tarihsel olarak ele aldığı yazısında, profesyonel ve zorunlu askerlik sistemlerini incelemiş ve asker alma konusuyla ilgili sorunları tespit edip çözüm önerileri sunmuştur. Üçüncü olarak, Şebnem Aslan ve meslektaşları, anne-baba tutumlarının çocukların liderlik özellikleri üzerindeki etkisini, dünyadaki farklı coğrafyalardan liderlerin yaşam öyküleri üzerinden incelemektedir. Ömer Osmanoğlu çalışmasında, Aristoteles'in Rüya Teorisini ayrıntılı bir biçimde analiz etmekte ve "Rüyalar Üzerine" eserinin çevirisini sunmaktadır. Beşinci çalışmada, Esra Öztürk'ün AP ve TASS haber ajanslarının Fırat Kalkanı Harekâtı bağlamındaki söylem analizini görmekteyiz. Canan Topçu'nun marka değeri kavramının elektronik ticaret sayesinde nasıl değiştiğini incelediği çalışma ise, bu sayının son makalesi olarak dergimizde yer almaktadır.

Ulusal ve uluslararası indekslerde taranmak için devam eden çalışmalarımız kapsamında dergimize gönderilen makaleler titizlikle gerekli kontrollerden geçirilmekte ve hakem değerlendirme süreçleri hassasiyetle yürütülmektedir. Bu süreçte değerli tavsiyeleriyle dergimizin kalitesinin üst düzeye çıkmasına katkı sağlayan hakemlerimizin yanı sıra, bu sayının hazırlanması aşamasında gösterdikleri çabalarından dolayı Yrd.Doç.Dr. İbrahim Arslan'a, Yrd.Doç.Dr. Gökser Gökçay'a, araştırma görevlilerimiz Ali Ekmekçi'ye ve Fatma Demirbaş Ünver'e teşekkürlerimi sunuyorum.

Keyifli okumalar dileklerle...

Prof. Dr. Mithat Baydur

Editor's Note

As of May 2017, Üsküdar University Journal of Social Sciences has reached its fourth issue. As we have done so far, we have tried to protect our multidisciplinary approach in this issue. It includes six articles from the disciplines of International Relations, Psychology, Philosophy, Communication and Management sciences written by highly valued academics.

In the first article, Selin Karana Şenol, in which she examines Turkish foreign policy by using Wendt's constructivist model, analyzes the changes in Turkey's relations with Libya and Syria in the context of Turkish–U.S. relations. Secondly Cengiz Özgün, in his piece where he deals with Turkish military service system in its historical background, investigates professional and obligatory military service models and suggests some resolutions on the topic. Thirdly, Şebnem Aslan and her colleagues analyze the influence of attitudes of the parents on the leadership skills of their children, by the help of biographies of the leaders throughout the different parts of the world. Ömer Osmanoğlu examines the dream theory of Aristotle in a detailed way and along with it, he provides us an English translation of “On Dreams” by Aristotle. In the fifth article by Esra Öztürk, we read the discourse analysis of the news agencies AP and TASS on the context of Euphrates Shield Operation. Canan Topçu's article, in which she studies the changes in the concept of brand value thanks to the electronic commerce, is featured as our sixth and last article for this issue.

Within the scope of our endeavor to be included in the national and internationally indexes, we punctiliously examine the articles sent to our journal and follow the peer review process, strictly. I would like to thank all the referees for their contributions that put the quality of our journal over the top with their valuable advice, as well as Assist.Prof. İbrahim Arslan, PhD., Assist.Prof. Gökser Gökçay, PhD., research assistants Ali Ekmekçi and Fatma Demirbaş Ünver for their rigorous work in preparation of this issue.

Wishes for a joyful reading...

Prof. Mithat Baydur, Ph.D.

A Revised Model for Mutually Constituted Power Relations in Wendt's Constructivism: The Case of Turkish Foreign Policy

Karşılıklı Kurulan Güç İlişkileri İçin Wendt'in İnşacı Modelini Tekrar Gözden Geçirmek: Türk Dış Politikası Örneği

Selin KARANA ŞENOL^(*)

Abstract

Starting with 1990s, constructivism has become one of the mainstream theories of International Relations and made important contributions to the field. Among constructivists, Alexander Wendt has attracted highest attention by proposing possibility of finding a common ground between constructivism and realism. Is it possible to reconcile these two different perspectives? This paper attempts to reveal the conjunction point between realist and constructivist approaches through the discussion of Wendt's constructivist ideas and realism. The argument follows that although actors shape each other's identities and interests through mutual interactions as Wendt stipulates those who possess more power and capabilities shape the other actors, who have limited power and capabilities, more. To test this hypothesis, this paper analyses change in Turkish foreign policy towards Libya and Syria within the framework of the relationship between Turkey and the United States. These cases demonstrate how a superior

(*) Asst. Prof., Ph.D., Üsküdar University, Department of Political Science and International Relations.

Selin KARANA ŞENOL

power, the USA, can influence identity creation process of a weaker state, Turkey, as Turkey was driven to abandon “zero problem with neighbors” policy and peace-prone identity with the influence of the USA since 2011.

Keywords: Constructivism, Alexander Wendt, Turkish Foreign Policy, U.S. Foreign Policy

Özet

1990’larla birlikte İnşacılık Uluslararası İlişkiler alanında ana teorilerden biri haline geldi ve bu alana önemli katkılarda bulundu. İnşacı teorisyenler arasında Alexander Wendt inşacılık ve realizm arasında ortak bir zemin bulma çabasıyla en çok dikkat çeken teorisyen oldu. Bu birbirinden farklı iki teorik bakış açısının uyuşması mümkün müdür? Bu çalışma Wendt’in inşacı fikirleri ve realizm üzerinden tartışarak realist ve inşacı yaklaşımların ortak noktasını ortaya çıkartmayı hedeflemektedir. Wendt’in öngördüğü gibi aktörler birbirlerinin kimlik ve çıkarlarını karşılıklı etkileşimler sonucu biçimlenseler de bu çalışma güç ve yetenekleri fazla olan aktörlerin güç ve yetenekleri kısıtlı olan aktörleri daha çok biçimlendirdiğini iddia etmektedir. Bu hipotezin test edilmesi için Türkiye’nin Libya ve Suriye ile olan ilişkilerindeki değişiklikler Türkiye–Amerika Birleşik Devletleri ilişkisi çerçevesinde analiz edilmektedir. Bu vakalar ABD’nin daha üstün bir güç olarak Türkiye’nin kimlik yaratma sürecini etkileyebildiğini ve bu etkiyle Türkiye’nin komşularla sıfır sorun politikasını ve barış odaklı kimliğini 2011’den bu yana bırakmak durumunda kaldığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: İnşacılık, Alexander Wendt, Türk Dış Politikası, ABD Dış Politikası

Introduction

Since the Cold War period, the U.S. has had a strong hand in the articulation of international security as well as in the construction of humanitarian intervention and the promotion of democracy norms.¹ Especially after the 9/11 events the Bush administration declared war against international terror and initiated a policy of democracy promotion mainly through hard power. Drastic measures taken by the Bush administration opened the international arena for the debate over boundaries of humanitarian intervention and democracy promotion especially through military intervention, which would also prevent international terror. Since then, these two norms, or called as institutions, have occupied the agenda of international society. Concomitantly, thanks to the hegemonic power, the U.S. effect on the constitution of these two norms reached its zenith. While the U.S.'s effect on construction of humanitarian intervention and democracy promotion has been more powerful, Turkey's contribution has been restricted due to limited material capabilities. Therefore, Turkey's identity and interests have been constrained and shaped by these institutions comparative to the U.S..

During the Justice and Development Party (JDP) government, Turkey initiated a new Turkish foreign policy called "zero problems with neighbors". This new initiative has targeted the creation of a new peace-prone identity, realized through establishing better relations with neighbors especially in the Middle East. Besides providing economic gains, better relations would lead to the democratization of the region, which would contribute to both regional and international security. Within the framework of this "zero problems with neighbors" policy, good neighborly relations were established with Libya and Syria; and Turkey attempted to perpetuate

1 In this paper, the concepts of "intersubjective knowledge", "intersubjective understandings", "norms" and "institutions" will be used interchangeably.

Selin KARANA ŞENOL

peace-prone identity in order to be a source of inspiration for a democratic transformation and security in the region. However, after 2011, Turkey's foreign policy approach towards these countries began to contradict with its new identity, which the JDP has been trying to construct. Why Turkey took steps contradicting with this peace prone identity, which it has invested in for almost a decade? How this sudden downturn in Turkey's approach can be explained? This paper investigates the main dynamics of Turkey's identity change and tries to explain this sudden identity change within the constructivist theoretical framework, which offers the best possible explanation for this puzzle, as this paper will try to prove. The main argument of this paper is that Turkish foreign policy towards Libya and Syria has changed along with Turkey's retreat from its new identity because of Turkey's interaction with the U.S. Whenever Turkey has interacted with the U.S. about foreign policy towards these states, it had to make concessions and rearticulate its identity by abandoning the aspiration of becoming a regional power through soft power and a source of democratic inspiration. Consequently, being impeded by humanitarian intervention and democracy promotion norms mainly constructed and guided by the U.S., Turkey had to change its foreign policy attitude whenever it entered into interaction with the U.S.

Through this paper, I will attempt to explain the shift in Turkey's identity by building on Wendt's constructivist arguments with an emphasis on his model of mutual construction of identities and interests. After careful examination of Wendt's model, I will posit my model and then apply my model to the case study of Turkish foreign policy towards Libya and Syria, and argue that change in foreign policy is the product of Turkey's interaction with the U.S. and concomitant U.S. influence over the norms of humanitarian intervention and democracy promotion. Lastly, I will conclude with the summary of my analysis.

Constructivism and Wendt

1990s witnessed so-called constructivist turn in International Relations partly because mainstream IR theories failed to predict and explain the collapse of the Soviet Union and the end of Cold War and their analytical tools were incapable of explaining post-Cold War social developments.² A growing number of scholars started studying IR phenomena within the constructivist framework, which embedded in the critical theory. These scholars include Emanuel Adler, Michael Barnett, Martha Finnemore, Jutta Weldes and Raymond Duvall and many more.³ Among constructivists, Alexander Wendt has a special place as he has been appreciated for his sophisticated constructivist challenge posited towards rational choice theories, mostly structural realism known also as neorealism. Although Nicholas Onuf (1989) has been accepted as the “father” of social constructivist research area in IR domain, Alexander Wendt has been one of the most preeminent scholars of contemporary IR constructivist scholarship thanks to his attempt to bring social constructivism to IR domain in order to find a middle ground between rationalism or positivism, and reflectivism or relativism.⁴

Constructivists have underlined the importance of ideational structures besides material ones unlike neorealist assumption, which neglects ideational structures. Emphasizing ideas constitute the basis of interests; constructivists reveal the construction process of ideas and

2 Richard Price and Christian Reus-Smit, “Dangerous Liaisons? Critical International Theory and Constructivism”, *European Journal of International Relations*, 1998, Vol. 4, No. 3, pp. 264–265.

3 Maja Zehfuss, *Constructivism in International Relations: The Politics of Reality*, (Cambridge: Cambridge University Press 2002), p.2.

4 *Ibid.*; John Gerard Ruggie, “What Makes the World Hang Together? Neo-Utilitarianism and the Social Constructivist Challenge”, *International Organization*, 1998, Vol. 52, No. 4, p.862.

Selin KARANA ŞENOL

interests.⁵ Theorizing within the constructivist framework, Wendt shares these assumptions but what makes his proposition unique is that besides challenging the neorealist and neoliberal schools, which cannot explain structural changes; his ideas clarify changes in both structural and individual levels by seizing the middle ground between individualism and holism. Therefore, although Wendt focuses on the system level by overlooking the state level, his ideas can be utilized in order to expose identity formation of a state.

Although mainstream IR scholarship dominated by neorealism during 1980s, whose vanguard is Kenneth Waltz (1979) with his book “Theory of International Politics”; neorealism could not anticipate the structural change, the end of Cold War by the collapse of the USSR. The source of this failure was apathetic understanding of international structure and states. In order to analyze IR matters, neorealism (and its cohort neoliberalism to some extent) combines an individualist micro–economic approach to the international system with the classical realist emphasis on power and interest based on materialism.⁶ Wendt charges this individualism, materialism, and neglect of interaction form the core of neorealist structuralism when clarifying the causes of its failure to predict the structural change.⁷ By opposing individualism, Wendt sides with holism and confirms that there is an international structure as neorealism assumes but what diverges the path with neorealist approach is their different stances concerning how much ideas matter along with material forces in this structure. Wendt does not

5 Martha Finnemore (1996) provides a strong constructivist analysis of national interests and demonstrates how political leaders have used “national interest” discourse. See Martha Finnemore, “Defining State Interests”, in *National Interests in International Society*, (Ithaca and London: Cornell University Press 1996), pp.1–33.

6 Alexander Wendt, *Social Theory of International Politics*, (Cambridge New York, and Melbourne: Cambridge University Press 1999), p.2.

7 *Ibid.*, p.17.

A Revised Model for Wendt's Constructivism: The Case of Turkish Foreign Policy

reject individualism utterly because an analysis of states can be conducted on the individual level due to the assumption that “states are people too” since they are purposive actors with a sense of self.⁸

One of the main puzzles in IR is agent–structure problem. Scholars debate about the ontological priority of agency and structure. While neorealism attempts to solve agent–structure problem by making states agents given (through billiard ball analogy), world systems analysis proposed by Immanuel Wallerstein (2004) makes system structures primitive units; yet, these attitudes result in an inability to explain the properties and causal powers of their primary units of analysis, a weakness which seriously cripples their potential explanations of state action.⁹ Structuration theory, borrowed from Anthony Giddens (1984), helps escaping the agent–structure problem because by conceptualizing agents and structures as mutually constituted or co–determined entities, it enables development of both systemic and statist theoretical accounts without engaging in either ontological reductionism or reification.¹⁰ The philosophical foundation of structuration theory is scientific realism, which defines agents and structures as distinct and observable entities; hence, Wendt declares himself as realist.¹¹ The significance of scientific realism is that it helps building a via media between positivist epistemology and post–positivist ontology by acknowledging social kinds are materially grounded meanwhile social kinds give meaning to materials so that the relationship between social and material kinds

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:3
Sayı:4

8 *Ibid.*, pp.194–195.

9 Alexander E. Wendt, “The Agent–Structure Problem in International Relations Theory”, *International Organization*, 1987, Vol. 41, No. 3, p.337.

10 *Ibid.*, pp. 349–350.

11 *Ibid.*, pp. 350,360; Steve Smith, “Positivism and Beyond” in *International Theory: Positivism and Beyond*, eds. Steve Smith et. al., (New York: Cambridge University Press 1996), p.26.

Selin KARANA ŞENOL

are mutual.¹² Scientific realism separates Wendt from positivists, post-modernists and post-modernist constructivists. By rejecting positivism altogether post-modernists and post-modernist constructivists target showing how arbitrary, particular and historically generated are the logocentric structures, which mark language and thought so to say, knowledge.¹³

By highlighting the role of ideas, Wendt establishes a balance between material and social forces. Therefore, a successful analysis of international relations should consider discursive capabilities besides material resources because ideas give meaning to material forces concurrently constituting social structures.¹⁴ Ideas construct social structure, which constitute actors with certain identities and interest whereas interest-constituting ideas are in turn constituted by the shared ideas or culture of the international system; hence, there is mutual constitution of ideas and social structure.¹⁵ Consequently, Wendt identifies the structure of social system, which contains three elements: material conditions, interests and ideas, thus, he accepts that there are material elements in the social structure as realists claim, yet they explain little themselves.¹⁶ While material conditions are the basis of interests and ideas, ideas and interests shape them.¹⁷ For instance, although the United Kingdom is a powerful country along with nuclear powers, the United States perceives North Korea, with much less power

12 Alexander Wendt, 1999, *Ibid.*, pp.76–77,91.

13 Steve Smith, *Ibid.*, pp.29–31.

14 Regarding the relationship between material and ideational factors, Wendt argues, “Material forces are not constituted solely by social meanings, and social meanings are not immune to material effects”. See Alexander Wendt 1999, *Ibid.*, pp.111–112.

15 Alexander Wendt, 1999, *Ibid.*, pp.78,125.

16 *Ibid.*, pp.139,189.

17 Wendt says “Without ideas there are no interests, without interests there are no meaningful material conditions, without material conditions there is no reality at all”. See Alexander Wendt 1999, *Ibid.*, p.139.

A Revised Model for Wendt's Constructivism: The Case of Turkish Foreign Policy

and limited nuclear capacity, as a threat. Therefore, ideas and interests affect the perception of material conditions.

By stating “There are no structures without agents, and no agents (except in a biological sense) without structures. Social processes are always structured, and social structures are always in process.” Wendt confronts Kenneth Waltz's more deterministic understanding of international structure because Wendt suggests simultaneous construction of agents and structure in continuous process.¹⁸ Overall, Wendt contends that identities and interests of agents and international structure are in an interaction. He defines identities as subjective self-understandings. Identities cannot exist apart from interests because identities are the basis of interests.¹⁹ Therefore, when an agency enters into interaction with international structure or another agency, its identities and interest are affected. In sum, Wendt proclaims the basic idea that identities and their corresponding interests are produced when an agency interacts with international structure and significant others. In this identity-interest formation process how actors are treated by significant others plays an important role because others' behavior affects self-understanding and then reinforces identity.²⁰ This identity formation process known as the principle of “reflected appraisals” or mirroring because actors come to see themselves as a reflection of how other appraise and treat them and they evaluate themselves in the “mirror” of Others' representations of the Self. Within the framework of

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:3
Sayı:4

18 Alexander Wendt, 1999, *Ibid.*, p.186; Richard Price and Christian Reus-Smit, *Ibid.*, pp.267; Jeffrey T. Checkel, “The Constructive Turn in International Relations Theory”, *World Politics*, 1998, Vol. 50, pp. 324–348; Dale Copeland, “The Constructivist Challenge to Structural Realism” in *Constructivism and International Relations: Alexander Wendt and His Critics*, eds. Stefano Guzzini and Anna Leander, (New York: Routledge 2006), p.3.

19 Alexander Wendt, “Anarchy Is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics”, *International Organization*, 1992, Vol. 46, No. 2, p. 398.

20 Alexander Wendt, 1999, *Ibid.*, p.327.

Selin KARANA ŞENOL

this principle, Wendt indicates that when an actor is appraised as an enemy, he/she is likely to internalize that belief in her own role identity vis-à-vis the significant other. However, Wendt admits that there might be power and dependency relations affecting this identity-interest formation process because actors differ along with their powers. For Wendt, ideas and power are not mutually exclusive because the meaning of power distribution in international politics changes by ideas juxtaposed as comparison of the UK and North Korea unfolds.²¹

As the most important resilient actor in international relations, states are real, unitary actors with definite intentions. States have national interests imbedded in their identities. Wendt defines national interest as the reproduction requirements or security of state-society complexes and underlines that behavior of states is motivated by national interests.²² In fact, national interest discourse has been used as a pretext to legitimize state acts as Jutta Weldes (1996, 1999) analyzes. Similarly, Wendt deconstructs national interests by challenging neorealist claim that states seek power because they feel insecure in international arena due to anarchy. Wendt argues that there is no such thing as “logic of anarchy” per se but there are three kinds of cultures or international systems under which states operate.²³ Wendt opposes systemic theories like neorealism and world systems theory take states given because of self-help system generated by anarchy which homogenize states by motivating them for survival and lust for power. By confronting systemic theories, Wendt asserts that there is no single logic

21 *Ibid.*, p.135.

22 *Ibid.*, pp.233-234.

23 *Ibid.*, pp.247, 308-309.

A Revised Model for Wendt's Constructivism: The Case of Turkish Foreign Policy

of anarchy but three types or cultures of anarchies called as Hobbesian, Lockean, and Kantian.²⁴

Although anarchy constrains states, intersubjective meanings attained to it determine the scope of relations among states. Thus, besides being affected by each other, states also are affected by intersubjective meanings, which are also constructed by states. As a result, state actors and systemic structures are mutually constitutive. In this mutual construction process, states, as intentional corporate bodies, are responsible for both their own identities and interests and also intersubjective meanings when they enter into interaction with others. Through analysis of this construction process, Wendt challenges rationalist theories which reduces states to effects of international structure and neglects the formation of identities and interests within the state, not just behavior of state.²⁵ Nevertheless, this critique of rationalist theories does not rule out rationalist accounts altogether because Wendt's constructivism drawn from structurationist and symbolic interactionist sociology attempts to build bridge between reflectivist and rationalist traditions.²⁶ Wendt admits the distribution of power may always affect states' calculations, but he conditions the distribution of power by the distribution of knowledge, in other words the intersubjective understandings and expectations, because they constitute states' conceptions of self and the other. Consequently, Wendt assumes that all states regardless of their power are influenced by intersubjective understandings, which give meaning to power. In this formulation, Wendt assumes states as equals; yet states differ

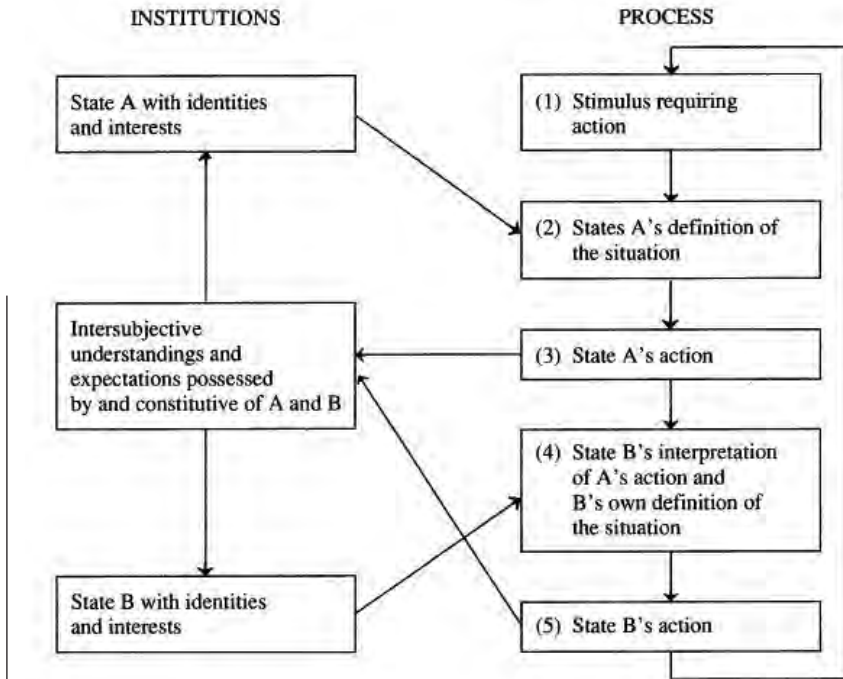
Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:3
Sayı:4

24 Alexander Wendt argues that among these types of anarchies, Hobbesian system is not inevitable, self-help and power politics do not follow either logically or causally from anarchy as rationalists claim; rather they are institutions of anarchy, not essential features of it, hence anarchy is what states make of it. See Alexander Wendt, 1992, *Ibid.*, pp.394–395, 399. Also see Dale Copeland, *Ibid.*, p.6.

25 *Ibid.*, p.392.

26 *Ibid.*, p.394.

Figure: 1

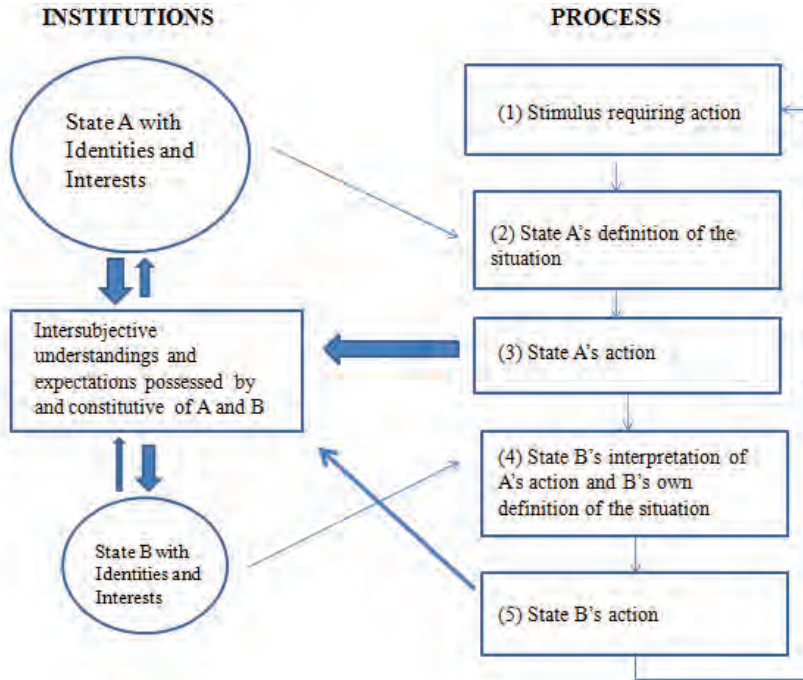

along with their material capabilities and powers. Wendt neglects power disparity in the formation and influence of intersubjective meanings because intersubjective influence can be limited on powerful states compared to less powerful states. The next section introduces my own theoretical model based on revision of Wendt's ideas about the role of power in the construction of intersubjective meanings or institutions.

Wendt Revised: A New Model

In "Constructivism and International Relations: Alexander Wendt and His Critics" edited by Stefano Guzzini Anna Leander (2006), various scholars criticize Wendt on various issues such as identity, scientific realism

Figure: 2

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:3
Sayı:4

and grand theory possibility and others; yet, none of these scholars criticized Wendt for neglecting power relations. As discussed in the first part, Wendt theorizes the mutual constitution of actors and intersubjective meanings or institutions as follows:

In his model depicted in *Figure 1* posited in “Anarchy Is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics”,²⁷ Wendt attempts to demonstrate how identities and intersubjective meanings and expectations are shaped through the process. However, in this model of co-determination of institutions and process, Wendt assumes actors symmetrically are

27 Alexander Wendt, 1992, *Ibid.*, p.406.

Selin KARANA ŞENOL

affecting and being influenced by intersubjective meanings and expectations. In this formulation, State A and State B are assumed as equal powers both constructing intersubjective understandings and expectations equally and being equally affected as well. However, states differ along with their capabilities and material powers as well as soft powers.²⁸ Therefore, my revised model depicted in Figure 2, incorporates power component, which plays an important role in international politics.

Relative influence on intersubjective meanings and expectations are symbolized as thicker arrows while thinner arrows signified less influence. Since states are not equal in terms of their capabilities and soft powers, their positions should be differentiated. As their powers differ, their influence on the creation of intersubjective meanings and expectations is different, as well. As a result, while State A affects intersubjective understandings and expectations more, State B's effect is lesser. Moreover, since State A has more soft and hard power imbedded in material capabilities, it is less influenced by intersubjective meanings. In this framework, State A's action is more influential than State B's since State A has more say in international arena than State B. As a result, State B has to comply with international rules and norms more than State A and can contribute the creation of intersubjective meanings less than State A. In addition, I believe that apart from states' actions, their position or existence in the international system affects intersubjective understandings and expectations. For instance, although the U.S. does not intervene directly into a weak state's identity and interests or shape it totally, its existence or position in the international system through soft power can influence other states' identities and interests. Therefore, power matters in international politics.

There are many examples of how the U.S as the super power has affected intersubjective meanings as well as institutions. For example,

28 Joseph S. Jr. Nye, "Soft Power", *Foreign Policy*, 1990, No. 80, pp. 153–171.

A Revised Model for Wendt's Constructivism: The Case of Turkish Foreign Policy

sovereignty structure has been one of international institutions, which create international norms such as non-intervention into other states' territorial integrity or domestic politics. However, the U.S., with soft and hard power, has been able to intervene into other states throughout history. Apart from sovereignty, humanitarian intervention and democracy promotion have been one of the intersubjective meanings. Like sovereignty, the U.S. affected these intersubjective meanings via the reinterpretation of self-defense norm and declaring international terrorism as a threat to international peace and security, which can be prevented through democracy promotion.²⁹ For instance, the U.S. note to the UN on 7 October 2001, concerning action in Afghanistan, stated 'We may find that our self-defense requires further actions with respect to other organizations and other states.'³⁰ Thus, the U.S. expanded the boundaries of self-defense and included confronting non-state actors within other states like Afghanistan. In addition to this declaration, the U.S. incorporated this approach to the 2002 National Security Strategy of the U.S. and reaffirmed in the 2006 National Security Strategy, which articulated the role of preemption in national security strategy and to some extent legalized the Bush doctrine of preemption

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:3
Sayı:4

29 UN Security Council resolutions declared that international terrorism is a threat to international peace and security with regard to which the right of self-defense is operative. Therefore, large-scale attacks by non-state entities might amount to 'armed attacks' within the framework of article 51; the use of force in self-defense by attacked states is justified. The U.S. took action in Afghanistan against the Al-Qaeda organization which is responsible for the 11 September attacks and justified this action by provisions in the NATO Treaty refer, that specifically both to an 'armed attack' and to article 51 of the UN Charter. However, in reality treaty was not activated because the U.S. acted on its own initiative with specific allies, such as the United Kingdom, by relying on the right of self-defense with the support of international community. See Malcolm N. Shaw, *International Law*, (Cambridge, New York: Cambridge University Press 2008), pp.1136-1137.

30 *Ibid.*, p.1140.

Selin KARANA ŞENOL

which support deterring any threat before it is unleashed.³¹ However, this doctrine goes beyond what is currently acceptable in international law.³²

Besides the self–defense norm, humanitarian intervention was also articulated with the promotion of democracy along with protecting people under repressive authoritarian regimes and countering international terrorism. The U.S. tried to justify its intervention in Panama in December 1989 as a restoration of democracy but it was not acceptable in international law in the structure of the UN Charter.³³ The Kosovo crisis of 1999 became a corner stone because the NATO bombing, out of UN control area to support repressed ethnic Albanian population within Kosovo, was justified without the UN authorization.³⁴ Despite the lack of UN authorization, it was consistent with the international humanitarian law since the act was not condemned by the UN and attained international support.³⁵ Similar to Panama case, the U.S. used the humanitarian intervention discourse before intervening into Iraq in 2003. In recent years, Syria has occupied the international agenda in terms of humanitarian intervention; yet due to Russian and Chinese veto, no measures could be taken.

To elaborate my arguments, in the next section, I will first discuss the emergence of Turkey’s new identity and in conjunction, I will apply my model to the case study of Turkish foreign policy towards Libya and Syria following the start of rebellions in 2011.

31 Jülide Karakoç, “US Policy Towards Syria Since the Early 2000s”, *Critique: Journal of Socialist Theory*, 2013, Vo l. 41, No. 2, p.229.

32 Malcolm N. Shaw, 2008, *Ibid.*, p.1140.

33 *Ibid.*, p.1158.

34 *Ibid.*, p.1156.

35 *Ibid.*, p.1157.

Turkey's New Identity: Zero Problems with Neighbors

During the JDP government, especially after 2009 when Ahmet Davutoğlu took the foreign minister position, Turkey initiated a new foreign policy with dynamic and multi-dimensional approach replacing old foreign policy understanding, which considered Turkey as a frontier country during the Cold War and a bridge country after the end of it.³⁶ In the old foreign policy understanding, the realist approach in foreign policy was dominant and defensive non-involvement realpolitik was the main principle shaping the diplomatic practices.³⁷ Based on Davutoğlu's world vision, new foreign policy rejected both of these positions because post-Cold War period required new vision and strategy to cope with changing dynamics of international relations.³⁸ Davutoğlu asserted that Turkey has central country status thanks to its geographical location, which provides

36 Ahmet Davutoğlu, "Turkey's Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007", *Insight Turkey*, 2008, Vol. 10, No. 1, p.77; Bülent Aras, "The Davutoğlu Era in Turkish Foreign Policy", *Insight Turkey*, 2009, Vol. 11, No. 3, p.127; Joshua W. Walker, "Learning Strategic Depth: Implications of Turkey's New Foreign Policy Doctrine", *Insight Turkey*, 2007, Vol. 9, No. 3, pp.44-45.

37 Although it was Turgut Özal, who was the prime minister of Turkey from 1983 to 1989 and the president from 1989 to 1993, attempted to challenge this traditional firstly, and İsmail Cem, who was minister of foreign affairs between 1997 and 2002, tried to establish active foreign policy understanding. However, all these initiatives failed due to lack of domestic support and intertwining this understanding with Özal and Cem with limited time in their positions. Therefore, Davutoğlu's foreign policy approach has not been completely new. Özlem Tür and Ahmet K. Han, "A Framework for Understanding the Changing Turkish Foreign Policy of the 2000s", in *Turkey in the 21st Century: Quest for a New Foreign Policy*, eds. Özden Zeynep Oktav, (Farnham England, Burlington USA: Ashgate Publishing Company 2011), pp.11,25. Birgül Demirtaş, "Turkish-Syrian Relations: From Friend "Esad" to Enemy "Esed"", *Middle East Policy*, 2013, Vol. 20, No. 1, p.111.

38 Ahmet Sözen, "A Paradigm Shift in Turkish Foreign Policy: Transition and Challenges", *Turkish Studies*, 2010, Vol. 11, No. 1, p.119; Shaista Shaheen Zafar, "Turkey's 'Zero Problems with Neighbours' Foreign Policy; Relations with Syria", *Journal of European Studies*, 2012, p.145.

Selin KARANA ŞENOL

Turkey the “Strategic Depth” along with “historical depth”.³⁹ This new identity of “central country” or “regional and future global power” required change in foreign policy practices as they mirror the national identity.⁴⁰ In order to fulfill the requirements of this central country position and being a center of attraction in the region, Turkey would follow five principles of this new foreign policy approach. These five principles are “balance between security and democracy in a country”, “zero problem policy toward Turkey’s neighbors”, “developing relations with the neighboring regions and beyond”, “adherence to a multidimensional foreign policy”, and “rhythmic diplomacy”.⁴¹ Along with these principles, Turkish foreign policy changed from passive to active in international affairs. For instance,

39 Ahmet Davutoğlu, 2008, *Ibid.*, pp.78–79. For the usage of these terms, also see Joshua W. Walker, *Ibid.*, pp.33–34; Ahmet Sözen, *Ibid.*, p.109; Jülide Karakoç, *Ibid.*, p.226; Alexander Murinson, “The strategic depth doctrine of Turkish foreign policy”, *Middle Eastern Studies*, 2006, Vol. 42, No. 6, pp.947,951–952; Siret Hursoy, “Changing Dimensions of Turkey’s Foreign Policy”, *International Studies*, 2011, Vol. 48, No. 2, p.151; Stephen F. Larrabee, “Turkey’s New Geopolitics”, *Survival: Global Politics and Strategy*, 2010, Vol. 52, No. 2, p.159.

40 Strategic depth and historical depth are the two concepts constituting the basis of Davutoğlu doctrine. According to Davutoğlu, these advantages give Turkey the chance of pursuing independent policies and becoming a regional and global actor. See Joshua W. Walker 2007, *Ibid.*, p.34.

41 Ahmet Davutoğlu, 2008, *Ibid.*, pp.79–82; Ahmet Sözen, *Ibid.*, p.110; Siret Hursoy, *Ibid.*, p.151; Aylin Güney and Nazif Mandacı, “The meta–geography of the Middle East and North Africa in Turkey’s new geopolitical imagination”, *Security Dialogue*, 2013, Vol. 44, No. 5–6, p.438; Ahmet Davutoğlu, “The Three Major Earthquakes in the International System and Turkey”, *The International Spectator: Italian Journal of International Affairs*, 2013, Vol. 48, No. 2, p.4; Murat Mercan, “Turkish Foreign Policy and Iran”, *Turkish Policy Quarterly*, 2010, pp.15–16; Özden Zeynep Oktav, “Regionalism or Shift of Axis? Turkish–Syrian–Iranian Relations”, in *Turkey in the 21st Century: Quest for a New Foreign Policy*, eds. Özden Zeynep Oktav, (Farnham England and Burlington USA: Ashgate Publishing Company 2011), p.76.

A Revised Model for Wendt's Constructivism: The Case of Turkish Foreign Policy

by intense diplomatic activities Turkey took part in global issues using international platforms.⁴²

Before Davutoğlu period, Turkey had prioritized its relationship with the West and had cut its ties with the Middle East because of Westernization efforts and escape from the Ottoman history.⁴³ However, “Strategic Depth” doctrine with active foreign policy understanding contributed to recovery of relations with neighbors in the Middle East⁴⁴ Davutoğlu adds five general principles of Turkish foreign policy further principles related to the relations with Middle Eastern countries. These principles consist of “security for everyone”, “priority must be given to dialogue as a means of solving crises”, “economic interdependence”, and “cultural coexistence and plurality”.⁴⁵ These principles anticipated desecuritization of relations with the neighbors in the Middle East. Desecuritization in Turkish foreign policy has many causes like the decline in military control over the foreign policy, the impact of the EU conditionality and change in foreign policy making elite.⁴⁶ Whatever the source of desecuritization is, it does not change the fact that desecuritization is part of identity change; hence it should be considered within the framework of new identity, which does not contain only desecuritization but more. Through desecuritization, instead of hard

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:3
Sayı:4

42 Ahmet Davutoğlu, 2008, *Ibid.*, p.83.

43 Joshua W. Walker, *Ibid.*, pp.34,37. Alexander Murinson, *Ibid.*, p.945. Graham E. Fuller, “Turkey’s strategic model: Myths and realities”, *The Washington Quarterly*, 2004, Vol. 27, No. 3, p.59.

44 Stephen F. Larrabee, *Ibid.*, p.157. Alexander Murinson, *Ibid.*, p.953.

45 Principles of security for everyone, solving problems through dialogue and democratic values such as plurality and cultural coexistence constituted the basis of Turkey’s peace-prone identity. In addition, Turkey attempted to assert ‘the image of a just and impartial arbiter in foreign policy towards the Middle East’. See Alexander Murinson 2006, *Ibid.*, p.953. Also see Ahmet Davutoğlu 2008, *Ibid.*, pp.84–85, Siret Hursoy 2011, *Ibid.*, p.141, and Aylin Güney and Nazif Mandacı, 2013, *Ibid.*, p.438.

46 Siret Hursoy, *Ibid.*, p.147; Stephen F. Larrabee, *Ibid.*, p.161.

Selin KARANA ŞENOL

power, Turkey's new identity emphasized the use of soft power, which targets becoming a center of attraction and inspiring other countries to democratize especially in the Middle East.⁴⁷ As the soft power should be supported by economic power, Turkey turned into a "trading state" through zero problems with neighbors.⁴⁸ In economic terms, Turkey's relations with neighbors grew out of three channels which are increasing economic and trade relations with developing trade volume, broader movement of people and lastly, civil society contacts reinforcing the integration process by assisting the diffusion of values of democracy, conflict resolution and cooperation in addition to liberal market economics.⁴⁹

A significant part of this new approach towards the Middle East has been depicting Turkey as "regional security provider" and "regional arbiter".⁵⁰ Along with the "zero problems with neighbor" policy, this principle in Turkey's foreign policy towards the Middle East has foreseen cooperation and dialogue with neighbors in order to overcome security problems and foster economic development and prosperity. Moreover, Turkey would

47 Siret Hursoy, *Ibid.*, pp.141–142; Aylin Güney and Nazif Mandacı, *Ibid.*, pp.437,442; Özlem Tür and Ahmet K. Han, *Ibid.*, p.25; Daphne McCurdy, "Turkish–Iranian Relations: When Opposites Attract", *Turkish Policy Quarterly*, 2008, Vol. 7, No. 2, p.88; Anoushiravan Ehteshami and Süleyman Elik, "Turkey's Growing Relations with Iran and Arab Middle East", *Turkish Studies*, 2011, Vol. 12, No. 4, p.646.

48 Özlem Tür and Ahmet K. Han, *Ibid.*, pp.21,25; Nihat Ali Özcan and Özgür Özdamar, "Uneasy Neighbors: Turkish–Iranian Relations Since the 1979 Islamic Revolution", *Middle East Policy*, 2010, Vol. 17, No. 3, p.111; Kemal Kirişçi, "Turkey's Engagement with Its Neighborhood: A "Synthetic" and Multidimensional Look at Turkey's Foreign Policy Transformation", *Turkish Studies*, 2012, Vol. 13, No. 3, pp. 319–321.

49 Kemal Kirişçi, *Ibid.*, pp.320–321.

50 Aylin Güney and Nazif Mandacı, *Ibid.*, pp.438; Bülent Aras and Rabia Karakaya Polat, "From Conflict to Cooperation: Desecuritization of Turkey's Relations with Syria and Iran", *Security Dialogue*, 2008, Vol. 39, No. 5, p.507; Murat Mercan, *Ibid.*, p.16; Siret Hursoy, *Ibid.*, p.153; Murinson, *Ibid.*, p.953; Birgül Demirtaş, *Ibid.*, p.114.

A Revised Model for Wendt's Constructivism: The Case of Turkish Foreign Policy

become a role model for the region, as supported also by the U.S., with reconciling moderate Islam and democracy, and successful economic development.⁵¹ Therefore, Davutoğlu projected becoming a regional power, which would be the first stage of becoming world power.⁵² However, with the outbreak of protests in the Middle East against repressive regimes in 2010 starting with Tunisia, Turkey dragged into a dilemma because helping protest movements would conflict with “zero problems with neighbors” policy; yet siding with repressive governments crushing their own people would violate the principle of security provider and democracy promoter through soft power.⁵³ Under these conditions, the best option compatible with Turkey's new identity would be playing the regional arbiter role, which would balance two principles of “zero problems” and “security provider”. However, being deficient in material capabilities, Turkey could not hold on to its new identity and had to compromise. In addition, the interactions between Turkey and the U.S. contributed making concessions, which started with the humanitarian intervention into Libya.⁵⁴ Moreover, the spread of protest movements to Syria further challenged Turkey's new identity and

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:3
Sayı:4

51 Aylin Güney and Nazif Mandacı, *Ibid.*, pp.440; Özlem Tür and Ahmet K. Han, *Ibid.*, p.18; Nihat Ali Özcan and Özgür Özdamar, *Ibid.*, p.140; Jülide Karakoç, *Ibid.*, pp.223, 225, 235, 238; Ömer Taşpınar, “Turkey's Strategic Vision and Syria”, *The Washington Quarterly*, 2012, Vol. 35, No. 3, p. 131.

52 Ahmet Davutoğlu, 2008, *Ibid.*, p.96.

53 Birgül Demirtaş, *Ibid.*, p.116.

54 Walker, (*ibid.*, p.46) argues that Turkey cannot simply pursue its regional policies independent of Washington due to the preponderance of U.S. power at both a global and a regional level. Although mainstream constructivist approach rejects these power structures in explanation of state behavior, my model does not deny the impact of power in states' interaction. Due to asymmetric influence of a super power and middle power in both intersubjective meanings and their mutual identities, it is hard for Turkey to pursue policies without entering interaction with the U.S. However, this does not necessarily mean total domination or bandwagoning of Turkey is compulsory act as realists claim.

Selin KARANA ŞENOL

Turkey had to abandon the assertive role that it aspired to play in the pre-Arab Spring period and “zero problems with neighbors” policy gradually.⁵⁵ Therefore, the next section will analyze the concessions in Turkey’s identity and change in Turkish foreign policy towards Libya and Syria.

The Case Study of Turkish Foreign Policy Towards Libya: To Intervene or Not to Intervene?

The Middle East and North Africa have been dragged into turmoil starting with protests against authoritarian government in Tunisia in 17 December 2011.⁵⁶ The riots in Tunisia were followed by outbreak of protests in Egypt, Yemen, Bahrain, Libya and lastly Syria. Up to now Tunisia’s President Ben Ali, Egypt’s President Hosni Mubarak and Libyan President Moammar Gaddafi have been overthrown from power and Yemeni President Ali Abdullah Saleh preceded by his deputy in 2012; only Syrian President Bashar Assad is still struggling to stop insurgents.⁵⁷ NATO organized a humanitarian intervention, starting with 31 March 2011 only to Libya among these states.

Before NATO’s intervention, when debates on a possible intervention were continuing, Turkey opposed to NATO’s intervention into Libya. Prime Minister Recep Tayyip Erdoğan said “Military intervention by NATO in Libya or any other country would be totally counter-productive. In addition to being counter-productive, such an operation could have dangerous

55 Ömer Taşpınar (*ibid.*, pp.134–135) remarks that Turkey’s “zero problems with neighbors” policy just turned into “zero neighbors without problems.”; Siret Hursoy, *ibid.*, p.159; Aylin Güney and Nazif Mandacı, *ibid.*, pp.444.

56 BBC News Africa, 2011, “Q&A: Tunisia crisis”, 19/01/2011, <http://www.bbc.co.uk/news/world-africa-12157599>

57 Siret Hursoy, *ibid.*, p.159; Ahmet Davutoğlu, *ibid.*, p.6.

A Revised Model for Wendt's Constructivism: The Case of Turkish Foreign Policy

consequences” at an international forum.⁵⁸ His declarations were sharp as he said, “What has NATO to do in Libya? NATO’s intervention in Libya is out of the question. We are against such a thing,” in a speech delivered at a meeting organized by the Turkish–German Chamber of Commerce and Industry in Hanover.⁵⁹ Moreover, he bitterly criticized international community for double standard approach by declaring, “We are not one of those who see unearned income when looking at the Balkans. We are not one of those who look at Caucasia, Asia and Africa with interest considerations. This is all what we say: We say democracy, we say human rights, we say justice, we say law and we say international values. We are not one of those who see oil when looking at the Middle East. Whatever we say for Baghdad, we say the same thing for Darfur. Whatever we say for Cairo, we say the same thing for Tripoli.”⁶⁰ Furthermore, Erdoğan blamed Western states as demanding democracy in states with oil sources while keeping silence for democracy in other states without oil reserves; hence, Erdoğan argued that Western states have double standard approach towards other states and they are insincere.⁶¹

One of the main causes of this opposition and harsh criticisms was Turkey’s economic ties with Libya, which included \$10 billion worth of contracts with the regime, and 25,000 Turks were working in the country.⁶²

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:3
Sayı:4

58 Herald Sun, 2011, “Turkey opposes NATO Libya intervention”, 14/03/2011, <http://www.heraldsun.com.au/news/world/turkey-opposes-nato-libya-intervention/story-e6frf7mf-1226021431931>

59 Today’s Zaman, 2011, ‘PM rules out NATO intervention in Libya’, 28/02/2011, <http://www.todayszaman.com/news-236953-pm-rules-out-nato-intervention-in-libya.html>;
Jamestown Foundation 2011, ‘Turkey’s Opposition to Military Intervention in Libya’, 17/03/2011, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/4d8846552.html>

60 Today’s Zaman, 2011, *Ibid.*

61 *Ibid.*

62 Ömer Taşpınar, *Ibid.*, pp.134–135.

Selin KARANA ŞENOL

Thus, realist accounts can explain Turkey's negative attitude because NATO's intervention would damage economic interests and activities especially construction investments.⁶³ Moreover, Turkey refrained from taking part in any unilateral NATO intervention because the U.S. and NATO's involvement might have led to an Iraq-like invasion.⁶⁴ However, on the contrary to realist expectations, eventually Turkey agreed to take part in NATO's humanitarian intervention by sending five Turkish warships and one submarine in order to monitor the UN embargo.⁶⁵ While initially, Prime Minister Erdoğan declared the NATO operation as unnecessary and nonsense by harshly criticizing the states supporting any intervention into Libya, just in a month's time he changed his mind and discourse. What was the main drive behind this change in Turkish foreign policy? How can this foreign policy change be explained? Realist and neorealist explanations cannot solve this puzzle because material capabilities of all parties stayed same during two months and Turkey took the initiative despite economic damage. Moreover, one can be suspicious of Turkey's responsibilities towards NATO, which might play role in the change of policy preference through path dependency. However, historical institutionalism borrows analytical tools from constructivism because it uses the internationalization of norms along with path dependency in order to explain foreign policy decisions. Moreover, Turkey did not have to actively contribute to NATO and it could settle with neutrality rather than supporting the operation because NATO membership requires the support of member states only when a member state is attacked by another state but Libya is not a NATO member; hence, there is no obligation of supporting NATO for

63 Henri J. Barkey, "Turkish-Iranian Competition after the Arab Spring", *Survival: Global Politics and Strategy*, 2012, Vol. 54, No. 6, p.150.

64 Ömer Taşpınar, *Ibid.*, p.135.

65 Birgül Demirtaş, *Ibid.*, p.116.

A Revised Model for Wendt's Constructivism: The Case of Turkish Foreign Policy

the operation in Libya. Therefore, all of these approaches fail to explain this foreign policy change while constructivist approach offers the best explanation for this puzzle because the main factor behind this was Turkey's new identity, which supported peace and democracy in the Middle East region. Although this operation would both result in damage in economic interests and concession in "zero problems with neighbors" policy, promoting democracy and providing security in the region surpass these concessions. Nevertheless, the preponderance of promotion of democracy and security in the region is a product of Turkey's interaction with the U.S. especially through phone call between the President Barack Obama and the Prime Minister Recep Tayyip Erdoğan.⁶⁶ Through this interaction, the U.S. affected the identity of Turkey by adjusting and harmonizing their attitude towards humanitarian intervention and democracy promotion. Moreover, in the past 20 years the U.S. played an important role in setting the boundaries of humanitarian intervention as well as democracy promotion as the Kosovo and Iraq interventions demonstrated.

Consequently, the U.S. affected the construction of intersubjective knowledge or institutions, in this case humanitarian intervention and democracy promotion, more than Turkey and Turkey had to comply with these norms because its material capabilities and power fell short to affect and redefine these norms as the U.S. did. Turkey's inability to foster a collaborative humanitarian intervention into Syria clarifies further the asymmetric influence of Turkey and the U.S. on these norms; hence, the next section focuses on Turkey's foreign policy change towards Syria.

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:3
Sayı:4

66 Sabah 2011, "Başbakan Erdoğan Obama ile görüştü", 25/02/2011, Accessed 10 March 2014, http://www.sabah.com.tr/Gundem/2011/02/25/basbakan_erdogan_obama_ile_gorustu.

From Friends to Enemies: Turkish Foreign Policy Change Towards Syria

The protests against repressive governments started in Tunisia and in March 2011 they spread to Syria. Syria was different from Libya and Egypt because Turkey easily sided with protestors and supported transition to democracy.⁶⁷ However, Syria was a more challenging dilemma because good neighborly relations were built in economic, military and economic areas since 2004; hence, Turkey find itself caught in the middle. If Turkey supported protestors, it would have further violated “zero problems with neighbors” policy but if it sides with Bashar al–Assad, then it would have contradicted with its promotion of democracy and security in the region.

The main factor behind Turkey’s fluster was the fact that Turkey invested too much in building friendly relations with Syria. Besides establishing personal relationship between Prime Minister Recep Tayyip Erdoğan and Syrian President Bashar al–Assad, who succeeded his father as president in 2000, two countries set up a higher council for strategic cooperation, lifted visa restrictions, arranged joint military exercises and Turkey helped Syria to escape from the isolation, which was the result of the assassination of Lebanese Prime Minister Rafik al–Hariri in 2005.⁶⁸ Overcoming the past problems, especially caused by Syrian support to the Kurdish separatist organization the PKK, through increasing economic, cultural, and diplomatic relations with Damascus even led Turkey to play arbitrary role between Syria and Israel in 2007 and 2008 with its very effective mediation

67 Ayşe Zarakol, “Problem areas for the new Turkish foreign policy”, *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity*, 2012, Vol. 40, No. 5, p.739.

68 Ömer Taşpınar, *Ibid.*, pp.135; Joshua W. Walker, *Ibid.*, pp.39–40; Bülent Aras and Rabia Karakaya Polat, *Ibid.*, pp.510–511; Stephen F. Larrabee, *Ibid.*, p.166; Shaista Shaheen Zafar, *Ibid.*, pp.154–155; Birgül Demirtaş, *Ibid.*, p.111. Henri J. Barkey, *Ibid.*, p.151. Oktav, *Ibid.*, p.77 Meliha Benli Altunışık and Özlem Tür, “From Distant Neighbors to Partners? Changing Syrian–Turkish Relations”, *Security Dialogue*, 2006, Vol. 37, No. 2, pp.242–243.

A Revised Model for Wendt's Constructivism: The Case of Turkish Foreign Policy

efforts.⁶⁹ Therefore, it was hard for Turkey to take side with protestors at this time. Turkey chose to pressure Assad government for the social, economic, and political reforms, which would put an end to protests. However, Assad did not pay attention to Turkey's push for reforms and vocal admonitions and Assad's insistence on staying in power seriously undermined Turkish efforts to mediate between protestors and the government.⁷⁰ Thus, by June Erdoğan started to raise his critical voice towards Assad regime by accusing him not to hold his promises regarding reforms.⁷¹ As Assad's attitude seriously undermined Turkey's claim of being a regional leader, Erdoğan's critiques got offensive.⁷² By November 2011, Turkey made its mind that the Syrian President had to go, hence, several meetings of the Syrian opposition were held in Turkey and the second "Friends of the Syrian People" Summit was held in Istanbul in April 2012.⁷³

Turkey's attitude towards protests in Syria has struck contrast with its stance since June 2011.⁷⁴ Meanwhile, the protests in Syria turned into a

69 Ömer Taşpınar, *Ibid.*, p.137; Birgül Demirtaş, *Ibid.*, p.114; Jülide Karakoç, *Ibid.*, p.228.

70 Siret Hursoy, *Ibid.*, p.157; Shaista Shaheen Zafar, *Ibid.*, pp.157–158; Birgül Demirtaş, *Ibid.*, p.116; Henri J. Barkey, *Ibid.*, p.151.

71 Ömer Taşpınar, *Ibid.*, p.137.

72 Ayşe Zarakol, *Ibid.*, p.740.

73 Ömer Taşpınar, *Ibid.*, p.137.

74 Ted Galen Carpenter explains this policy change by the religious aspect of the Syrian conflict. According to Carpenter, when the Syrian conflict exploded in 2011, the Erdoğan government soon made a deal with Saudi Arabia about the regime change in Syria because Erdoğan's ruling conservative Sunni party cannot tolerate Alawite and Christian Syrian military slaughtering Sunni insurgents and civilians. Along with this plan, Ankara has provided sanctuaries inside Turkey to the Free Syrian Army and has given funds and other aid to the insurgents. However, what Carpenter is missing that the violence did not start after June when Ankara changed its mind, violence was already there and Sunni insurgents were dying. In this case, instead of waiting Assad to implement reforms for almost three months, Turkey could have taken necessary measures and already started supporting the opposition. Therefore, although sectarian aspect might have played a role in Turkey's

Selin KARANA ŞENOL

sectarian civil war and the Syrian government has kept using force against protestors of the regime because Bashar Assad decided that protests in Tunisia and Egypt would not become successful if they were crushed from the beginning, thus, the protestors in Syria must be prevented by all means.⁷⁵ By turning into a bloody civil war, violence got out of hand, because various groups in Syria are fighting over consolidating sectarian cantonization, or the creation of sub-national units, each of which is dominated by a predominant sect.⁷⁶ Moreover, the extent of Sunni domination of the rebel Free Syrian Army and the Syrian National Council, the insurgents' political leadership in exile, was alarming because while the Assad coalition is secular, the ideological composition of the opposition is far more opaque; hence, there have been massacres of opposition groups.⁷⁷

Syria became the battleground of alliances constituted by Syrian government and Iran backed by Russia and China on the one side and Saudi Arabia and Turkey backed by the U.S. on the other.⁷⁸ This polarization revealed itself during the February 2012 decision by both Moscow and Beijing to veto a United Nations Security Council resolution condemning the violence in Syria and calling for an immediate end to the bloodshed.⁷⁹

decision to support the opposition, it does not explain the whole picture. In addition, Davutoğlu (2013) claims that Turkey supported protestors in Tunisia, Libya and Egypt despite the fact that leaders in these countries were Sunni Muslims; hence, he tries to refute sectarian claims like Carpenter has. See Ted Galen Carpenter, "Tangled Web: The Syrian Civil War and Its Implications", *Mediterranean Quarterly*, 2013, Vol. 24, No. 1, p.5.

75 Steven Heydemann, "Syria and the Future of Authoritarianism", *Journal of Democracy*, 2013, Vol. 24, No. 4, p.62.

76 Ted Galen Carpenter, *Ibid.*, p.3; Steven Heydemann, *Ibid.*, p.62.

77 Ted Galen Carpenter, *Ibid.*, pp.2-3.

78 Emile Hokayem, "Syria and its Neighbours", *Survival: Global Politics and Strategy*, 2012, Vol. 54, No. 2, pp.9,13; Jülide Karakoç, *Ibid.*, p.223; Steven Heydemann, *Ibid.*, p.63.

79 Amir Taheri, "Has the Time Come for Military Intervention in Syria?", *American Foreign Policy Interests: The Journal of the National Committee on American Foreign Policy*, 2013, Vol.

A Revised Model for Wendt's Constructivism: The Case of Turkish Foreign Policy

During the George W. Bush administration the rapprochement between Syria and Turkey created frustration in the U.S.; yet, the Obama administration changed the former policy and approved Turkey's close ties with Syria because this relationship could reduce the effect of Iran in the region and focused on rebuilding a strong strategic partnership with Turkey.⁸⁰ However, the break out of civil war in Syria reversed the policy calculations and the Obama administration started to search for democratic transition in Syria. This shift in foreign policy based on the "responsibility to protect" doctrine which necessitates military intervention of international community for saving repressed civilians from brutal authoritarian regimes as it was the case in Kosovo and Libya interventions.⁸¹ This doctrine has been interpreted as a way of spreading democracy and initiating democratic transition by creating a duality and emphasizing the contrast between authoritarian and democratic states although the Obama administration based this policy on Turkey and Saudi Arabia, which are not good representatives of democracy either.⁸² Since the protests started on 18 March 2011 only until mid-November 2011 approximately 3,500 Syrians had been killed while at the time 1.2 million Syrians were refugees in neighboring countries and most of them, 900,000 people, in Turkey.⁸³

The huge number of refugees, killings and tortures led Turkey and U.S. to agree on the idea that Assad must step down and there should be a

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:3
Sayı:4

35, No. 4, p. 217; Jülide Karakoç, *Ibid.*, p.241; Ted Galen Carpenter, *Ibid.*, pp.7–10.

80 Stephen F. Larrabee, *Ibid.*, pp.166,176; Meliha Benli Altunışık and Özlem Tür, *Ibid.*, p.243.

81 Ted Galen Carpenter, *Ibid.*, pp.9–10.

82 Jülide Karakoç, *Ibid.*, pp.234–236.

83 In 2017, the number of Syrian refugees has reached almost 3 million. See Aljazeera, 2017, 'UN: Number of Syrian refugees passes five million', 30/03/2017, <http://www.aljazeera.com/news/2017/03/number-syrian-refugees-passes-million-170330132040023.html>. Shaista Shaheen Zafar, *Ibid.*, p.158; Amir Taheri, *Ibid.*, p.217.

Selin KARANA ŞENOL

democratic transition in Syria. Turkey has accepted Syrian refugees but at the same time, it became the center of training and meeting of opposition groups.⁸⁴ As a response to this support, Syrian forces hit a Turkish jet on June 22, 2012 and Turkey further raised its critical voice and tried to provoke the U.S. for humanitarian intervention into Syria like Libya and Kosovo because despite support for opposition groups, Assad was still in power and does not have any intention to leave the power.⁸⁵ Although humanitarian crisis in Syria went beyond a small scale humanitarian crisis in Kosovo, the U.S. considered the use of chemical weapons as the condition for military intervention by changing the humanitarian intervention norm. However, even though Syria used these weapons, the U.S. refrained from taking military action; instead, struck a bargain with Russia in September 2013 to prevent Syria using chemical weapons.⁸⁶ Besides the Russia's protectorate of Syria, one of the main reasons of this step back was uncertainty of Syria's future because even though Assad is overthrown, there would be a danger of Syria's fragmentation into three sectarian and ethnic zones controlled by the regime, the Arab opposition, and a third

84 Emile Hokayem, *Ibid.*, p.9; Birgül Demirtaş, *Ibid.*, p.117; Jülide Karakoç, *Ibid.*, p.238. ;Henri J. Barkey, *Ibid.*, p.156; Seth G. Jones, "Syria's Growing Jihad", *Survival: Global Politics and Strategy*, 2013, Vol. 55, No. 4, p.64.

85 Eyal Zisser clarifies the conditions created the protests and why Assad is still in the government despite intense struggle with the protestors. The protests began because periphery turned its back on the regime due to years of severe drought that struck mainly the peripheral areas of the country in addition to domino effect of the revolutions in other countries. Bashar Assad is still in power because big cities and the Syrian bourgeoisie support the regime and there is solidarity, loyalty and commitment to the regime among governmental apparatus and state institutions, Zisser argues. See Eyal Zisser, "The 'Struggle for Syria': Return to the Past?", *Mediterranean Politics*, 2012, Vol. 17, No. 1, p.108. Birgül Demirtaş, *Ibid.*, p.117.

86 Warren Strobel and Miriam Karouny, "U.S., Russia agree on Syria weapons, Obama says force still option", *Reuters*, 14/09/2013, Accessed 10 March 2014, <http://www.reuters.com/article/2013/09/14/us-syria-crisis-idUSBRE98A15720130914>

one controlled by the Kurdish forces allied with Kurdish counterparts in Northern Iraq and Southeastern Turkey. Besides, Syria turned into a heaven for Qaeda-affiliated organizations.⁸⁷

Meanwhile, Turkey both has suffered the increasing costs of Syrian refugees and persisted in calling for humanitarian intervention. Like Libya case, Turkey's approach to the Syrian issue not just contradicted with "zero problems with neighbors" policy but also almost abandonment of it as it called for military intervention.⁸⁸ Although Turkey was willing to do whatever necessary to remove Assad by calling for humanitarian intervention, due to its limited capacity and power to change intersubjective knowledge or institution — in this case humanitarian intervention and democracy promotion— Turkey has had to live with the fact that there will not be a humanitarian intervention soon.

Conclusion

Throughout this paper, I attempted to present Alexander Wendt's constructivist arguments, which I believe shed light to identity and interest construction process of states and intersubjective institutions and norms. However, since Wendt assumes states as equivalent in this construction process, I posited my model by building on Wendt's ideas and adding power component, which is imbedded in material capabilities, to it. I argued that on the international arena, states have different material and ideational capabilities; hence, great powers have more influence on the creation of intersubjective meanings and expectations. Moreover, weak states have to comply with the international rules and norms to which they contribute less whereas great powers are not constrained by international social structure as much as weak states. Furthermore, weak states' identities and

87 Steven Heydemann, *Ibid.*, p.70; Seth G. Jones, *Ibid.*, p.53; Eyal Zisser, *Ibid.*, p.108.

88 Birgül Demirtaş, *Ibid.*, pp.117–118.

Selin KARANA ŞENOL

interests are simultaneously affected by the influence of powerful states and intersubjective institutions, which are heavily influenced by powerful states.

Within constructivist framework provided by Wendt and my revised model, I analyzed the construction process of Turkey's new identity under JPD leadership. I applied my model to Turkish foreign policy towards Libya and Syria and argued that Turkey's identity has been affected by humanitarian intervention and democracy promotion norms, which are intensively affected by the U.S thanks to being super power. In Turkey's foreign policy approaches towards these two states, whenever there is a dilemma of choosing between security and promotion of democracy, which are the main principles of Turkey's new identity, Turkey has chosen the former. Turkey's decision to make concession of its new identity has been a product of the interaction process between the U.S and Turkey as the cases of Libya and Syria have demonstrated. Turkey has affected the intersubjective knowledge and institutions —humanitarian intervention and democracy promotion as well as threat perception of international organizations— less than the U.S.; hence, it has followed the international norms mainly articulated by the U.S.

REFERENCES

Ahmet Davutoğlu, "The Three Major Earthquakes in the International System and Turkey", *The International Spectator: Italian Journal of International Affairs*, 2013, Vol. 48, No. 2, 1–11.

----- "Turkey's Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007", *Insight Turkey*, 2008, Vol. 10, No. 1, 77–96.

Ahmet Sözen, "A Paradigm Shift in Turkish Foreign Policy: Transition and Challenges", *Turkish Studies*, 2010, Vol. 11, No. 1, 103–123.

A Revised Model for Wendt's Constructivism: The Case of Turkish Foreign Policy

Alexander Murinson, "The strategic depth doctrine of Turkish foreign policy", *Middle Eastern Studies*, 2006, Vol. 42, No. 6, 945–964.

Alexander Wendt, *Social Theory of International Politics*, (Cambridge, New York, Melbourne: Cambridge University Press 1999).

----- "The Agent–Structure Problem in International Relations Theory", *International Organization*, 1987, Vol. 41, No. 3, 335–370.

----- "Anarchy is what States Make of it: The Social Construction of Power Politics", *International Organization*, 1992, Vol. 46, No. 2, 391–425.

Aljazeera, 2017, 'UN: Number of Syrian refugees passes five million', 30/03/2017, Accessed 10 March 2014, <http://www.aljazeera.com/news/2017/03/number-syrian-refugees-passes-million-170330132040023.html>,

Amir Taheri, "Has the Time Come for Military Intervention in Syria?", *American Foreign Policy Interests: The Journal of the National Committee on American Foreign Policy*, 2013, Vol. 35, No. 4, 217–220.

Anoushiravan Ehteshami and Süleyman Elik, "Turkey's Growing Relations with Iran and Arab Middle East", *Turkish Studies*, 2011, Vol. 12, No. 4, 643–662.

Anthony Giddens, *The Constitution of Society–Outline of the Theory of Structuration*, (Cambridge, Oxford: Polity Press in association with Basil Blackwell 1984).

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:3
Sayı:4

Selin KARANA ŞENOL

Aylin Güney and Nazif Mandaci, “The Meta–Geography of the Middle East and North Africa in Turkey’s New Geopolitical İmagination”, *Security Dialogue*, 2013, Vol. 44, No. 5–6, 431–48.

Ayşe Zarakol, “Problem Areas for the New Turkish Foreign Policy”, *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity*, 2012, Vol. 40, No. 5, 739–745.

BBC News Africa, 2011, “Q&A: Tunisia Crisis,” 19/01/2011, Accessed 10 March 2014, <http://www.bbc.co.uk/news/world-africa-12157599>

Birgül Demirtaş, “Turkish–Syrian Relations: From Friend “Esad” to Enemy “Esed””, *Middle East Policy*, 2013, Vol. 20, No. 1, 111–120.

Bülent Aras and Rabia Karakaya Polat, “From Conflict to Cooperation: Desecuritization of Turkey’s Relations with Syria and Iran”, *Security Dialogue*, 2008, Vol. 39, No. 5, 495–515.

Bülent Aras, “The Davutoğlu Era in Turkish Foreign Policy”, *Insight Turkey*, 2009, Vol. 11, No. 3, 127–142.

Dale Copeland, “The Constructivist Challenge to Structural Realism”, in *Constructivism and International Relations: Alexander Wendt and his critics*, eds. Stefano Guzzini and Anna Leander, (New York: Routledge 2006), 1–20.

Daphne McCurdy, “Turkish–Iranian Relations: When opposites attract”, *Turkish Policy Quarterly*, 2008, Vol. 7, No. 2, 88–106.

Emile Hokayem, “Syria and its Neighbours”, *Survival: Global Politics and Strategy*, 2012, Vol. 54, No. 2, 7–14.

A Revised Model for Wendt's Constructivism: The Case of Turkish Foreign Policy

Eyal Zisser, "The 'Struggle for Syria': Return to the Past?", *Mediterranean Politics*, 2012, Vol. 17, No. 1, 105–110.

Graham E. Fuller, "Turkey's strategic model: Myths and realities", *The Washington Quarterly*, 2004, Vol. 27, No. 3, 51–64.

Henri J. Barkey, "Turkish–Iranian Competition after the Arab Spring", *Survival: Global Politics and Strategy*, 2012, Vol. 54, No. 6, 139–162.

Herald Sun, 2011, 'Turkey opposes NATO Libya intervention', 14/03/2011. Accessed 10 March 2014, <http://www.heraldsun.com.au/news/world/turkey-opposes-nato-libya-intervention/story-e6frf7mf-1226021431931>

Immanuel Wallerstein, *World–Systems Analysis–An Introduction*, (Durham and London Duke: University Press 2004).

Jamestown Foundation 2011, 'Turkey's Opposition to Military Intervention in Libya', 17/03/2011, Accessed 10 March 2014, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/4d8846552.html>

Jeffrey T. Checkel, "The Constructive Turn in International Relations Theory", *World Politics*, 1998, Vol. 50, 324–348.

John Gerard Ruggie, "What Makes the World Hang Together? Neo–Utilitarianism and the Social Constructivist Challenge", *International Organization*, 1998, Vol. 52, No. 4, 855–885.

Joseph S. Jr. Nye, 1990, "Soft Power", *Foreign Policy*, No. 80, 153–171.

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:3
Sayı:4

Selin KARANA ŞENOL

Joshua W. Walker, “Learning Strategic Depth: Implications of Turkey’s New Foreign Policy Doctrine”, *Insight Turkey*, 2007, Vol. 9, No. 3, 32–47.

Jutta Weldes, “Constructing National Interests”, *European Journal of International Relations*, 1996, Vol. 2, No. 275, 275–318.

Jülide Karakoç, “US Policy Towards Syria Since the Early 2000s”, *Critique: Journal of Socialist Theory*, 2013, Vol. 41, No. 2, 223–243.

Kemal Kirişçi, “Turkey’s Engagement with Its Neighborhood: A ‘Synthetic’ and Multidimensional Look at Turkey’s Foreign Policy Transformation”, *Turkish Studies*, 2012, Vol. 13, No. 3, 319–341.

Kenneth N. Waltz, *Theory of International Politics*, (Massachusetts, California, London, Amsterdam, and Sydney Addison: Wesley Publishing Company 1979).

Maja Zehfuss, *Constructivism in International Relations: The politics of reality*, (Cambridge United Kingdom: Cambridge University Press 2002).

Malcolm N. Shaw, *International Law*, (New York and Cambridge: Cambridge University Press 2008).

Martha Finnemore, “Defining State Interests”, in *National Interests in International Society*, (Ithaca and London: Cornell University Press 1996), 1–33.

Meliha Benli Altunışık and Özlem Tür, “From Distant Neighbors to Partners? Changing Syrian–Turkish Relations”, *Security Dialogue*, 2006, vol. 37, No. 2, 229–248.

A Revised Model for Wendt's Constructivism: The Case of Turkish Foreign Policy

Murat Mercan, "Turkish Foreign Policy and Iran", *Turkish Policy Quarterly*, 2010, 13–19.

Nicholas Greenwood Onuf, *World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations*, (Columbia, South Carolina: University of South Carolina Press 1989).

Nihat Ali Özcan and Özgür Özdamar, "Uneasy Neighbors: Turkish–Iranian Relations Since the 1979 Islamic Revolution", *Middle East Policy*, 2010, vol. 17, No. 3, 101–117.

Ömer Taşpınar, "Turkey's Strategic Vision and Syria", *The Washington Quarterly*, 2012, Vol. 35, No. 3, 127–140.

Özden Zeynep Oktav, "Regionalism or Shift of Axis? Turkish–Syrian–Iranian Relations", in *Turkey in the 21st Century: Quest for a new foreign policy*, eds. Özden Zeynep Oktav, (Farnham England, Burlington USA: Ashgate Publishing Company 2011).

Özlem Tür and Ahmet K. Han, "A Framework for Understanding the Changing Turkish Foreign Policy of the 2000s", in *Turkey in the 21st Century: Quest for a new foreign policy*, eds. Özden Zeynep Oktav, (Farnham England and Burlington USA: Ashgate Publishing Company 2011).

Richard Price and Christian Reus–Smit, "Dangerous Liaisons? Critical International Theory and Constructivism", *European Journal of International Relations*, 1998, vol. 4, No. 3, 259–294.

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:3
Sayı:4

Selin KARANA ŞENOL

Sabah, 2011, “Başbakan Erdoğan Obama ile görüştü,” 25/02/2011, Accessed 10 March 2014, http://www.sabah.com.tr/Gundem/2011/02/25/basbakan_erdogan_obama_ile_gorustu.

Seth G. Jones, “Syria’s Growing Jihad”, *Survival: Global Politics and Strategy*, 2013, Vol. 55, No. 4, 53–72.

Shaista Shaheen Zafar, “Turkey’s ‘Zero Problems with Neighbours’ Foreign Policy; Relations with Syria”, *Journal of European Studies*, 2012, 143–158.

Siret Hursoy, “Changing Dimensions of Turkey’s Foreign Policy”, *International Studies*, 2011, Vol. 48, No. 2, 139–164.

Stefano Guzzini and Anna Leander, “Wendt’s constructivism: a relentless quest for synthesis”, in *Constructivism and International Relations: Alexander Wendt and his critics*, eds. Stefano Guzzini and Anna Leander, (New York: Routledge 2006), 73–92.

Stephen F. Larrabee, “Turkey’s New Geopolitics”, *Survival: Global Politics and Strategy*, 2010, Vol. 52, No. 2, 157–180.

Steve Smith, Ken Booth, and Marysia Zalewski (eds), *International theory: Positivism and Beyond*, (New York: Cambridge University Press 1996).

Steven Heydemann, “Syria and the Future of Authoritarianism”, *Journal of Democracy*, 2013, Vol. 24, No. 4, 59–73.

Ted Galen Carpenter, “Tangled Web: The Syrian Civil War and Its Implications”, *Mediterranean Quarterly*, 2013, Vol. 24, No. 1, 1–11.

A Revised Model for Wendt's Constructivism: The Case of Turkish Foreign Policy

Today's Zaman, 2011, "PM rules out NATO intervention in Libya," 28/02/2011, Accessed 10 March 2014, <http://www.todayszaman.com/news-236953-pm-rules-out-nato-intervention-in-libya.html>

Warren Strobel and Miriam Karouny, "U.S., Russia agree on Syria weapons, Obama says force still option", Reuters, 14/09/2013, Accessed 10 March 2014, <http://www.reuters.com/article/2013/09/14/us-syria-crisis-idUSBRE98A15720130914>

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:3
Sayı:4

Türkiye'nin Askerlik Sisteminin Tarihsel Süreç Bağlamında İncelenmesi^(*)

Analysis of Turkey's Military System in Historical Context

Cengiz ÖZGÜN^(**)

Özet

Askerlik, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan her bireyi yakından ve doğrudan ilgilendirmektedir. Çünkü Anayasa'nın 72. maddesinde: "Vatan hizmeti, her Türk'ün hakkı ve ödevidir. Bu hizmetin Silahlı Kuvvetlerde veya kamu kesiminde ne şekilde yerine getirileceği veya getirilmiş sayılacağı kanunla düzenlenir." hükmü yer almaktadır. Bununla birlikte Anayasa'da yazılı "... her Türk ..." tanımından sadece erkekler mi anlaşılmalıdır? Aynı şekilde "... veya kamu kesiminde ne şekilde yerine getirileceği ..." hangi anlama gelmektedir? Vicdani ret konusunda Türkiye'nin konumu nedir? Osmanlı'dan günümüze sürekli zorunlu askerlik mi uygulanmıştır? Soruları çoğaltmak mümkündür. Bu çalışmada, yukarıdaki sorular çerçevesinde profesyonel ve zorunlu askerlik sistemleri incelenmiş, askere alma konusunda ortaya çıkan çeşitli sorunlar tespit edilmiş ve çözüm önerileri getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk Silahlı Kuvvetleri, Profesyonel Ordu, Zorunlu Askerlik Sistemi, Askeri Verimlilik, Modern Ordu, Vicdani Ret.

(*) Bu çalışma; 2005 yılında İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından onaylanan "Türk Silahlı Kuvvetlerinde Personel Yönetimi ve Personel İstihdamının Yeniden Yapılandırılması: Profesyonel Askerlik" başlıklı doktora tezinin bir bölümünün gözden geçirilmesi ve güncellenmesiyle meydana getirilmiştir.

(**) Dr., cengizozgun86@gmail.com.

Abstract

Military Service is one of the major concerns of every citizen in the Republic of Turkey. This is because the 72nd article of the Turkish Constitution states that "National service is the right and duty of every Turk. The manner in which this service shall be performed, or considered as performed, either in the armed forces or in public service, shall be regulated by law." However, does the definition of "... every Turk..." mean only men? What is the meaning of "... or in public service..." in this article? What is the position of Turkey on the subject of conscientious objection? Has the compulsory military service been applied continuously from the Ottoman Empire to present? More questions like these can be raised. In this study, the systems of both the professional and the obligatory military services are analyzed in the framework of such questions. Additionally, various problems occurring during the conscription process are determined and some possible solutions are proposed to overcome these problems.

Keywords: *Turkish Armed Forces, Professional Army, Obligatory Military Service, Military Productivity, Modern Army, Conscientious Objection.*

Giriş

Dünyada bilim ve teknoloji çok hızlı gelişmektedir. Bu gelişmenin doğal sonucu olarak, toplumların sosyal, siyasal, yönetsel, kültürel ve ekonomik yapıları da değişmektedir. Bu değişim; hizmetlerin sorgulanmasına, bireylerin yeni ve değişik beklentilerine, dolayısıyla verimliliğin artmasına da neden olmaktadır.

Hızla gelişen teknoloji, insanlığın önüne yeni ufuklar açmaya devam etmekte ve teknolojiyi üreten ve etkin olarak kullanan ülkeler, dünyadaki gelişmelere yön vermektedirler. Teknolojinin sürekli ve süratli bir gelişim göstermesi, Türk Silahlı Kuvvetlerinin ileri teknoloji ürünü silah, araç ve donanım ile donatılmasını gerekli kılmaktadır. Çünkü çatışma alanında teknoloji, en önemli kuvvet çarpanı olmaya devam etmektedir. Türk Silahlı Kuvvetlerinin envanterine ileri teknoloji ürünü harp silah, araç ve

Türkiye'nin Askerlik Sisteminin Tarihsel Süreç Bağlamında İncelenmesi

donanımları girdikçe bu silah, araç ve donanımların kullanımındaki etkinlik ve sürekliliğin sağlanması da büyük önem kazanmakta ve bunları kullanacak eğitilmiş ve nitelikli personele duyulan gereksinim gün geçtikçe artmaktadır. Bu durumda eski teknoloji, hantal ve sayıya önem veren kuvvet yapısı yerine, daha az sayıda ancak yüksek teknoloji ürünü silah sistemlerine sahip olmaya önem veren bir kuvvet yapısı ön plana çıkmaktadır. Kuvvet yapısı ise, askerlik sistemi ile doğrudan ilgilidir. Askerlik sistemi, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan her bireyi yakından ve doğrudan ilgilendirmektedir. Çünkü Anayasa'nın 72. Maddesi: "Vatan hizmeti, her Türk'ün hakkı ve ödevidir. Bu hizmetin Silahlı Kuvvetlerde veya kamu kesiminde ne şekilde yerine getirileceği kanunla düzenlenir." hükmünü içerir. Mevcut askerlik sisteminin temelini, 1111 sayılı Askerlik Kanunu oluşturmaktadır. Ancak günümüze kadar uzun dönem, kısa dönem askerlik, yedek subay uygulaması, bedelli ve dövizli askerlik, kamu kurum ve kuruluşlarında askerlik, Millî Eğitim Bakanlığında öğretmen askerlik gibi standart olmayan uygulamalar yapılmıştır. Bu uygulamalar, toplumda sosyal adaleti olumsuz etkilemiş, kişilerin bedelli askerlik ve askerliğin kısaltılması konusunda bir beklenti içerisinde olmalarına neden olmuştur.

Türk toplumu açısından askerlik sistemi, sosyolojik ve psikolojik boyutları ile T.C. vatandaşı olan herkesi ilgilendirmekte, olumlu ve olumsuz etkileri ile tüm ülkeyi etkileyebilmektedir. TSK'nın toplum nazarındaki saygınlığı, toplumdaki işsizlik oranı, suç işleme oranları, devletin ulusal çıkarlarının toplum tarafından benimsenip benimsenmemesi, vatandaşların aile mutlulukları, refah seviyeleri, ekonomik göstergeler, TSK'nın toplumu temsili, toplumun eğitim seviyesi, aile yapısı gibi bir çok konu askerlik sisteminden etkilenmekte ve askerlik sistemini etkilemektedir. Küresel, bölgesel, politik, bilimsel ve teknolojik gelişmelerdeki değişim hızı, ulusal güvenlik ihtiyacı ve askerî gücün ulusal güç unsurları içindeki önemi ile askerî kurumlarda değişim güçlüğü göz önüne alındığında TSK'nın yeniden yapılanmasına paralel olarak, etkin, verimli ve dinamik personel yapısının

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:3
Sayı:4

Cengiz ÖZGÜN

gelişimi gündeme gelmektedir. Dünyada uygulanan askerlik sistemleri başlıca, profesyonel askerlik sistemi ve zorunlu askerlik sistemi olmak üzere iki ana grupta toplanmaktadır. Her sistemin kendine özgü zorlukları, olumlu ve olumsuz yönleri bulunmaktadır. Sistemleri karşılaştırmak, güvenlik gereksinimlerini ve toplumun beklentilerini karşılamak, kamu yönetiminde verimlilik ve etkinlik sağlayacaktır.

Bu araştırmanın temel amacı: Askerlik sistemlerini incelemek, Türk Silahlı Kuvvetlerindeki askere alma sisteminin yarattığı sorunları tespit etmek ve çözüm önerileri geliştirmek, verimliliği artırmak, tarihte ve günümüzde diğer ülkelerdeki örneklerle karşılaştırarak Türkiye’de askerlik sisteminin nasıl olması gerektiğini irdelemektir. Bu maksatla tarihsel süreçte Türkiye’de nasıl bir askerlik sistemi olduğu incelenmiş, dünyada uygulanan temel askerlik sistemleri ele alınarak yapılan tartışmalar özetlenmiş ve konu Türkiye bağlamında değerlendirilmiştir.

Çalışmada, dünya genelindeki silahlı kuvvetlerin küçülmesi ve profesyonelleşme olgusunun Türkiye’yi de etkilemesi, toplumdaki algı değişiklikleri ve günümüz muharebe şartları nedeniyle Türkiye’de profesyonel askerlik sistemine geçilmesinin, Kurtuluş Savaşı örneğinde olduğu gibi yabancı devlet ordularına karşı yurdun savunulması durumunda, zorunlu askerlik sisteminin göz önünde bulundurulmasının uygun olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Genel Olarak Asker ve Askerlik Sistemi

Askerlik, Türk Dil Kurumunun Türkçe sözlüğüne göre “*Asker olma durumu, askerlik hizmeti, bayrakaltı, askeriye*” olarak tanımlanmıştır.¹ 211 sayılı Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu’nun 2. maddesi “Askerlik”

1 *Türkçe Sözlük*, 10. Baskı, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları 2005), s.131.

Türkiye'nin Askerlik Sisteminin Tarihsel Süreç Bağlamında İncelenmesi

ve “Asker”in tanımını yapmaktadır. “Askerlik:² Harp sanatını öğrenmek ve yapmak mükellefiyetidir. Asker: Askerlik mükellefiyeti altına giren şahıslara (Erbaş ve erler) özel kanunlarla Silahlı Kuvvetlere intisabeden (katılan) ve resmi bir kıyafet taşıyan şahsa denir.”

Asker kelimesinin aslı Arapçadır ve yazılışı “ESKR”dir. Zamanla dilimize asker olarak yerleşmiştir. Asker (ESKR) kelimesi askerlerden beklenen nitelikleri ifade eden sözcüklerin ilk harflerinden oluşmaktadır. Kara Kuvvetleri Devamlı Emirler Muhtırasında açıklandığı gibi, her bir harfin kapsadığı anlam özetle aşağıdaki gibidir.³

Sözcüğün ilk harfi olan (E), “Ulviyeti Ruhiye” (yüksek bir ruh yapısı) anlamını taşır. Bu ruh, yüksek duygu ve düşüncelerle beslenmiş bir öz yapıyı göstermektedir. Sözcükteki (S) harfinin anlamı “Selamet’i Fikriye” (doğru ve sağlam düşünce)’dir. Asker, bir konuyu iyice düşünüp inceleyerek yargıya varır, bir sorunla karşılaştığında, konuyu akıl süzgecinden geçirerek her zaman bir çıkar yol arar, bulur ve savunur. Asker sözcüğündeki (K) harfi, “Keramet’i Tabiye” (yöntem buluculuk ve sezgi) anlamına gelir. Bilimsel esaslara dayanan, buluculuğu ve önceliği esas alan askerlik sanatı, taktik ve strateji yöntemlerini en iyi şekilde bilmek ve uygulamakla kendisini göstermektedir. Asker sözcüğünün son harfi olan (R) harfi, “Riyazat’i Bedeniye” (beden dayanıklılığı) demektir. Asker ruh gelişmesi ile birlikte,

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:3
Sayı:4

2 Askerlik tanımı, 13/7/2013 tarihli ve 6496 sayılı kanununun 17. maddesi ile değiştirilmiştir. Önceki tanımı “Askerlik: Türk vatanını, istiklal ve Cumhuriyetini korumak için harp sanatını öğrenmek ve yapmak sanatıdır. Bu mükellefiyet özel kanunlarla vazolunur.” şeklindedir. Bu değişiklik, “Silahlı Kuvvetlerin vazifesi: Türk yurdunu ve Anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyetini kollamak ve korumaktır.” şeklindeki 35. maddenin değiştirilmesi ile eşzamanlı yapılmıştır.

3 Kara Kuvvetleri Devamlı Emirler Muhtırası, KKM 368-1, Yayın No: 98/16, (Ankara: Kara Kuvvetleri Basımevi 1998), ss.1-3.

Cengiz ÖZGÜN

beden gelişmesini de sağlamış olmalıdır. Askerin beden yapısı, her türlü doğa koşullarına, yokluk ve zorluklara alışmış olmalıdır.⁴

Askerlik Sisteminin Tarihçesi

Askerlik sistemini incelerken, geçmişte ve günümüzde uygulanan askerlik sisteminin irdelenmesi ve uygulamalardan sonuçlar çıkarılması yararlı olacaktır. Türkiye’de uygulanan askerlik sistemi, tarih içerisinde üç ana dönemde uygulanan farklı yöntemlerle karşımıza çıkmaktadır. Bunlar 1846 yılına kadar uygulanan devşirme ve pençik⁵ usulü, 1846 yılından 1886 yılına kadar uygulanan kur’a usulü ve 1886 yılından itibaren günümüze kadar uygulanan zorunlu askerlik usulüdür. 1846 yılına kadar uygulanan sistemde, kapıkulu askerlerinin kaynağını imparatorluk içinde devşirme ve pençik usulü seçilip yetiştirilen Yeniçeriler, eyalet askerlerinin kaynağını ise Osmanlı toprak düzeni içinde şekillenen kurallara göre imparatorluk sınırları içerisinde yaşayan halk arasından seçilen Tımarlı Sipahiler oluşturmaktadır. Bu dönemde askerlik sistemi profesyonel askerlik sistemidir.⁶

1846–1886 yılları arasında uygulanan sistemde ise asker kaynağını, 20–25 yaş arasındaki gençler oluşturmaktadır ve ihtiyaç duyulan miktar, bunlara kur’a çektiirmek suretiyle karşılanmaktadır.⁷ 1886 yılından itibaren tüm yükümlüleri silah altına alarak eğitmek ve adalet sağlamak amacıyla, bugünkü zorunlu askerlik sistemine geçilmiştir.⁸ Zorunlu askerlik sisteminde varlıklı ve ticaretle uğraşanlarla Hıristiyan halk için, değişik

4 A.g.y., ss.1–4.

5 Pençik: Asker yetiştirilmek üzere, savaş tutsaklarından beşte bir oranında ayrılan acemioğlan adaylarına verilen addır. Farsça’da beş ve bir anlamına gelen penç ve yek kelimelerinden türemiştir.

6 *Türk Kara Kuvvetleri Tarihi*, (Ankara: K.K. Basımevi ve Basılı Evrak Depo Müdürlüğü Sip. No:75, 1996), s.15.

7 A.g.y., s.54.

8 A.g.y., s.56.

Türkiye'nin Askerlik Sisteminin Tarihsel Süreç Bağlamında İncelenmesi

askerlik usulleri de uygulanmıştır. Bunlar; bedeli nakdi, bedeli şahsi, bedeli hayvani ve bedeli askeri sistemleridir.

Bedeli Nakdi

Askerlik çağına giren ve kur'a çıkmış olanlar, muvazzaf askerlik hizmetinden ayrı tutulmak üzere veya muvazzaflık süresini kısaltmak için, “bedeli nakdi” denilen ücret verirlerdi. Kanuna göre, bedeli nakdi vermek isteyenler, buldukları yerin idare meclisince hazırlanmış ve zengin olduklarını gösterir “Ehli Servet Mazbatasını” getirirler ve bedeli nakdi öderlerdi. Ancak bedeli nakdi için tarla, bağ, bahçe ve ev gibi mülklerini satmamaları gerekiyordu. Bedeli nakdi verenler, en yakın askeri birliklerde, üç ay askerlik eğitimini yaparlardı.⁹

Bedeli Şahsi

Kendi yerine başka birini, para ile tutarak, askere göndermeye “bedeli şahsi” denilirdi. 1886 yılına kadar uygulanan askerlik hizmetine karşı bedeli şahsi verme sistemi, 1886 Kanunu ile kaldırılmış ve bedeli nakdi yöntemi getirilmiştir. Redif askerlerinin ise, bedeli şahsi vermeleri uygulamasına devam edilmiştir. Seferde, redif taburlarının erleri arasında ticaretle uğraşanlardan, askerlik süresince gelirleri düşeceği saptananlar, bedeli şahsi verebilirlerdi. Bu durumun saptanması ve bedeli şahsinin kabulü, il meclislerinin vereceği belge ile mümkündü. Ancak, bu bedeli vermek, kendi yerine başka birini askere gönderebilmek için ev, bahçe, bağ, tarla, çift mülklerini ve buna benzer mallarını satamazlardı.¹⁰

Bedel veren kişi ile bedel alacak kişi önce aralarında, verilecek ve alınacak ücret için anlaşılırdı. Redif taburlarının ne kadar süre silah altında kalacakları önceden belli olmayacağından, bedel akçesinin her ay belli bir

9 A.g.y., s.58.

10 A.g.y., s.59.

Cengiz ÖZGÜN

miktara bağlanması veya belli bir paranın bir defada verilmesi, iki tarafın onayı ile yapılan anlaşmaya bağlı idi. Bedel olarak kabul edilecek kimseler, hasta veya sakat kimseler olamazlardı. Bunların; 45 yaşını geçmemiş, askerlik onuruna dokunur bir suçla askerlikten atılmamış olması, oturduğu yer belirsiz ve halk arasında kötü hareket ve suçları ile tanınmış adamlardan olmaması gerekirdi. Verilen bedellerin sorumlusu, bedel veren kimse idi. Bedel olan kişi firar edecek olursa, bedel veren adam, başka birini bulmak veya kendisi asker olmak zorunda idi.¹¹

Bedeli Hayvani

Redif askerinden birliği silah altına çağrıldığı zaman, askere gitmemek için bedel vermek isteyenler, rediflik süresi içinde, genç ve dinç 4–5 yaşında iki baş hayvan beslemeyi üstlenirlerdi. Bu yöntem “bedeli hayvani” denilirdi. Bedeli hayvani verenler, rediflik süresi içinde silah altına alınmazlardı. Ancak bedeli hayvani verenler, iki senede bir, birliklerinde yapılan eğitimlere katılırlardı.¹²

Bedeli Askeriye

Osmanlı Devleti’nde Müslüman olmayan halk askere gitmez, buna karşılık cizye denilen vergi verirdi. Bu sisteme bedeli askeriyeye denilirdi. 1861 Fermanı’nda, hukuk eşitliği göz önüne alınarak, Müslüman olan ve olmayanların askere alınması kabul edilmiştir. Ancak Müslüman olmayan yükümlülerin aynı zamanda askere alınmalarının güçlük yaratacağı öne sürülerek, bunlardan yalnız bir kısmının fiilen orduya alınmasına, diğerlerinden “İane-i Askeriye” olarak bir bedel alınmasına karar verilmiştir. Daha sonra “İane-i Askeriye” deyimini “Bedeli Askeriye”

11 A.g.y., s.59.

12 A.g.y.

Türkiye'nin Askerlik Sisteminin Tarihsel Süreç Bağlamında İncelenmesi

olarak kullanılmıştır. Müslüman olmayanlardan alınan bu bedel, kadınlar, çocuklar ve papazlardan alınmamıştır.¹³

Bedeli askeriye, vergilerle birlikte alınır ve Müslüman olmayanların diğer vergilerine eklenerek toplanırdı. Sonraları her bireyin ne kadar vereceğinin belirlenmesi ve toplanması işlemi, cemaatlere bırakılmıştır. Cemaatlerce toplanan bedeli askeriye, dini liderler tarafından, hükümete verilirdi. Bu sistem 2. Meşrutiyet'e kadar devam etmiş, 2. Meşrutiyet döneminde Osmanlı vatandaşları, din farkı gözetmeksizin, eşit işlem göreceklelerinden, Müslüman olmayanların da, askerlik hizmeti yapmaları uygun görülerek, bedeli askeriye sistemi 1909'da kaldırılmıştır.¹⁴

Günümüzde Askerlik Sistemi

Mevcut askerlik sisteminin temelini, 1111 sayılı Askerlik Kanunu oluşturmaktadır. Söz konusu Kanun kapsamında halen uygulanan askerlik hizmet çeşitleri: 6 ay kısa dönem, 12 ay yedek subay, 12 ay er/erbaş, dövizle askerlik ve bedelli askerlik olarak sıralanmaktadır. Bununla birlikte geçmiş dönemlerde, kamu kurum ve kuruluşları ile Millî Eğitim Bakanlığında askerlik (yedek subay, erbaş ve er) gibi standart olmayan askerlik uygulamaları da yapılmıştır. Kamu kurum ve kuruluşlarında askerlik, 1987 ve 1991 yılları arasında uygulanmış, ancak bakanlıkların hazırlıklarının yetersiz olması ve yükümlülerin yanlış istihdam edilmesi sonucu, kamuoyunda oluşan tepki nedeniyle uygulamaya son verilmiştir.

Millî Eğitim Bakanlığında askerlik ise 1076 sayılı Yedek Subay ve Yedek Askeri Memurlar Kanunu'nun ek 7 ve 1111 sayılı Askerlik Kanunu'nun ek 4. maddelerinde düzenlenmiştir. Buna göre TSK'nın gereksinim duyduğundan fazla yedek subay adayı olması durumunda, yedek subay ve erlerden mesleği öğretmen olanların Millî Eğitim Bakanlığının ihtiyaç göstermesi ve bu

13 A.g.y., s.60

14 A.g.y., ss.61-62.

Cengiz ÖZGÜN

ihtiyacın Genelkurmay Başkanlığınca uygun görülmesi üzerine, Bakanlar Kurulu kararı ile tespit edilen süre kadar temel eğitimden sonra, Millî Eğitim Bakanlığı emrinde öğretmen olarak görevlendirilmesi şeklinde uygulanabilmektedir.

6 Ay Kısa Dönem Askerlik

4 yıl ve daha fazla süreli okul mezunlarından ihtiyaç fazlası olanlar, kısa dönem er statüsüne ayrılmakta ve yedek subayların hizmet süresi olan 12 ayın yarısı kadar askerlik hizmeti yapmaktadırlar. 2005–2016 yılları arasında 4 yıllık fakülte, akademi, yüksekokul, enstitü mezunları ile bunların dengi olduğu YÖK Başkanlığınca kabul edilen yurtdışı yüksek öğrenim kurumlarından mezun olanların yaklaşık %95'inin, kısa dönem askerlik yaptığı ifade edilmektedir.

12 Ay Yedek Subaylık

4 yıl ve daha fazla süreli okul mezunlarından Türk Silahlı Kuvvetlerinin ihtiyacı kadar olanlar ise 1076 sayılı Yedek Subaylar ve Yedek Askeri Memurlar Kanunu 3. maddesi (c) ve (d) bentleri esaslarına göre yedek subay olarak askerlik hizmetini yerine getirmektedirler. Yedek subaylık uygulamasının başlıca amacı, Harp Okulu kaynaklı sınıflar dışında ihtiyaç duyulan teknik personeli temin edebilmektir. Ayrıca seferde ihtiyaç duyulabilecek subay ihtiyacının tamamlanmasını da kolaylaştırmaktadır.

12 Ay Er veya Erbaş Olarak Askerlik

Yukarıda sayılan kısa dönem askerlik ve yedek subaylığa ayrılanların dışında kalanlar, kısaca 4 yıldan daha az süreli okul mezunları 1111 Sayılı Askerlik Kanunu'na tabidirler ve askerlik hizmet süreleri 12 aydır.¹⁵

15 1111 sayılı Askerlik Kanunu'nun 5. Maddesi: "Erbaş ve erler için muvazzaflık hizmeti süresi; Kara, Deniz, Hava Kuvvetleri ile Jandarma Genel Komutanlığında on sekiz aydır. Bu

Türkiye'nin Askerlik Sisteminin Tarihsel Süreç Bağlamında İncelenmesi

Dövizle Askerlik

Yabancı bir ülkede bulunan vatandaşların, askerlik hizmetlerini yerine getirmelerinde kolaylık sağlamak ve muvazaflık hizmet süreleri boyunca Türkiye'ye gelerek, buldukları ülkedeki oturma ve çalışma haklarını kaybetmelerini önlemek amacıyla dövizle askerlik sistemi uygulanmaktadır. Dövizle askerlik hizmetinden yararlanabilmek için yabancı ülkede işçi veya işveren sıfatıyla oturma veya çalışma iznine sahip olmak, toplam en az üç yıl süre ile fiilen yabancı ülkede bulunmak, 38 yaşını tamamladıkları yılın sonuna kadar 1.000 Avro veya karşılığı kadar yabancı ülke parasını, başvuru tarihinde ödemek gerekmektedir.

Bedelli Askerlik

Osmanlı döneminde kur'a sisteminin aksaklıklarını gidermek, devlete maddi kaynak sağlamak, yakın zamanda ise devlete katkı ile birlikte hem ihtiyaç fazlasını eritmek hem de yükümlülerin taleplerini karşılamak amacıyla uygulanan askerlik sistemidir. Bedelli askerlik hizmeti son olarak 1111 Sayılı Askerlik Kanunu'nun geçici 52. maddesi kapsamında 13 Aralık 2014–13 Şubat 2015 tarihleri arasında uygulanmıştır. Bedelli askerlik uygulaması son otuz yılda beş kez uygulanmıştır. Uygulanan dönemler, yararlanan yükümlü miktarı ve bedel miktarı Tablo 1'de (Bkz. Sayfa 63) gösterilmiştir.

Dünya'da Askerlik Sistemi

Bütün ülkelerde uygulanan askerlik sistemleri başlıca iki ana grupta toplanabilmektedir. Bunlar, profesyonel askerlik sistemi ve zorunlu askerlik sistemi olarak isimlendirilmektedir. Profesyonel askerlik sistemi, silahlı

sürenin, barışta, önce on beş aya ve bilahare on iki aya kadar indirilmesine, Silahlı Kuvvetlerin de ihtiyacı dikkate alınarak, Bakanlar Kurulunca karar verilebilir.” hükmünü içermektedir. Bu kapsamda 18 ay olan askerlik süresi, 15 Temmuz 2003 tarihinde 15 aya, 01 Ocak 2014 tarihinde ise 12 aya indirilmiştir.

Cengiz ÖZGÜN

kuvvetlerin tüm personelinin profesyonel olduğu bir sistemdir. Çalışan personel muvazzaf veya sözleşmeli olarak çalıştırılabilmekte ve gerekli görülen kadro görevlerinde sivil personel de istihdam edilebilmektedir. Zorunlu askerlik sistemi, subay ve astsubayların muvazzaf veya sözleşmeli olarak istihdam edildiği, erbaş ve erlerin ise zorunlu olarak belirli sürelerle silah altına alındığı bir sistemdir. Erbaş ve er kadrolarında bazı kritik kadro görev yerlerinde, sözleşmeli olarak personel istihdam edilebilmektedir.

TBMM Araştırma Merkezi'nin 2013 yılında yaptığı araştırmaya göre zorunlu askerlik; Avrupa Birliği (AB) ülkeleri içinde Avusturya, Güney Kıbrıs, Danimarka, Estonya, Finlandiya ve Yunanistan'da; 28 üyeli NATO'da ise Danimarka, Estonya, Norveç, Türkiye ve Yunanistan'da uygulanmaktadır.¹⁶ Söz konusu ülkeler ile bazı ülkelerdeki zorunlu askerlik süreleri Tablo 2'de (Bkz. Sayfa 65) gösterilmiştir.

Aynı çalışmada, zorunlu askerlik uygulamasının devam ettiği ülkelerin, Türkiye hariç, tamamında vicdani nedenlerle silahlı askerlik hizmeti yapmak istemeyenler için askerlik süresi ile eşit veya daha uzun süreli alternatif sivil hizmet seçeneği bulunduğu tespit edilmiştir.

Askerlik Sistemine İlişkin Tartışmalar ve Türkiye Açısından Değerlendirme

Ülkelerin uyguladıkları askerlik sistemleri konusunda çok farklı görüşler bulunmaktadır. Zorunlu askerlik sistemini destekleyen Leander'e göre bu sistem, toplumsal bağları güçlendirmekte ve farklı eğitim ve kültür yapısındaki kişilerin bir arada bulunmalarına katkı sağlamaktadır.¹⁷ Aynı şekilde Douquet ve Schaeffer da, ABD'deki profesyonel askerlik sisteminin,

16 "Zorunlu askerlik hangi ülkelerde var?" *haber7com*, 08.10.2013, Erişim 2 Aralık 2016, <http://www.haber7.com/guncel/haber/1083116-zorunlu-askerlik-hangi-ulkelerde-var>

17 Anna Leander, "Drafting Community: Understanding the Fate of Conscripted", *Armed Forces & Society*, 30, (Summer 2004), pp.574-582.

Türkiye'nin Askerlik Sisteminin Tarihsel Süreç Bağlamında İncelenmesi

Tablo:1 Bedelli Askerlik Uygulamaları ve Yararlanma Durumu

Bedelli Askerlik Uygulanan Yıllar	Yararlanan Yükümlü Sayısı	Ödenen Bedel Miktarı	Toplam Bedel Geliri	Gelirin Kullanılması
1987-1989	18.413	1988-2,5 milyon TL. (3.900 DM) 1989-5 milyon TL.(3.657 DM)	86 milyar TL (100 milyon DM)	Savunma Sanayi Müsteşarlığı
31.5.1992 31.5.1993	35.111	5.000 DM	558 milyar TL (165 milyon DM)	Savunma Sanayi Müsteşarlığı
04.11.1999 04.05.2000	72.039	15.000 DM	1 milyar DM	Genel Bütçe. 1999 depremine gelir sağlanmıştır.*
2011	69.073	30.000 TL	2 milyar 130 milyon TL	Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının özel hesabına yatırılmış, başta şehit yakınları ve gaziler için kullanılmıştır.
13 Aralık 2014 13 Şubat 2015	203.824	18.000 TL	3 milyar 668 milyon TL	Savunma Sanayi Destekleme Fonu**

* Cengiz Özgün, "Türk Silahlı Kuvvetlerinde Personel Yönetimi ve Personel İstihdamının Yeniden Yapılandırılması: 'Profesyonel Askerlik,' İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Malatya, 2005, s.164.

** "Bedelli askerlik", Wikipedia, Erişim 12 Aralık 2016, https://tr.wikipedia.org/wiki/Bedelli_askerlik

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:3
Sayı:4

Cengiz ÖZGÜN

Amerikan toplumunda üst sınıflar ile ordu arasındaki vatandaşlık bağlarını zayıflattığını belirtmektedir.¹⁸ Profesyonel askerlik sistemine yönelik eleştirilerden diğeri, vatandaşlık ve vatanseverlik duygularının azalacağı konusudur. Lippman'a göre ABD'de, ülkesine hizmet etmeyen bir nesil yetişmektedir.¹⁹ Diğer görüşlere göre, askerlik zorunlu olduğunda, tüm gençlerin askerlik hizmetini yapacağı ve şu anda askerliği seçenekleri arasına bile almayan bazılarının, orduda kalabileceği savunulmaktadır. Bu eleştirilere yanıt ise, vatandaşlık değerlerinin ailede, okulda, kilisede verilemiyorsa, bir veya birkaç yıllık askerlik süresince hiç verilemeyeceği şeklindedir.²⁰ Bu sava verilecek diğer bir yanıt, zorunlu askerlik yapmak istemeyen bir çok insanın istem dışı orduda hizmete zorlanması, vatanseverlik duygularını olumsuz etkileyeceği olabilir. Ayrıca, insanları orduda vatan hizmetine özendirerek birçok neden vardır. Ücret, bunlardan sadece bir tanesidir.

Tam profesyonel bir orduda toplumun her kesiminin temsil edilememesi eleştirileri, sürekli yöneltilmektedir. Evlilerin fazla yer alması bunlardan biridir. Profesyonelliğin doğal sonucu olarak evli olan askerlerin sayısının fazla olmasının, iş tatmini konusunda olumsuz etkilerinin olduğu düşünülmektedir. Profesyonelliği seçenlerin orduda kalma süreleri arttıkça, evlenenlerin sayısı da artmaktadır. Belçika ordusunda eğitim seviyeleri az olan, Fransızca konuşan gençlerin fazla olması eleştiri konusudur.²¹ ABD'de seçkin kesimin orduda hemen hemen hiç temsil

18 Kathy Roth–Douquet and Frank Schaeffer, “Awol: The Unexcused Absence of America’s Upper Class From Military Service–And How It Hurts Our Country”, Reviewed By Major Charles Kuhfahl Jr., *The Army Lawyer*, (February 2007), p.39.

19 Thomas W. Lippman, “Socially and Politically, Nation Feels the Absence of a Draft”, *The Washington Post*, September 8, 1998.

20 Doug Bandow, “Fixing What Ain’t Broke; The Renewed Call For Conscription”, *Policy Analysis* No.351, Cato Institute, August 31, 1999, p.14.

21 Philippe Manigart and David Prenskey, “Recruitment and Retention of Volunteers Problems in the Belgian Armed Forces”, 1982 by the Inter–University Seminar on Armed

Türkiye'nin Askerlik Sisteminin Tarihsel Süreç Bağlamında İncelenmesi

Tablo: 2 AB ve NATO Üyesi Ülkeler ile Zorunlu Askerlik Uygulayan Bazı Ülkeler

Ülkeler	AB Üyesi	NATO Üyesi	Zorunlu Askerlik Süresi
Avusturya	Evet	-	6 ay
Güney Kıbrıs	Evet	-	26 ay
Danimarka	Evet	Evet	Genellikle 4 ay
Estonya	Evet	Evet	8-12 ay
Finlandiya	Evet	-	9-12 ay
Yunanistan	Evet	Evet	9-12 ay
Norveç	-	Evet	12 ay
Türkiye	-	Evet	6-12 ay
Azerbaycan	-	-	18 ay
İsviçre	-	-	Periyodlar şeklinde 9 aya kadar (260 gün)
Rusya	-	-	12 ay

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:3
Sayı:4

Cengiz ÖZGÜN

edilmediği öne sürülmektedir. Ricks, “1812 savaşı ve iç savaş zamanında zenginler, para karşılığı kendileri yerine kölelerini orduya gönderiyorlardı. Şimdi ise bunların kefalet paralarını federal hazineден hep birlikte ödüyoruz.” diyerek zenginlerin vatan hizmetinden kaçtıklarını vurgulamıştır.²²

Konuyu Türkiye açısından değerlendirmek gerekirse, Türkiye’de azınlık problemi olmamasına rağmen; Batı ve Doğu Anadolu bölgeleri arasındaki yaşam koşullarındaki ve gelişmişlik seviyelerindeki farklılığın, profesyonel askerlik sisteminde bölgesel temsil problemi yaratabileceği düşünülebilir. Doğu bölgelerindeki yüksek işsizlik oranı ve Batı Anadolu’nun daha sanayileşmiş olması nedeniyle TSK’ya katılımın, çoğunlukla Doğu bölgelerinden olacağı savı ileri sürülebilir. TSK’daki profesyonel personelin memleketlerine göre dağılımı konusunda resmi bir veri bulunmamakla birlikte, bölgeler arasındaki temsil konusu değişik rakamlarla irdelenebilir. Çok acı bir gerçek olmasına rağmen, terörle mücadele hareketinde zayıt verilmekte ve şehit haberleri ülke gündeminde yer almaktadır. Ülkeyi yasa boğan olaylar üzerine yapılan bir istatistik çalışmasında, 2016 yılında Güneydoğu’da yürütülen terörle mücadele hareketinde 504 şehit verildiği, en fazla şehidin Ankara’ya gönderildiği tespit edilmiştir. En fazla şehit Mardin’de verilmiş ve Ankara’ya 58, Adana’ya 33, Kahramanmaraş’a 22, Konya’ya 16, Hatay’a 15, İzmir’e 14, Manisa ve Balıkesir’e 13’er ve İstanbul’a 12 şehit naaşı gönderilmiştir.²³ Hayatını kaybeden 504 güvenlik personelinin asker, polis ve korucu olduğu belirtilmiş, statü ayrımı yapılmamıştır. Korucuların Doğu ve Güneydoğu Anadolu nüfusuna kayıtlı olduğu,

Forces and Society, *Armed Forces & Society* Vol.9, No.1, Fall 1982, 98–114.

22 Thomas E. Ricks, “The Widening Gap Between the Military and Society”, *The Atlantic Monthly*, Volume 280, No.1, July 1997, p.12.

23 “Acının haritası çıkarıldı: En fazla ‘şehit cenazesi’ Ankara’ya geldi”, *Diken*, 14.05.2016, Erişim 07 Mart 2017, <http://www.diken.com.tr/acinin-haritasi-cikarildi-en-fazla-sehit-cenazesi-ankaraya-geldi/>.

Türkiye'nin Askerlik Sisteminin Tarihsel Süreç Bağlamında İncelenmesi

yükümlü erbaş ve erlere terörle mücadelede görev verilmediği,²⁴ asker ve polislerin de profesyonel personel olduğu, 81 ilin 76'sından şehit verildiği dikkate alındığında, Türkiye'de bölgesel temsil sorunu olmadığı söylenebilir. Ayrıca yükümlü erbaş ve erlere terörle mücadele görevi verilmemesi, bu görevin profesyonel personel tarafından yürütülmesi de zorunlu askerlik sisteminin bir çelişkisi olarak değerlendirilebilir.

Profesyonel askerlik sistemini destekleyen düşünürler ise ileri teknoloji ürünü harp silah, araç ve donanımlarını kullanacak profesyonel personele ihtiyaç olduğunu ve günümüz muharebelerinin şekil değiştirdiğini belirtmektedirler. Moskos ve Glastris, deniz aşırı görevler ve ileri teknoloji ürünü silah sistemlerinin kullanılması nedeniyle ordunun profesyonel askerlere bırakılmasını savunmaktadır.²⁵ Keller vd. ise askerlik sistemlerini maliyet ve verimlilik açısından incelemekte; zorunlu askerlerin ucuz işgücü olarak görüldüğünü, pek çok kadro görevinde olması gerekenden fazla askerin, kısa süre ve tecrübesiz olarak görev yaptığını, bu nedenle verimsizliğin yüksek ve zorunlu askerliğin daha maliyetli olduğunu ileri sürmektedir.²⁶ TSK'nın, ABD Ordusu gibi deniz aşırı görevler icra ettiği ifade edilmese de, terörle mücadele kapsamında sınır ötesi harekât ile 2016 yılının 2. yarısında Suriye'de başlayan Fırat Kalkanı Harekâtını yürüttüğü ve 1950 yılında Kore Savaşı'yla başlayan barışı destekleme harekâtına katkılarının devam ettiği bilinmektedir. Barışı destekleme harekâtı kapsamında 1992–1994 yılları arasında Somali, 2006–2013 yılları arasında Lübnan ve 2001 yılında Makedonya'daki görevler tamamlanmış,

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:3
Sayı:4

24 "Erler artık operasyona katılmayacak", 22.06.2010, Erişim 08 Mart 2017, <http://www.haber7.com/guncel/haber/554599-erler-artik-operasyona-katilmayacak>.

25 Charles Moskos and Paul Glastris, "Now Do You Believe We Need a Draft?", *Washington Monthly*, 33, No.11, 2001, pp.1–2.

26 Katarina Keller, Panu Poutvaara and Andreas Wagener, "Military Draft and Economic Growth in OECD Countries", *Defence And Peace Economics*, 20, No.5, 2009, pp.373–374.

Cengiz ÖZGÜN

halen Bosna–Hersek, Kosova ve Kabil’deki görevler ise devam etmektedir.²⁷ Zorunlu askerlikle yükümlü erbaş ve erlere, terörle mücadelede görev verilmediği gibi barışı destekleme harekâtında da görev verilmemekte, bu görev günümüzde görevin özelliği nedeniyle profesyonel askerler tarafından yürütülmektedir. Bu tartışmada, bir ordudaki tüm görevlerin karmaşık ve bütün silah sistemlerinin ileri teknoloji ürünü olmadığı, bazı görevlerin yükümlü erbaş ve erler tarafından yerine getirilebileceği savı ileri sürülebilir. Ancak bu durumda karşımıza maliyet ve verimlilik kavramları çıkmaktadır. Maliyet ve verimlilik açısından Keller vd.’nin ulaştığı sonuçların benzerleri TSK için de geçerlidir ve bir sonraki bölümde incelenmiştir.

Askerlik sistemine ilişkin Türkiye’de yapılan çalışmalar incelenecek olursa, kişisel olarak hazırlanan makale ve tezlerin dışında, Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi (BİLGESAM) tarafından yayımlanan rapor ve anketlerin, konuyu değişik yönleriyle ele aldığı ifade edilebilir. Akyürek 2010 yılındaki raporunda askere alma uygulamalarının sonucunda TSK’daki pek çok problemin temelinde, çağın gerisinde kalan zorunlu askerlik uygulamasının olduğunu ifade etmektedir.²⁸ Aynı çalışmada tespit edilen sorunlara karşılık, geçiş dönemi (1 yıl), kısa dönem (1–5 yıl), orta ve uzun dönem (5–20 yıl) çözüm önerileri sıralanmakta, orta ve uzun dönem sonunda tam profesyonel ordu modelinin değerlendirilmesi, tam profesyonel orduya geçildiği durumda, tüm sağlıklı erkek vatandaşlar için yedeklik amaçlı 1–2 aylık temel askerlik eğitimi verilmesi ve zorunlu askerlik kaldırıldığında, bu konudaki yasal düzenlemelerin muhafaza edilmesi önerilmektedir.²⁹

27 Kara Kuvvetleri Komutanlığı Resmi İnternet Sayfası, “Barışı Destekleme Harekatı”, <http://www.kkk.tsk.tr/BDH/BDH.aspx>, Erişim 07 Mart 2017.

28 Salih Akyürek, *Zorunlu Askerlik ve Profesyonel Ordu, Rapor No.24* (İstanbul: Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi BİLGESAM), Kasım 2010, s.2.

29 Salih Akyürek, *a.g.e.*, ss.38–40.

Türkiye'nin Askerlik Sisteminin Tarihsel Süreç Bağlamında İncelenmesi

Akyürek ve Yılmaz'ın, 2013 yılında internet yoluyla gerçekleştirdikleri 62 soruluk anket uygulaması neticesinde elde edilen 5.173 kişilik örnekleme ait verilerle hazırlanan Türk Silahlı Kuvvetlerine Toplumsal Bakış raporunda, çeşitli konularla birlikte zorunlu askerlik ve profesyonel ordu konusundaki toplumsal algılar da ortaya konulmuştur.³⁰ Raporda; “Zorunlu Askerlik uygulaması sonlandırılarak profesyonel orduya geçilmelidir” görüşünün, sorular içinde %65,4 değeriyle en yüksek desteği aldığı, “Zorunlu askerlik uygulaması, pek çok kişinin meslek ve kariyer hedefini olumsuz etkilemektedir” görüşünün %61,1 değeriyle desteklendiği, diğer sorularla birlikte değerlendirildiğinde, zorunlu askerliğin olumsuz etkisinin daha fazla öne çıktığı ve uygulamanın sonlandırılması yönünde toplumda önemli bir talebin olduğu tespit edilmiştir.³¹

Son olarak Bilgiç vd. tarafından 2015 yılında yapılan çalışmada, Türkiye için yarı profesyonel askerlik sisteminin; en üst düzeyde etkinlik, caydırıcılık ve esneklik sağlaması, tasarrufa ve halkla bütünleşmeye daha fazla imkan vermesi ve personel bulma konusunda daha az sıkıntılı olması nedeniyle en uygun model olduğu ifade edilmektedir.³² Aynı çalışmada yarı profesyonel ordu sisteminin halen uygulanmakta olan sistemden farkının; barış zamanında yeterli ve etkili en az kuvvetin silah altında bulundurulması, gerginlik ve savaş durumunda ise kısa zaman içerisinde ihtiyaç duyulan miktardaki kuvvetin silah altına alınması olduğu belirtilmektedir.³³ Önerilen yarı profesyonel askerlik sisteminin, halen uygulanmakta olan askerlik sistemi ile çok büyük farklarının bulunmadığı söylenebilir. BİLGESAM tarafından 2013 yılında yayımlanan ankette, zorunlu askerliğin olumsuz

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:3
Sayı:4

30 Salih Akyürek ve Mehmet Ali Yılmaz, *Türk Silahlı Kuvvetlerine Toplumsal Bakış, Rapor No.56* (İstanbul: Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi BİLGESAM), Nisan 2013, s.1.

31 Salih Akyürek ve Mehmet Ali Yılmaz, *a.g.e.*, s.45.

32 M. Sadi Bilgiç vd., *Türkiye’de Askerlik Sistemi Nasıl Olmalıdır?*, (İstanbul: Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi BİLGESAM), Ağustos 2015, s.2.

33 M. Sadi Bilgiç vd., *a.g.e.*, s.24.

Cengiz ÖZGÜN

etkisinin daha fazla öne çıktığı ve uygulamanın sonlandırılması yönünde toplumda önemli bir talebin olduğu tespit edilmiş olmasına rağmen, 2015 yılında halkla bütünleşmeye daha fazla imkan vermesi gerekçe gösterilerek yarı profesyonel askerlik sisteminin önerilmesi bir çelişki olarak görülebilir. Ayrıca 2010 yılında yayımlanan raporda, askere alma uygulamalarının sonucunda TSK'daki pek çok problemin temelinde, çağın gerisinde kalan zorunlu askerlik uygulamasının olduğu ifade edilmekle birlikte, 2015 yılında yarı profesyonel askerlik sistemini önermenin, mevcut sistemin iyileştirilerek devam ettirilmesinden başka bir sistem olmadığı da ifade edilebilir. Bu sistemlerden hangisinin daha maliyetli veya tasarrufa imkan verdiği ise tartışmaya açık bir konudur.

Soğuk Savaş sonrası, birçok ülkenin toplum ve siyasi çevrelerince silahlı kuvvetlerdeki mecburi hizmetin devamlılığı konusunda çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. İngiltere 1962, ABD 1973 yılında yükümlü askerlik uygulamasından profesyonel (gönüllü) askerlik uygulamasına geçmiştir. Belçika ve Hollanda 1991 yılında, İtalya ise 24 Ekim 2000 tarihinde, Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra profesyonel ordu sistemine geçmişlerdir. İtalya, İspanya ve Almanya yakın zamanda profesyonel askerlik sistemine geçen ülkeler olmalarına rağmen, İsviçre gibi hala mevcut sistemi korumak isteyen Avrupa ülkeleri de bulunmaktadır.

Bütün bu tartışmalara ve gerçeklere rağmen, dünya çapında kitle ordularından meslek ordularına geçildiği ve zorunlu askerlik sisteminin giderek terk edilmekte olduğu bir vakıadır. Bunun başlıca sebeplerinden birisi, Soğuk Savaşın sona ermesinden sonra iki kutuplu dünyaya özgü ve yabancı devlet ordularına karşı yurdun savunulması gereğinden ziyade, küreselleşme sürecinde meydana gelecek etnik ve terörist tehditleri önlemeye yönelik güvenlik ihtiyacının öne çıkması, diğeri ise teknolojik ilerlemeler sonucu modern ve karmaşık silah sistemlerine sahip ordularda, eğitilmiş ve bilgili personele gerek duyulmasıdır. Bu iki olgu, silahlı kuvvetlerin küçülmesiyle birlikte profesyonelleşmeye yol açmaktadır.

Türkiye'nin Askerlik Sisteminin Tarihsel Süreç Bağlamında İncelenmesi

Günümüzde Batı demokrasilerindeki silahlı kuvvetlerin, 19. yüzyılda zirveye ulaşan modern ordudan post-modern ordu yapısına dönüştüğü savunulmaktadır. Ulus devletle paralel gelişme gösteren modern ordunun ayırt edici özelliği, temelde halktan yükümlülük suretiyle sağlanan rütbesiz askerler ile yönetici/komutan konumundaki profesyonel rütbelilerin bir karışımından meydana gelmesidir. Modern ordu erkeğe özgü ve savaş merkezlidir. Post-modern orduda ise halka yakınlaşma, gönüllülük esasına göre kadın ve erkeklerin görev alması temel prensiptir. Bu ordu görev itibarıyla çok amaçlı bir profesyonel kuvvet şeklinde gelişme göstermektedir. Modern ordunun aksine post-modern ordunun ulus devlet ile bağı giderek zayıflamakta, artık silahlı kuvvetler ulus üstü oluşumlar tarafından ve uluslararası alanda kullanılmaktadır.³⁴

Profesyonel ve Zorunlu Askerliğin Karşılaştırılması

Mecburi askerlik sistemi, düşük bütçe maliyeti olarak görünmesine rağmen; görünen faydalarından ziyade gizli zorlukları ve giderleri bulunmaktadır. Diğer yandan, günümüz çatışma alanında, yüksek teknolojinin varlığı gerekmektedir. Uzun menzilli, sıfır hatalı atış sistemlerine sahip silahlar ve karmaşık bilgi toplama araçları, geçmişte kullanılan çok sayıdaki insan yığınlarından öte; iyi eğitilmiş, küçük insan grupları tarafından kullanılmaktadır. Çağımızda kalite, sayıca üstünlükten önde gelmektedir. Ayrıca teknolojik gelişmeler günümüz kuvvetlerini nicelikten çok, niteliğe önem vermeye zorlamaktadır.

Maliyet etkinliği açısından, bütçe maliyeti ve vazgeçme maliyeti (alternatif maliyet-fırsat maliyeti) konularında karşılaştırma yapılabilir. Bütçe maliyeti, diğer bir anlatımla personel giderleri; zorunlu olarak askerlik hizmetini yapan her personelin Silahlı Kuvvetlere olan maliyetidir.

34 Charles C. Moskos vd., *The Postmodern Military: Armed Forces After The Cold War*, (New York: Oxford University Press, Inc. 2000), pp.1-2.

Cengiz ÖZGÜN

2005 yılında yapılan doktora tezinde bir erin yıllık maliyetinin; yiyecek, giyim–kuşam, atış, yakacak, aydınlatma ve su, temizlik, kırtasiye, sağlık, koğuş, yemekhane ve diğer levazım giderleri ile maaş ödemeleri olmak üzere Türkiye'nin değişik bölgelerinde ve 2002 rakamları esas alınarak 1.182 TL ile 1.885 TL arasında olduğu (ortalama 1.533,5 TL) tespit edilmiştir.³⁵ Günümüzde bu rakamın, kesin olmamakla birlikte ve 2014 yılı verileri esas alınarak aylık 1.000 TL ve yıllık 12.000 TL³⁶ olabileceği tahmin edilmektedir.³⁷

Vazgeçme maliyeti ise, zorunlu askerlik hizmetini yapmak üzere Silahlı Kuvvetlere katılan personelin, üretici işgücünün sivil sektörde kullanılmaması sonucu, zorunlu askerlik hizmeti süresince oluşan maliyettir. Diğer bir deyişle, kişinin sivilde elde edeceği hem maddi hem de manevi kazançtan, askerlik hizmeti süresince elde edeceklerinin çıkartılmasıdır. Zorunlu askerlik sisteminde bütçe maliyeti, doğal olarak çok düşüktür. Örneğin, asgari ücretle çalışan bekar ve çocuksuz bir kişi, 12 ayda toplam 15.611,88 TL'lik alternatif kazançtan (ekonomik maliyet) vazgeçtiği gibi, toplum da bu bireyin sivil olarak üretebileceği işgücünden yoksun kalmış olacaktır (2016 yılı için net asgari ücret 1.300,99 TL'dir). Zorunlu askerlik sisteminde bütçe maliyeti, ekonomik maliyetin altında olduğu için, Silahlı Kuvvetler aşırı istihdam yapabilmektedir. Profesyonel askerlik sistemine geçilmesi durumunda ise, Savunma Bakanlığı gerekli personeli istihdam edebilmek için ekonomik maliyeti de ödemek zorunda kalacaktır.

Zorunlu askerlik sisteminde, hizmet süresinin kısa olmasından kaynaklanan personel sirkülasyonu (dönüşümü), 3 farklı maliyete sebep

35 Cengiz Özgün, *a.g.e.*, s.193.

36 “Milyarlık tasarruf”, *Akşam*, 27.10.2013, Erişim 12 Aralık 2016, <http://www.aksam.com.tr/siyaset/milyarlik-tasarruf/haber-255803>.

37 Ülkeler güvenlik nedeniyle savunma harcamaları ile ilgili bilgileri açıklamada çekimser davranabilmekte, yayımlanan bilgiler de önceki yıllara ait olabilmekte ve tahminler yapılabilmektedir.

Türkiye'nin Askerlik Sisteminin Tarihsel Süreç Bağlamında İncelenmesi

olmaktadır. Bunlardan birincisi; personel sirkülasyonunun artması sonucu, temel eğitim, mühimmat, sağlık harcamaları, istihbarat, kırtasiye ve disiplinle ilgili harcamaların artmasıdır. Her yeni gelen grupla birlikte, yapılan harcamalar tekrarlanmaktadır. Bu maliyetlerden sonra, kaynak ayrılarak harcama yapılan kişiler, askerlik süresi dolduğunda terhis olmaktadır. İkinci maliyet, personel sirkülasyonu nedeniyle her yıl aynı sayıda eğitici ve eğitilen için, aynı masrafların yinelenmesidir. Diğer maliyet ise, zorunlu askerlik sistemindeki bir ila iki ayın verimsiz geçmesinden kaynaklanmaktadır. Askere yeni katılan erlerin ilk iki ayı acemi birliklerinde ve görev başı eğitiminde geçtiğinden, bu sürede savunma görevlerine katkıları çok azdır. Profesyonel askerlik sisteminde hizmet süresinin, zorunlu askerlik sistemine oranla daha uzun olması, personel sirkülasyon maliyetlerinde tasarruf sağlayacaktır.

Zorunlu askerlik vergisi, bireylerin katlanmak zorunda olduğu ve hükümet gelir-gider planlarında gözükmeyen külfetlerdir. Bu vergi, bireyin askerlik hizmeti süresince aldığı maaş ile sistemin gönüllülük esaslı olması durumunda hükümetin personeli çekebilmek için uygun göreceği ücret (arz ücreti) arasındaki farktır. Bu vergi; bireyin sivildeki gelir dağılımı ve silahlı kuvvetlere karşı tutumu ile orantılıdır. Örnek olarak iki bireyi ele alalım: Aylık 2.500 TL maaş alan A şahsının sivilde yıllık geliri 30.000 TL, asgari ücretle çalışan B şahsının ise 15.600 TL olsun. Şu andaki zorunlu askerlik sisteminde erbaş ve er harçlıklarının maaş/ücret olarak kabul edilemeyeceğini düşünürsek (2016 yılında çavuş: 110 TL, Onbaşı: 97 TL, Er: 85 TL harçlık almaktadır), A şahsı 30.000 TL'den vazgeçerken, B şahsı 15.600 TL'den vazgeçecektir. Bu nedenle kişinin sivildeki kazancı ne kadar fazla ise, mecburi askerlik yapmamak için o kadar çok uğraşacaktır. Askerî yaşantı ve disiplinden hoşlanmayan birinin katlanmak zorunda kalacağı vergi ise, daha yüksek olacaktır.

Bu olayın sosyal boyutu da bulunmaktadır. Zengin insanların mecburi askerlik yapmama yönündeki uğraşları ve bedelli askerlik beklentileri

Cengiz ÖZGÜN

sosyal adaleti zedelemekte ve askerliğini yapanlar üzerinde olumsuz etki yapabilmektedir. Bedelli askerliğin bazı kesimler tarafından Anayasa’da yazılı eşitlik ilkesine aykırı olduğu ifade edilmekle birlikte Anayasa Mahkemesi 13.10.2012 tarihli ve 28440 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan 2012/15 Esas, 2012/105 Karar sayılı kararı ile bedelli askerlik uygulamasının Anayasa’nın 2, 10 ve 72. maddelerine aykırı olmadığına karar vermiştir.

İnsan kaynakları yönetimi açısından karşılaştırma yapıldığında, zorunlu askerlik sisteminde en önemli hususun, askerliğini yapanlar arasındaki eşitliğin korunması olduğu görülür. Mevcut sistemde çok yetenekli ve çok verimli asker ile görevini tam olarak yapamayan asker arasında bir tazmin farkı bulunmamaktadır. Bu tazmin eksikliği, yetenekli personelin ilave görev alma arzu ve isteğini kırmaktadır. Birey açısından bakıldığında, zorunlu olarak yapılan askerlik hizmetinde herhangi bir görev almamak hedeftir. Çünkü, yapılan bir görev sonunda, tatmin edici bir karşılık alınmamakta ya da işini iyi yapan ile yapmayan arasında hissedilebilir bir fark bulunmamaktadır. Daha da kötüsü, işini başarıyla yapan personele sonraki görevlerin verileceği yüksek olasılıktır. Askerlikle özdeşleşmiş kavram olan “arazi olmak”, “araziye uymak” deyimini de görevden kaçmak, görünmemeye çalışmak anlamında buradan gelmektedir. TSK’nın hedefleri ile tek erin hedefleri arasındaki bu farklılık, savunma görevlerini yerine getirebilmek için tek erin; profesyonel personel olan subay, astsubay veya uzman erbaşlar tarafından gözetimini gerektirmektedir. TSK’nın amacı, mevcut personeli kullanarak istenen savunma seviyesini korumak, savunma görevini yerine getirmek iken, tek erin amacı, en az çabayla en kısa sürede zorunlu askerlik hizmetini tamamlamak ve sivil hayatına geri dönmektir. Amaçlar arasındaki bu farklılık, Silahlı Kuvvetlerde silah ve gereçlerin bakım sorunlarından kaynaklanan masraflara da neden olabilmektedir.

Personel kalitesi açısından, profesyonel askerlik sisteminde daha kaliteli ve yetenekli kişilerin orduda bulunacağı düşünülebilir. Çünkü, sistemin gereksinim duyacağı kişiler orduda olacak, nitelikleri uygun olmayanlar ise

Türkiye'nin Askerlik Sisteminin Tarihsel Süreç Bağlamında İncelenmesi

orduya alınmayacak, alınanlar ise sistemden çıkarılacaktır. Zorunlu askerlik sisteminde ise, herhangi bir ayırım yapılmadan, yeteneklerine ve özelliklerine bakılmaksızın tüm bireyler askere alınacaktır. Zorunlu askerlik sisteminde ayırım, kişilerin eğitim seviyesine göre yapılmaktadır. Bu durumun tersi de düşünülebilir. Profesyonel askerlik sistemi uygulandığında askere gelmeyecek yetenek ve özelliklerde kişiler, zorunlu askerlik sisteminde askere gelmektedirler. Ancak bu kişiler sürekli değil, zorunluluk gereği belirli süreyle askerde olacaktır.

Silahlı Kuvvetlerde kullanılan teknoloji geliştikçe, bu sistemi kullanacak personel niteliklerinde de bir artış beklenmektedir. Nitelikli bir personel; daha az nitelikteki bir kişiye göre, daha çabuk öğrenecek, işini daha iyi yapacak ve daha az disiplin problemleri olacaktır. Bununla beraber nitelikli bir personelin maliyeti daha fazla olacaktır.

Gelişmiş silah sistemleri, günümüz çatışma ortamında nitelikli personel kullanımını gerektirmektedir. Nitelik, zihni yetenek, davranış, moral ve deneyimi kapsamaktadır. Niteliği ölçebilmek için sayısal değerler gerekmektedir. Bunun bir yolu, kişilik testleri uygulayarak, bireyi yeteneklerine göre sınıflandırmaktır. Görevin özelliğine uygun nitelikleri taşıması, yaptığı görevin uzun süreli olması, yapamadığı takdirde yaptırımla karşılaşması nedenleriyle profesyonel askerlik sistemindeki bir erin tecrübesi, doğal olarak daha fazla olacaktır. Ayrıca, askerliğin zorunlu olarak yapılması, bu kişilerin askerlik süresince kazanacakları yetenekleri sivilde kullanamayacakları için öğrenme isteksizliği yaratacak, mevcut silah ve malzemenin bakımı ve birliklerin savaşa hazırlığı, profesyonel askerlik sisteminde daha yüksek olacaktır.

Birliklerin savaşa hazırlık seviyesi açısından da zorunlu ve profesyonel askerlik sistemlerini karşılaştırabiliriz. Savaş hazırlığı; birliklerin, silah sistemlerinin, araç ve donanımın, kendilerinden istenen sonucu verebilmesi veya ulusal çıkarları korumak için en kısa sürede askerî girişimde bulunabilecek kapasitede olmasıdır. Ancak savaş hazırlığının

Cengiz ÖZGÜN

kendine özgü maliyeti bulunmaktadır. Barış zamanında gereksiz kuvvet seferberliği, ulusal kaynakların boşa harcanmasına yol açacaktır. Bu nedenle, soğuk savaş sonrası ülkeler kuvvet azaltılmasına yönelmiş ve savunma kuvvetlerini aktif görev birlikleri ve ihtiyat (rezerv) birlikleri olarak yapılandırmışlardır. Türkiye'nin konumu ve iç güvenlik nedenleriyle, TSK'da çok sayıda asker, aktif görevde bulunmaktadır.

15 Temmuz 2016 tarihindeki silahlı darbe girişiminden sonra, TSK'nın personel mevcutlarında önemli bir azalma görülmektedir. Mevcutlardaki bu azalmada, ihraç edilen personel sayısı ile birlikte Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığının İçişleri Bakanlığına bağlanmasının da etkili olduğu düşünülmektedir. Bununla birlikte 2005 yılında 450.000 olan yükümlü personel sayısı,³⁸ 15 Temmuz sonrası 2016 yılında 188.611'e inmiştir. Genelkurmay Başkanlığının 08 Eylül 2016 tarihinde açıkladığı personel mevcutları Tablo 3'dedir.³⁹ (Bkz. Sayfa 77)

İnsan gücü kaynağı açısından incelendiğinde, bireyleri askerlik görevine çekecek etkenlerin başında ücret gelmektedir. Profesyonel askerlik sisteminde insan gücü kaynağını oluşturan en önemli etken, askerî ücretin sivil ücrete oranıdır. Bu oran ne kadar yüksek ise Silahlı Kuvvetlere başvuru o kadar fazla olacak, sivil ücret seçeneklerinin fazlalığı ve cazipliği, olumsuz etki yapacaktır. Eğer bireyler sivilde zevklerine ve beklentilerine uygun ne kadar çok iş bulurlarsa, Silahlı Kuvvetlere başvuru miktarı o kadar az olacaktır. Bu bağlamda, insan gücü kaynağını etkileyen diğer bir etken de, işsizlik oranıdır. İşsizlik oranı, Silahlı Kuvvetlere başvuru oranı ile doğru orantılıdır. Diğer bir anlatımla, işsizlik oranı ne kadar yüksek ise, başvuru o kadar fazla olacaktır.

38 Cengiz Özgün, *a.g.e.*, s.27.

39 "TSK, 15 Temmuz sonrası ilk kez personel sayısını açıkladı," NTV, 09.10.2016, Erişim 09 Eylül 2016, <http://www.ntv.com.tr/turkiye/tsk-15-temmuz-sonrasi-ilk-kez-personel-sayisini-acikladi>,VEwp51shS0WCSH5M-F4-rQ.

Türkiye'nin Askerlik Sisteminin Tarihsel Süreç Bağlamında İncelenmesi

Tablo: 3 TSK Personel Mevcutları (Eylül 2016)

Statü	Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Toplam Mevcudu
General/Amiral	206
Subay	29.946
Astsubay	67.646
Uzman erbaş	48.879
Sözleşmeli Erbaş/Er	15.888
Uzman Personel Toplamı	162.565
Yedek Subay	5.827
Erbaş/Er	182.784
Yükümlü Personel Toplamı	188.611
Askeri Personel Toplamı	351.176
Kuvvet Komutanlıkları Sivil Memur/İşçi	30.779
Millî Savunma Bakanlığı Sivil Memur/İşçi	6.439
Genelkurmay Başkanlığı Sivil Memur/İşçi	3.301
Genel Toplam	391.695
Askeri Personel içindeki Uzman Personel Oranı (Sivil Memur ve İşçi Hariç)	%46

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:3
Sayı:4

Zorunlu askerlik sisteminden profesyonel askerlik sistemine geçilmesi söz konusu olduğunda; ücret, ordunun büyüklüğü, bölgesel temsil ve vatanseverlik duyguları konusunda güçlüklerle karşılaşılacağı düşünülmektedir. Profesyonel askerlik sistemini ayakta tutacak en önemli unsur, kişilere ödenecek ücrettir. Hükümet tarafından belirlenecek ve kişilere uygun bir yaşam standardı sağlayacak ücret, kadınlar dahil birçok kişiyi TSK'da hizmet etmeye çekecektir. Aksi bir durum ise, istenilen nitelikte ve sayıda personel bulunamamasına neden olabilecektir.

Cengiz ÖZGÜN

Profesyonel askerlik sisteminde personel sayısı, zorunlu askerlik sistemine göre daha az olacaktır. Ordunun büyüklüğü, personel sayısı ile doğru orantılıdır. Doğal olarak Silahlı Kuvvetler, yeniden yapılanma ve yenilenme faaliyeti içinde olmalıdır. Türkiye'nin sahip olduğu jeopolitik ve jeostratejik konumu, bu büyüklüğü etkileyen en önemli etkidir.

Zorunlu Askerlik Sistemindeki Çeşitli Sorunlar

Türkiye'de askerlik hizmeti; esas olarak 1111 sayılı Askerlik Kanunu ve 1076 sayılı Yedek Subaylar ve Yedek Askeri Memurlar Kanunu çerçevesinde yürütülmektedir. Her iki kanun da 1927 yılında hazırlanmıştır. Sık sık değişerek, ek ve geçici maddeler ile günün şartlarına göre ortaya çıkan problemler çözülmeye çalışılmaktadır. Mevcut askerlik sisteminin temelini, 1927 yılında hazırlanan 1111 Sayılı Askerlik Kanunu oluşturmaktadır. Kanun, 12 Aralık 2016 tarihi itibarıyla toplam 114 madde, 9 ek madde ve 54 geçici maddeden oluşmaktadır. Günümüze kadar 47 madde ve 7 fıkrası yürürlükten kaldırılmıştır. Sık sık değişmesi, günümüz koşullarına göre yetersiz kaldığını göstermektedir.

Günümüze kadar; uzun ve kısa dönem askerlik, yedek subay uygulaması, bedelli, dövizli askerlik, kamu kurum ve kuruluşlarında askerlik, Milli Eğitim Bakanlığında askerlik gibi standart olmayan uygulamalar yapılmıştır. 18 ay askerlik bile; 10 Eylül 1992 tarihinde 15 aya indirilmiş, ancak kaynak yetersizliği nedeniyle 1994 yılında terhisler durdurulmuş, 1995 yılında ise Bakanlar Kurulu kararı ile hizmet süresi tekrar 18 aya çıkarılmıştır. 15 Temmuz 2003 tarihinden itibaren, 18 ay olan askerlik süresi yeniden 15 aya, 01 Ocak 2014 tarihinden itibaren ise 12 aya indirilmiştir. Dövizli askerlik uygulamasında bir ay olan temel askerlik süresi de 02 Temmuz 2005 tarihinde 21 güne indirilmiş, 30 Kasım 2011 tarihinde ise tamamen kaldırılarak sadece bedel ödemek yeterli duruma getirilmiştir.

Bu uygulamalar, askerlik sistemi ve süresi üzerinde tartışılması gerektiğini göstermesi açısından önemlidir. Sadece 1111 sayılı Askerlik

Türkiye'nin Askerlik Sisteminin Tarihsel Süreç Bağlamında İncelenmesi

Kanunu'nu ve hazırlandığı yıldan günümüze kadar geçirdiği evreyi incelemek, zorunlu askerlik sisteminin standart olarak toplumun tüm fertlerine uygulanmadığını göstermektedir. Tarihsel süreçte pek çok grup ve kişiye sağlanan muafiyetlerin de etkisiyle, askere alma uygulamasında çok da başarılı olunamamıştır. Başarılı olunamadığının diğer bir göstergesi de asker kaçaklarının sayısıdır. Kasım 2016'daki resmi olmayan rakamlara göre Türkiye genelinde yaklaşık 600.000 asker kaçağı bulunmaktadır.⁴⁰

Zorunlu askerlik sisteminde, fizik ve ruh sağlığı yönünden sağlam ve yeterli olmayan personel istihdam edilebilmektedir. Askerlik görevini yapan erbaş ve erlerden bazılarının, fizik ve ruh sağlığı yönünden yetersiz oluşlarını ortaya koyabilmek amacıyla; 600 Yataklı Diyarbakır Asker Hastanesinin 2003 yılına ait üçer aylık sağlık raporları incelenmiştir. Diyarbakır Asker Hastanesi, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yaklaşık 90.000 asker için merkez hastanesi görevi yürütmekte iken 2016 yılında 669 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Sağlık Bakanlığına devredilmiştir. Raporlar incelendiğinde; mevcudun yaklaşık %4,4'ünün, sivil yaşamlarından getirdikleri rahatsızlıkları nedeniyle en az bir ay hava değişimi olarak birliğinden ayrıldıkları, mevcudun yaklaşık %2'sinin ise, sivil yaşamlarından getirdikleri hastalık veya rahatsızlıkları nedeniyle çürüğe ayrıldıkları tespit edilmiştir.⁴¹ Her iki rakam birlikte değerlendirildiğinde; mevcudun yaklaşık %6,4'ünün genel olarak askerlik mesleğine uygun olmadığını söyleyebiliriz. Bu durum, hem sağlık hizmetlerine ilave yük getirmekte, hem de askerlik için uygun olmayan personelin, işlemleri yapılana kadar TSK'da istihdam edilmesine neden olmaktadır. Türkiye nüfusunun askerlik çağındaki kısmının ne kadarının askerliğe uygun olduğunu tespit etmek, TSK'daki ve Türkiye İstatistik Kurumundaki verilere göre mümkün olamamaktadır.

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:3
Sayı:4

40 "Asker kaçağı çalıştıran patron yandı", *Milliyet*, 29.11.2016, Erişim 07 Mart 2017, <http://www.milliyet.com.tr/asker-kacagi-calistiran-patron-gundem-2352938/>.

41 Cengiz Özgün, *a.g.e.*, ss.134–136.

Cengiz ÖZGÜN

Ancak bugün Sağlık Bakanlığına devredilmiş olan asker hastanelerinden sadece birindeki rakamlar, zorunlu askerlik sisteminde sağlık yönünden uygun olmayan personelin istihdam edildiğini göstermektedir. Aynı raporda mevcudun %7'sinin psikolojik sorunları olduğu görülmektedir. Rakamlar, fizikî durumlarında olduğu gibi, ruhsal durumlarının da uygunluğu araştırılmadan gençlerin askere alındığını göstermektedir.

Yeterince eğitim ve deneyim kazanmadan görev yapıldığında, çeşitli kaza ve olaylar olabilmektedir. Kaza ve olaylar, sadece eğitim yetersizliği, tecrübe noksanlığından değil, askere alınan gençlerin kişilik yapılarından da kaynaklanabilmektedir. Çünkü askerlik hizmetinin yapıldığı dönem gençlik dönemine denk gelmekte ve bu dönem, ruh sağlığı uzmanları tarafından, karmaşık bir yaşam evresi olarak isimlendirilmektedir. Karmaşık ruhsal özellikler; sınırlılık, birden tepki gösterme, öfke patlamaları, atak ve düşüncesizce davranışlar, çabuk sevinip çabuk üzüntüye kapılma, içe kapanma ile coşku arasında gidip gelme, bencillik, birçok kaygı, güvensizlik ve kararsızlık olarak sayılabilir.⁴²

Gençlik çağının tanımı bedensel ve cinsel gelişmeye göre yapıldığından, başlangıcı ve bitişi belirsiz olmaktadır. Genel olarak 12–15 yaş arası ilk gençlik dönemi, 15–21 yaş arası gençlik dönemi, 21–25 yaş arası da uzamış gençlik dönemi olarak tanımlanmaktadır. Birleşmiş Milletler Örgütüne göre ise genç, 15 ila 25 yaş arasında olan kişidir.⁴³ Gençlik çağının karmaşık kişilik yapıları; zorunlu askerlik nedeniyle evinden ve sevdiklerinden, işinden, alışmış olduğu yaşam koşullarından ayrılmayla daha karmaşık hale gelmektedir. Yaşam koşullarındaki değişiklik, askerlerin peşin hükümle ortama uyum sağlayamayacağını hissetmesine neden olmaktadır. Bu

42 Atalay Yörükoğlu, *Gençlik Çağı Ruh Sağlığı ve Ruhsal Sorunlar*, 6. Baskı, (İstanbul: Özgür Yayın Dağıtım 1989), s.125.

43 Atalay Yörükoğlu, *a.g.e.*, s.13.

Türkiye'nin Askerlik Sisteminin Tarihsel Süreç Bağlamında İncelenmesi

durumdaki kişiler, kısa süreli veya tamamen askerlik dışında kalma çabasına sıkça girmektedirler.

Uyum güclüğü, sivil yaşamdan getirilen sağlık ve ruhsal sorunlar, savaş sanatının öğretilmesinin yanında, alınması gereken moral ve motivasyon önlemlerini gerektirmektedir. Bu önlemler ilave bir emek, zaman ve kaynak kaybına neden olmaktadır. Aileler ve ekonomi maddi kayıplara uğramaktadır. Kişiler, bir yolunu bulup askerlik hizmetini yapmamak veya en az sürede yapmak, askerlik görevinden kurtulmak için bir yol kalmadığında ise, en rahat ve kolay bir şekilde yapabilmek için tüm olanaklarını kullanabilmektedirler. Bunun için vatandaşlıktan çıkmayı bile göze alan kişiler görülebilmektedir.

Açıklanması gereken bir konu da, Anayasa'da yazılı vatan hizmeti kavramıdır. Türk pozitif hukuku açısından, Anayasa'nın 72. maddesinde bir siyasi hak ve ödev olarak düzenlenen vatan hizmeti kavramı, zorunlu askerlik hizmetinden daha geniş bir kapsama sahiptir. Anayasa'nın bu hükmüne göre vatan hizmeti, kadınlar da dahil her Türk vatandaşının hakkı ve ödevidir. Bu tanımdan hareketle vatan hizmetinin, Silahlı Kuvvetlerde askerlik şeklinde yerine getirilebileceği gibi, kamu kesiminde başka bir hizmet şeklinde de gerçekleştirilebileceği ifade edilebilir. Anayasa'nın 72. maddesindeki açık hükme rağmen, 1111 sayılı Askerlik Kanunu'nun 1. maddesi "*Türkiye Cumhuriyeti tebaası olan her erkek, işbu kanun mucibince askerlik yapmağa mecburdur.*" hükmünü içermektedir. Buradan çıkarılacak sonuç, Türk hukuk düzeninde askerlik dışında bir vatan hizmetinin öngörülmediği ve askerliğin sadece erkek vatandaşlar için zorunlu olduğudur. Ancak biyolojik farklılıklar dikkate alındığında, askerliğin kadınlara bir hak olarak tanınmaması veya bir ödev olarak yükümlülük getirmemesinin, anayasal eşitlik ilkesine aykırılık teşkil etmediğidir.⁴⁴

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:3
Sayı:4

44 Celâl Işıklar, *Dünyada ve Türk Hukukunda Zorunlu Askerlik ve Vicdani Ret*, 1. Baskı, (Ankara: Adalet Yayınevi 2011), s.215.

Cengiz ÖZGÜN

Zorunlu askerlik sisteminde karşılaşılan sorunlardan biri de vicdani ret kavramıdır. Genel olarak vicdani ret, askerlik yükümlülüğünü yerine getirmekten kaçınma olarak tanımlanmaktadır.⁴⁵ Işıklar'a göre vicdani ret kavramı, zorunlu askerliğin varlığını tehdit eden bir olgu olarak karşımıza çıkmakta ve bir kara deliğe benzemektedir.⁴⁶ Bu kavram, 1990'larda kamuoyuna yansımaya başlamış, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin 24 Ocak 2006 tarihli ÜLKE-TÜRKİYE DAVASI⁴⁷ (Başvuru No:39437/98) ile yeni bir boyut kazanmıştır.⁴⁸

Söz konusu uyuşmazlıkta davacı; askere celp belgelerini basın toplantısında yaktığından halkı askerlikten soğutmak, askere sevk edildikten sonra üniforma giymeyi ve silah almayı reddettiğinden emre itaatsizlik, hizmetten kaçtığı için firar suçlarından dolayı çok sayıda mahkumiyete uğramış ve uzun süre hapiste kalmıştır. Davacı, Türkiye'deki yargısal başvuru yolları tükendikten sonra Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 3, 5, 8 ve 9. maddelerinin ihlal edildiğini ileri sürerek Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine başvurmuştur. Sonuçta AİHM; Sözleşmenin 3. maddesindeki "*Hiç kimse işkenceye, insanlık dışı ya da küçültücü ceza ya da muameleye tabi tutulamaz.*" hükmünün ihlal edildiğine, 5, 8 ve 9. maddelerle ilgili konuları ise ayrıca karara bağlamak gerekmediğine hükmetmiştir.⁴⁹ ÜLKE kararından sonra vicdani ret kavramı, Türkiye'de çeşitli tartışmalara konu olmuştur. Kararın, vicdani ret hakkı ile ilgili olmadığına ilişkin açıklamalara karşı, vicdani retçiler için bir umut ışığı olduğu, Türkiye'nin bir düzenleme yapmak zorunda olduğu gündeme getirilmiştir. Bazı görüşlere göre karar, Anayasamıza uygun ancak 1111 sayılı Askerlik Kanunu'na aykırıdır. Bu sebeple Askerlik Kanunu gözden geçirilmelidir.

45 Celâl Işıklar, *a.g.e.*, s.57.

46 *A.g.e.*

47 AİHM'ne başvuran Osman Murat ÜLKE isminden dolayı dava, ÜLKE-TÜRKİYE davası olarak anılmaktadır.

48 Celâl Işıklar, *a.g.e.*, s.137.

49 *A.g.e.*, s.140.

Türkiye'nin Askerlik Sisteminin Tarihsel Süreç Bağlamında İncelenmesi

Diğer bir görüş ise kamu hizmeti alternatifli askerlik hizmeti seçeneğinin düşünülmesi gerektiği şeklindedir.⁵⁰

Bununla birlikte vicdani ret kavramı, Türkiye'de toplumsal bir hareket değil, kişisel bir tutum olarak kendini göstermektedir. Hatta Türkiye'de vicdani ret hareketinin kitlesel özelliğinin bulunmadığı gerçeği, bizzat vicdani ret yanlısı kişiler tarafından da kabul edilmektedir.⁵¹

Asker Alma ile İlgili Açıklamalar

Son olarak resmi kurumların, Bakan ve Devlet adamlarının konuya ilişkin görüşlerini açıklamak uygun olacaktır. Millî Savunma Bakanlığının resmi internet sitesinde; “*Bakanlığımızca askerlik hizmet süresinin değiştirilmesi hususunda bir çalışma bulunmamaktadır.*” ifadesi yer almaktadır.⁵² Bu açıklama, askerlik süresinin kısaltılmasına yönelik bir çalışma olmadığı şeklinde anlaşılabilir gibi, askerlik sisteminin değiştirilmesine yönelik bir çalışma olmadığı şeklinde de algılanabilir. Zira kişilerin bedelli askerlik ve askerliğin kısaltılması konusunda bir beklenti içerisinde olduğu, yapılan anketlerde, toplumda zorunlu askerlik uygulamasının sonlandırılması yönünde taleplerin tespit edildiği bir ortamda, resmi bir kurumdan farklı bir açıklama da beklenmemelidir.

Millî Savunma Bakanlarından İsmet Yılmaz 08 Mayıs 2015 tarihinde Sivas'ta yaptığı konuşmada, genç nüfus bulunamazsa zorunlu askerliğin kalkacağını beyan etmiştir. Millî Savunma Bakanı İsmet Yılmaz'ın basına yansıyan ifadesi; “*Hollanda ve Almanya zorunlu askerliği kaldırdı, onlar diyor ki nüfus artış hızı yok genç nüfus yok askere çağırıyoruz kimse gelmiyor. İhtiyacı karşılayacak kadar genç insan bulamazsanız mecbursunuz siz de*

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:3
Sayı:4

50 A.g.e., s.141.

51 Celâl Işıklar, a.g.e., s.138.

52 T.C. Millî Savunma Bakanlığı Resmî İnternet Sayfası, Askeralma Genel Müdürlüğü Anasayfa, Erişim 12 Aralık 2016, <http://www.msb.gov.tr/Askeralma/icerik/12-ay-er-erbas>

Cengiz ÖZGÜN

sözleşmeli askerliğe geçersiniz. Türkiye’de istiyoruz ki o duruma geçmesin ama gidişat odur.” şeklindedir.⁵³

Milli Savunma Komisyonu Başkanı Faruk Özlü, 17 Ocak 2016 tarihindeki komisyon çalışmalarında Türkiye’nin askerî gücü ve savunma sanayi ile profesyonel askerlik konularında açıklamalarda bulunmuştur. Faruk Özlü’nün basına yansıyan ifadesi “*Türkiye, 2023’e kadar profesyonel askerliğe geçiş sürecini tamamlamalı. Bir profesyonel askerin performansı, üç acemi askere denktir. Profesyonelliğe geçtiğiniz zaman, asker sayısı da otomatik olarak azalır. Profesyonel askerliğe geçildiği zaman, zorunlu askerlik gönüllü olacak*” şeklindedir.⁵⁴

Sonuç

Dünya’da uygulanan askerlik sistemleri başlıca, profesyonel askerlik sistemi ve zorunlu askerlik sistemi olmak üzere iki ana grupta toplanmaktadır. Her sistemin kendine özgü zorlukları, olumlu ve olumsuz yönleri vardır. Bu çalışmada, TSK’da uygulanan askerlik sistemi, bütün yönleriyle incelenmeye çalışılmış, konuya ilişkin görüşler tartışmaya açılmıştır.

Günümüzde dünya genelinde, özellikle Batı ülkelerinde kitle ordularından meslek ordularına geçilmekte ve zorunlu askerlik sistemi giderek terk edilmektedir. Soğuk Savaşın sona ermesinden sonra iki kutuplu dünyaya özgü ve yabancı devlet ordularına karşı yurdun savunulması gereğinden ziyade, küreselleşme sürecinde meydana gelecek etnik ve terörist tehditleri önlemeye yönelik güvenlik ihtiyacı öne çıkmaktadır. Diğer bir anlatımla tehdit de değişmektedir. Ayrıca teknolojik ilerlemeler sonucu modern ve karmaşık silah sistemlerine sahip ordularda, eğitilmiş ve bilgili

53 “Bakan Yılmaz: Genç nüfus bulamazsanız zorunlu askerliği kaldırırınız”, HABERLER.COM, 08.05.2015, Erişim 12 Aralık 2016, <http://www.haberler.com/bakan-yilmaz-genc-nufus-bulamazsaniz-zorunlu-7287999-haberi/>.

54 “Zorunlu askerlik 2023’de kalkacak”, *Yeniakit*, Erişim 12 Aralık 2016, <http://www.yeniakit.com.tr/haber/zorunlu-askerlik-2023te-kalkacak-122389.html>.

Türkiye'nin Askerlik Sisteminin Tarihsel Süreç Bağlamında İncelenmesi

personelere gerek duyulmaktadır. Bu iki olgu, silahlı kuvvetlerin küçülmesiyle birlikte profesyonelleşmeye yol açmaktadır.

Türkiye'de halen zorunlu askerlik sistemi uygulanmaktadır. Bununla birlikte TSK personel mevcudunun %46'sı profesyonel personelden oluşmakta, iç güvenlik harekâtı gibi özellik gerektiren görevler, profesyonel personel tarafından yerine getirilmektedir. Ayrıca zorunlu askerlik sisteminin standart olarak toplumun tüm fertlerine uygulanamadığı da bir gerçektir. Diğer bir anlatımla, tarihsel süreçte pek çok grup ve kişiye sağlanan muafiyetlerin de etkisiyle, askere alma uygulamasında çok da başarılı olunamamıştır. Türkiye genelindeki yaklaşık 600.000 asker kaçağı bunun bir göstergesidir. Bu kapsamda, Dünya genelindeki silahlı kuvvetlerin küçülmesi ve profesyonelleşme olgusunun Türkiye'yi de etkilediğini, ancak askerlik sisteminde köklü bir değişikliğe henüz gidilemediğini söyleyebiliriz. Devletin resmi kurum ve kişilerin açıklamaları, TSK personel mevcudunun son on yılda azalması ve dünya genelindeki küreselleşmenin etkisiyle askerlik sürelerinin kısalması ve profesyonel askerliğe geçiş eğilimi birlikte değerlendirildiğinde, Türkiye'nin profesyonel askerliğe geçiş sürecinde olduğu, toplumun da bu yönde talepte bulunduğu ifade edilebilir. Bununla birlikte bu sürecin; Türkiye'nin konumu, Suriye ve Irak'taki belirsizlik ve 2016 yılının ikinci yarısında başlayan Fırat Kalkanı harekâtı ile iç şartlar dikkate alındığında, kısa sürede gerçekleşmesi beklenmemelidir.

Bu incelemeler sonucunda, Türkiye'de profesyonel askerlik sistemine geçilmesinin ve yukarıda belirtilen geçiş sürecinin hızlandırılmasının uygun olacağı değerlendirilmektedir. Bu süreçte TSK personel mevcudu içerisindeki profesyonel personel sayısı artırılmalı, TSK'nın tam profesyonel olması hedeflenmelidir. Tehdit değerlendirmesi günümüz şartlarına göre yeniden yapılarak, kuvvet yapısında küçülmeye gidilmelidir. Bunun sonucu olarak sayısal ihtiyaç azaltılmalı, nitel üstünlük sağlanmalıdır. Nitel üstünlük, teknolojik silah sistemlerini ve günümüz savaşma yöntemlerini en iyi şekilde uygulayabilen eğitilmiş insan istihdamıyla olmalıdır. Bunun için; iyi

Cengiz ÖZGÜN

seçilmiş, iyi eğitilmiş, uygun görevde istihdam edilmiş, ruh sağlığı yerinde, heves ve arzusu yüksek bir insan gücüne ulaşmak hedeflenmelidir. TSK'da görev yapmanın çekiciliği artırılmalı ancak profesyonel askerliğin, başka bir iş olanağı bulunmayanların son çaresi olmasına da izin verilmemelidir. Yabancı devlet ordularına karşı yurdun savunulması ve Kurtuluş Savaşı gibi topyekûn bir mücadele olması durumunda, zorunlu askerlik sisteminin uygulanabileceği gözden uzak tutulmamalıdır. Böyle bir durumda, mevcut askerlik kanunu, günün şartlarına göre sadeleştirilerek uygulanabilir.

Profesyonel askerlik sistemine geçilebilmesi için yasalarda da değişiklik yapılması gerekmektedir. Bu değişikliklerin, terörle mücadele ve çevre ülkelerdeki karışıklıklar göz önünde bulundurularak 5-6 yıl içerisinde tamamlanabileceği düşünülmektedir. Bu süreçte sosyal adaleti zedeleyen ve askerliğini yapan diğer personel üzerinde olumsuz etkisi olan bedelli askerliğin bir daha uygulanmaması önemlidir.

Türk pozitif hukuku açısından, Anayasa'nın 72. maddesinde bir siyasi hak ve ödev olarak düzenlenen vatan hizmeti kavramı, zorunlu askerlik hizmetinden daha geniş bir kapsama sahiptir. Anayasa'nın bu hükmüne göre vatan hizmeti, kadınlar da dahil her Türk vatandaşının hakkı ve ödevidir. Bu tanımdan hareketle vatan hizmetinin, Silahlı Kuvvetlerde askerlik şeklinde yerine getirilebileceği gibi, kamu kesiminde başka bir hizmet şeklinde de gerçekleştirilebileceği ifade edilebilir. Profesyonel askerliğe geçilmesi durumunda, zorunlu askerliğin topyekûn bir mücadele söz konusu olduğunda kanunla uygulanabileceği, içinde bulunulacak şartlara göre askerlik yükümlülüğünü yerine getiremeyecekler için alternatif kamu hizmetinin tesisi de kanunlarda düzenlenmelidir.

Türkiye'nin Askerlik Sisteminin Tarihsel Süreç Bağlamında İncelenmesi

KAYNAKÇA

“Acının Haritası Çıkarıldı: En Fazla Şehit Cenazesi Ankara’ya Geldi”, *Yeni Hayat* ve Çeşitli Gazeteler, Erişim 07 Mart 2016, <http://www.diken.com.tr/acinin-haritasi-cikarildi-en-fazla-sehit-cenazesi-ankaraya-geldi/>.

Anna Leander, “Drafting Community: Understanding the Fate of Conscription”, *Armed Forces & Society* 30 (Summer 2004), p.574–582.

“Asker kaçağı çalıştıran patron yandı!”, *Milliyet*, 29.11.2016, Erişim 07 Mart 2017, <http://www.milliyet.com.tr/asker-kacagicalistiran-patron-gundem-2352938/>.

Atalay Yörükoğlu, *Gençlik Çağı Ruh Sağlığı ve Ruhsal Sorunlar*, 6. Baskı (İstanbul: Özgür Yayın Dağıtım 1989).

“Bedelli Askerlik”, wikipedia.org, Erişim 12 Aralık 2016, https://tr.wikipedia.org/wiki/Bedelli_askerlik.

Celâl Işıklar, *Dünyada ve Türk Hukukunda Zorunlu Askerlik ve Vicdani Ret*, 1. Baskı, (Ankara: Adalet Yayınevi 2011).

Cengiz Özgün, “Türk Silahlı Kuvvetlerinde Personel Yönetimi ve Personel İstihdamının Yeniden Yapılandırılması: ‘Profesyonel Askerlik’”, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Malatya, 2005.

Charles C. Moskos vd., *The Postmodern Military: Armed Forces After The Cold War*, (New York: Oxford University Press, Inc., 2000).

Charles Moskos and Paul Glastris, “Now Do You Believe We Need a Draft?”, *Washington Monthly*, 33, No.11, 2001.

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:3
Sayı:4

Cengiz ÖZGÜN

Doug Bandow, “Fixing What Ain’t Broke; The Renewed Call For Conscription”, Cato Institute, *Policy Analysis*, No.351, August 31, 1999.

“Erler Artık Operasyona Katılmayacak”, *haber7.com*, Erişim 08 Mart 2017, <http://www.haber7.com/guncel/haber/554599-erler-artik-operasyona-katilmayacak>.

“Genç Nüfus Bulamazsanız Zorunlu Askerlik Kalkar”, HABERLER.COM, Erişim 12 Aralık 2016, <http://www.haberler.com/bakan-yilmaz-genc-nufus-bulamazsaniz-zorunlu-7287999-haberi/>.

Kara Kuvvetleri Devamlı Emirler Muhtırası, KKM 368–1, Yayın No: 98/16, (Ankara: Kara Kuvvetleri Basımevi 1998).

Kara Kuvvetleri Komutanlığı Resmi İnternet Sayfası, “Barışı Destekleme Harekatı”, Erişim 07 Mart 2017, <http://www.kkk.tsk.tr/BDH/BDH.aspx>.

Katarina Keller, Panu Poutvaara and Andreas Wagener, “Military Draft and Economic Growth in OECD Countries”, *Defence And Peace Economics*, 20, No.5, 2009.

Kathy Roth–Douquet ve Frank Schaeffer, “Awol: The Unexcused Absence of America’s Upper Class From Military Service–And How It Hurts Our Country”, Reviewed By Major Charles Kuhfahl Jr., *The Army Lawyer*, (February 2007).

“Milyarlık tasarruf”, *Akşam*, 27.10.2013, Erişim 12 Aralık 2016, <http://www.aksam.com.tr/siyaset/milyarlik-tasarruf/haber-255803>.

M. Sadi Bilgiç vd., *Türkiye’de Askerlik Sistemi Nasıl Olmalıdır?*, (İstanbul: Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi BİLGESAM), Ağustos 2015.

Türkiye'nin Askerlik Sisteminin Tarihsel Süreç Bağlamında İncelenmesi

Philippe Manigart and David Prensky, "Recruitment and Retention of Volunteers Problems in the Belgian Armed Forces", 1982 by the Inter-University Seminar on Armed Forces and Society, *Armed Forces & Society* Vol.9, No.1, Fall 1982.

Salih Akyürek, *Zorunlu Askerlik ve Profesyonel Ordu*, Rapor No.24, (İstanbul: Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi BİLGESAM Kasım 2010).

Salih Akyürek ve Mehmet Ali Yılmaz, *Türk Silahlı Kuvvetlerine Toplumsal Bakış*, Rapor No.56, (İstanbul: Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi BİLGESAM Nisan 2013).

T.C. Milli Savunma Bakanlığı Resmî İnternet Sayfası, Askeralma Genel Müdürlüğü Anasayfa, Erişim 12 Aralık 2016, <http://www.msb.gov.tr/Askeralma/icerik/12-ay-er-erbas>.

Thomas E. Ricks, "The Widening Gap Between the Military and Society", *The Atlantic Monthly*, Volume 280, No.1, July 1997.

Thomas W. Lippman, "Socially and Politically, Nation Feels the Absence of a Draft", *The Washington Post*, September 8, 1998.

"TSK, 15 Temmuz sonrası ilk kez personel sayısını açıkladı", NTV, 09.10.2016, Erişim 09 Eylül 2016, <http://www.ntv.com.tr/turkiye/tsk-15-temmuz-sonrasi-ilk-kez-personel-sayisini-acikladi,VEwp51shS0WCSH5M-F4-rQ>.

Türk Kara Kuvvetleri Tarihi, (Ankara: K.K. Basımevi ve Basılı Evrak Depo Müdürlüğü Sip. No:75 1996).

Türkçe Sözlük, 10. Baskı, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları 2005).

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:3
Sayı:4

Cengiz ÖZGÜN

“Zorunlu askerlik hangi ülkelerde var?”, *haber7.com*, Erişim 12 Aralık 2016, <http://www.haber7.com/guncel/haber/1083116-zorunlu-askerlik-hangi-ulkelerde-var>.

“Zorunlu askerlik 2023’te kalkacak”, *Yeniakit*, Erişim 12 Aralık 2016, <http://www.yeniakit.com.tr/haber/zorunlu-askerlik-2023te-kalkacak-122389.html>.

Anne–Baba Davranışlarının ve Sosyal Çevrelerinin Liderlere Etkileri

The Effects of Parental Behavior and Social Environment on Leaders

Şebnem ASLAN,^(*) Hatice YALÇIN,^(**)
Nilgün SARP,^(***) Demet AKARÇAY ULUTAŞ^(****)

Özet

Liderliğin, literatürde doğuştan olduğu gibi sonradan kazanılan bir yönünün olduğu ifade edilmekte ve tartışılmaktadır. Bu araştırma liderliğin aile davranışlarıyla ve sosyal çevreyle ilişkisinin olup olmadığını incelemeye yönelik geliştirilmiştir. Araştırma kapsamına alınan dört kitap nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi tekniğinden yararlanılarak incelenmiştir. Araştırma kapsamına alınan liderler ve kitapları şunlardır: Pakistan'ın İslam'da seçilmiş ilk kadın başbakanı, Doğu'nun Kızı ünvanlı, "Benazir Bhutto: Doğu'nun Kızı" kitabı; 20 yy.'da İngiltere'nin Başbakanı, Batı'nın ilk kadın başbakanı, uzun yıllar liderliğini sürdüren Margaret Thatcher'in, "Demir Lady'nin Anıları" (2003); Hindistan Bağımsızlık Hareketinin Lideri Mahatma Gandhi'nin "Gandhi: Bir Özyaşam Öyküsü" otobiyografisinin

(*) Prof.Dr., Selçuk Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi, Sağlık Kurumları Yönetimi ve Organizasyonu Anabilim Dalı Başkanlığı, Konya, sebnemas@hotmail.com, sebnemaslan@selcuk.edu.tr, sebnemas@gmail.com.

(**) Yrd.Doç.Dr., KTO Karatay Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Yüksekokulu, Çocuk Gelişimi Bölümü, ht_yalcin@hotmail.com.

(***) Prof.Dr., Üsküdar Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Çocuk Gelişimi Bölümü, nilgun.sarp@uskudar.edu.tr.

(****) Öğr.Gör.Uzm., KTO Karatay Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, demetakarçay@gmail.com.

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:3
Sayı:4

ASLAN, YALÇIN, SARP ve AKARÇAY ULUTAŞ

yarı sıra ve Gandhi konusunda Deliege'nin (2015) biyografisi araştırma kapsamına alınmıştır. Dördüncü lider, Nelson Mandela'dır. Nelson Mandela'nın biyografisini Richard Stengel kaleme almıştır. Stengel'in (2011) "Mandela'nın Yolu: Yaşam, Sevgi, Cesaret ve Affetmek Üzerine On Beş Ders" kitabı araştırmaya dâhil edilmiştir. Kitaplarda, liderlerin çocukluk dönemlerinde anne ve babalarıyla ilişkilerini anlattıkları bölümler değerlendirilerek, bulgular anne-baba davranışları temasında yapılan bir sınıflandırma ile sunulmaya çalışılmıştır. Araştırmanın sonucunda anne-baba davranışlarının bireyi etkilemede önemli bir katkısının olabileceği varsayılmakta ve incelenen dört liderde de anne-baba davranışlarının ve sosyal çevre faktörünün etkisi gözlenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Liderlik, Anne-Baba Davranışları, Nitel Araştırma, Doküman Analizi

Abstract

Leadership is defined and discussed by the way that has both natal and acquired characteristic as to the literature. This study was developed to investigate whether leadership has a relationship with parental behaviors and social environment. Four books were evaluated within the study by document analysis as one of the qualitative data analysis process. Benazir Bhutto, who was the first elected woman president in Pakistan in Islam and titled as "Daughter of the East" with the book "Benazir Bhutto Daughter of the East"; Margaret Thatcher, who was the first woman Prime Minister of UK in 20th century and maintained her leadership for many years with the book "Memories of Iron Lady" (2003); Mahatma Gandhi, who was the leader of independence movement in India with the books as an autobiography "Gandhi: An Autobiography-The Story of My Experiments With Truth" and biography of Gandhi by Deliege (2015) were selected for the study. Nelson Mandela is the fourth leader held in the study. Autobiography of Nelson Mandela was written by Richard Stengel and also "Mandela's Way: Lessons on Life, Love, and Courage" of Stengel (2011) were included in the study. The results are presented with a classification under the

Anne–Baba Davranışlarının ve Sosyal Çevrelerinin Liderlere Etkileri

theme of parental behaviors by evaluating the relationship between leaders and their parents in the period of childhood within the books. Parental behaviors have been assumed to possess a vital contribution to impact on individual the effects of parental behaviors and social environment on four examined leaders were observed through the books as a result of the study.

Keywords: Leadership, Parental Behavior, Qualitative Research, Document Analysis

Giriş

Küreselleşmenin de etkisiyle hemen hemen bütün kurumlarda pek çok faktörün etkisi aynı anda görülmekte ve bu faktörlerin denge halinde yönetilebilmesi liderlik kavramının önemini daha da ön plana çıkarmaktadır. Lider ve takipçileri arasındaki ilişki,² Taylor'ın belirttiği üzere kültürel aktarım yoluyla bireyin elde ettiği kazanımlar,³ aileden yansıyan roller⁴ gibi etkileşimler liderlik tarzının oluşmasında etkili olmaktadır. Bu bağlamda, aile, bireyin liderlik niteliğini kazandığı ilk yer olarak ele alınabilmektedir. Aile içi ilişkiler, ailenin çocuklarına sunduğu yaşantılar, problem çözmede izlediği yollar, karar verme şekli, çocukların liderlik nitelikleri üzerinde etkili olan faktörler olarak görülebilmektedir. Özellikle ilk çocukluk yıllarında, ana–baba liderliğinin çocuklar üzerinde çok büyük etkisi bulunmaktadır.⁵

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:3
Sayı:4

2 Zeynep Aycan, “Paternalizm: Yönetim ve Liderlik Anlayışına İlişkin Üç Görgül Çalışma”, *Yönetim Araştırmaları Dergisi* 1, 2001, no. 1.

3 O. Erdem vd., “Liderlik ve Kurum Kültürü Etkileşimi”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 8, 2009, no. 29.

4 M. Çelik vd., “Lider Desteğinin Çalışanların İş–Aile Yaşam Çatışması ve İş Performansına Etkisi: Savunma Sektöründe Bir Araştırma”, *Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi* 14, 2010, no. 1.

5 N. Baloğlu vd., “Aile Liderliği”, *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi* 6, 2015, no. 18: 190.

ASLAN, YALÇIN, SARP ve AKARÇAY ULUTAŞ

Çocuğun kişiliğinin oluşumunda ve liderlik özelliklerinin gelişiminde anne–baba davranışlarının önemi olduğu bilinmektedir.⁶ Kişilik gelişimi yaşam boyu süren, genetik ve çevresel faktörlere bağlı olarak şekillenen bir olgu olsa da, çocukluk dönemi kişiliğin gelişmesi ve şekillenmesi açısından çok önemlidir. Erken çocukluk dönemi olarak adlandırdığımız 0–6 yaş arasındaki dönem çocukların kişiliklerinin büyük ölçüde şekillendiği dönem olarak değerlendirilmektedir.⁷ Çocuğun özdeşim kurmak için seçmiş olduğu model genellikle anne–babasıdır, bu nedenle ebeveynlerin çocuğa karşı tutumunun yanı sıra kendi aralarındaki iletişimleri de çocuğun sağlıklı kişilik gelişimi açısından önemli bir etkidir. Anne–babanın çocukla nasıl iletişim kurduğu, sevginin nasıl ifade edildiği, çocuğun aile içinde bir birey olarak kabul edilip edilmediği, eğitimde kullanılan disiplin yöntemleri anne–baba tutumlarını belirleyicidir.⁸

Anne–babanın ve aile içindeki diğer bireylerin çocukla olan etkileşimi ve kişilik gelişimine olan katkıları, çocuğun aile ve toplum içindeki liderlik özelliklerini belirlemektedir.⁹ Liderlik diğer insanlarla etkileşimi gerektirir. Dolayısıyla liderin etkileşim içinde bulunduğu insanların özellikleri de önemlidir.¹⁰ Liderlerin sergilediği davranış ve roller, etkileşim içinde bulunduğu insanların değer yargıları ile şekillenir.¹¹

6 H.Arslan vd., “İlköğretim Öğrencilerinde Görülen Liderlik Davranışlarının Araştırılması,” *International Journal of Social Science JASSS* 6, 2013, no. 1: 212.

7 E. Karabulut Demir vd., “Ebeveyn Tutum Ölçeği,” *Türk Psikoloji Yazıları* 11, no. 21 (2008): 16.

8 S.D., Lamborn, N. S., Mounts, L. Steinberg, S.M., Dornbusch. “Patterns of Competence and Adjustment among Adolescents from Authoritative, Authoritarian, Indulgent, and Neglectful Families”. *Child Development*, 62, no. 5, (2011): 1049–1065.

9 John Adair, *John Adair’s 100 Greatest Ideas for Effective Leadership*, (West Sussex: Capstone Publishing 2011), 2.

10 W., Bennis, *On becoming a leader*, (New York: Basic Books 2009).

11 N., Thomas, *The John Adair handbook of management and leadership*, (London: Thorogood 2004).

Anne–Baba Davranışlarının ve Sosyal Çevrelerinin Liderlere Etkileri

Lider çocuk; çevresindeki bir grubu belirli amaçlar etrafında toplayabilen ve bu amaçları gerçekleştirmek için onları harekete geçirebilen, etkileyebilen, bilgi ve yeteneklerini kullanabilen çocuktur.¹² Çocuk gelişiminde önemli bir yeri olan liderlik eğitimi için açılan merkezler, dünyada bazı ülkelerde son yıllarda hızla artmaktadır.

Liderlik eğitimlerinin de verildiği ilk çocuk merkezi İngiltere’de 1999’da başlatılmıştır ve 2010 yılında sadece İngiltere’de 3600 çocuk eğitim merkezi bulunmaktadır. Bu merkezlerde liderlik konusunda da eğitimler verilmektedir.¹³ Bazı ülkelerde gençler ve yetişkinler için liderlik becerileri kazandırmaya yönelik birtakım kurslar düzenlenmektedir. Ancak bu kursların çoğunun formel eğitim programları olmaktan çok ötede genelde gönüllü kuruluşlar, sivil toplum örgütleri ve profesyonel kuruluşlar tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir.¹⁴

Çocukluk döneminde kültürel doku ya da aile etkisiyle elde edilen kazanımların yetişkinlik dönemindeki davranışlara yansımalarının ve buradan hareketle de liderlerin çocukluk dönemlerinde aile ilişkilerine odaklanmanın vurgulandığı bu çalışmada, bahsedilen etkinin liderlik kavramında nasıl bir yer aldığı daha iyi görülebilmesi için seçilen liderlerin kendi yaşamlarından kesitlerin incelenmesi amaçlanmıştır.

Liderlik Kavramı ve Kapsamı

Liderlik, literatürde pek çok araştırmacı tarafından ele alınmış, demokratik, otokratik, yönetsel ya da karizmatik olma gibi farklı açılardan değerlendirilmiştir. Bireysel özelliklerden ve çevresel faktörlerden de etkilenen bu kavram bulunulan ortama göre farklı anlamlar taşıdığından

12 Moran, B.B, “Gender differences in leadership”. *Library Trends*, 40, No. 3, (1992): 475–491.

13 C. Sharp vd., *Highly Effective Leadership in Children’s Centres*, (Nottingham: National College for School Leadership, 2012), 8.

14 H.Arslan, *a.g.e.*, s. 211.

ASLAN, YALÇIN, SARP ve AKARÇAY ULUTAŞ

genel bir tanımının yapılması zor olmaktadır.¹⁵ Bunun yanında, öz olarak liderliği tanımlamak gerekirse, diğer bireylerle gelişen etkileşim sürecinde, grup içinde bir bireyin diğerlerinden farklı roller üstlenmesi ve davranışlar sergilemesi olarak ifade edilebilmektedir.¹⁶ Ayrıca, Knickerbocker'in (1948) "grup üyeleri ile onların gereksinimlerini karşılayacak tüm araçları kontrol altında tutan kişi arasındaki işlevsel ilişki" olarak ifade edilen liderlik tanımı¹⁷ da liderin etkileşime girdiği takipçileri ile arasında yakaladığı uyumun ve ortak hedef için çaba gösterme fikrinin altını çizmektedir. Daha geniş ve bütünlendirici bir bakış açısıyla liderlik kavramını tanımlamak gerekirse, liderlik; lider olarak seçilen bireyin, onu seçen, destekleyen, kendisinden eğitim alan ve etkilenen bir ya da birden fazla takipçisi ile yeteneklerini, becerilerini paylaşması, onları gönüllü olarak örgütün misyon ve amaçları doğrultusunda yönlendirmesi ve hedefleri başarı ile gerçekleştirmek adına manevi, duygusal ve fiziksel enerjilerini genişleterek çaba göstermelerini sağlaması olarak vurgulanabilmektedir.¹⁸

Liderlikle ilgili ilk çalışmalarda, liderlerin kişilik özellikleri de incelenmiştir. 1970'lerden sonra yapılan çalışmalar liderlerin davranışlarını etkileyen ve durumsal faktörleri ele alırken, 1990'lardan sonraki çalışmalar farklı değişkenlerin liderlik başarısı üzerindeki etkisini araştırarak liderliği farklı isimlerle kavramlaştırmışlardır.¹⁹ Liderliğe ait, literatüre kazandırılan

15 Ebru Aykan, "Kayseri'de Faaliyet Gösteren Girişimcilerin Liderlik Özellikleri," *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 17, no. 2 (2004): 215.

16 Hasan İbicioğlu vd., "Liderlik Davranışı ve Toplumsal Norm İlişkisi: Ampirik Bir Çalışma," *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14, no. 2 (2009): 2.

17 A.g.e., 3.

18 Bruce E. Winston vd., "An Integrative Definition of Leadership" *International Journal of Leadership Studies* 1, no. 2 (2006): 7.

19 Selahattin Turan vd., "Okul Müdürlerinin Liderlik Özelliklerinin Cinsiyet Açısından Değerlendirilmesi," *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi* 8, no. 3 (2002): 447.

Anne–Baba Davranışlarının ve Sosyal Çevrelerinin Liderlere Etkileri

bazı özgül kavramlar,²⁰ dönüşümcü liderlik,²¹ etik liderlik,²² otoriter, demokratik liderlik,²³ güçlendirici liderlik²⁴ olarak sayılabilmektedir.

Davranış kalıplarının oluşturulmasında temel olan araç yani öğrenme düşünülecek olursa, Bandura'nın (1971) sosyal öğrenme teorisine göre birey başkalarını gözlemleyerek, model alarak, taklit ederek, özdeşleşerek ve içselleştirerek davranışları öğrenebilmektedir.²⁵ Bu açıdan çocuklar ele alındığında, özellikle ebeveynlerinden, akranlarından, okul ortamından²⁶ veya kendilerine model seçtikleri bireylerin davranışlarına dikkat ederek, bilgi depoladıkları ve gerekli uyarının olması halinde de bu bilgiyi bilişsel süreçlerde işleyerek davranışa dönüştürdükleri görülmektedir.²⁷

Çocuklar, şiddet gibi olumsuz davranışları ailelerinden öğrenebilecekleri²⁸ gibi özgüvenlerinin ve başarı duygusunun gelişmesinde

20 Bennis'e (1991) göre, liderlik tarzları liderin sosyal çevresi ve kendi takipçileri ile arasındaki bireylerarası etkileşimden etkilenerek ortaya çıkmaktadır (Mona O'Moore vd., "Leadership, Working Environment and Workplace Bullying," *International Journal of Organization Theory and Behavior* 10, no. 1 (2007): 98.)

21 Emin Karip, "Dönüşümcü Liderlik," *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi* 4, no. 4 (1998).

22 Michael E. Brown vd., "Ethical Leadership: A Social Learning Perspective for Construct Development Nad Testing," *Organizational Behavior and Human Decision Processes* 97(2005).

23 O'Moore ve Lynch, "Leadership, Working Environment and Workplace Bullying."

24 Stein Amundsen vd., "Empowering Leadership: Construct Clarification, Conceptualization and Validation of a New Scale," *The Leadership Quarterly* 25(2014).

25 Murat Demirbaş vd., "Sosyal Öğrenme Teorisine Dayalı Öğretim Etkinliklerinin, Öğrencilerin Bilimsel Tutumlarının Kalcılığına Olan Etkisinin İncelenmesi," *Eğitim Fakültesi Dergisi* 18, no. 2 (2005): 367.

26 Hülya Karataş vd., "Sosyal Bilişsel Teori İle Zorbalığa Yaklaşım," *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Elektronik Dergisi* 2, no. 2 (2009): 66.

27 Pınar Serçekuş Figen vd., "Uyum Modeli ve Sosyal Bilişsel Öğrenme Kuramının Doğum Öncesi Eğitimde Kullanımı " a.g.e 1, no. 1: 60.

28 Hülya Karataş vd., "Sosyal Bilişsel Teori İle Zorbalığa Yaklaşım," a.g.e 2, no. 2: 67.

ASLAN, YALÇIN, SARP ve AKARÇAY ULUTAŞ

de ailenin önemi büyüktür. Nitekim çocuğun her davranışını sürekli kolaylaştırıp başarma fırsatı tanımayan ebeveyn, çocuğun özgüven oluşturma sürecini engellemektedir.²⁹

Amerika’da ebeveynlik becerilerini oluşturan ve liderlik programları sunan farklı kuruluşlar bulunmaktadır. Bu kuruluşların amacı, ailelerin evlerinde öğretici bir ortam oluşturmaktır. Bu kuruluşlar, tek bir aileye odaklanmakta ve çocukların başarılı ve girişken olabilmeleri için ailelere destek olmaktadır.³⁰

Güç, toplumsal eylem ve otorite konularını çalışın Max Weber’e göre geleneksel otorite bir toplumda alt gruplar tarafından kabul edilen güçlü ve otoriter bireylerin ya da grupların geleneksel hakları olarak tanımlanmakta ve otoriter bir birey bir din adamı, grup lideri ya da aile reisi olabilmektedir.³¹ Küçük gruplarda liderlik konusunda geleneksel yapının öneminden bahseden Weber toplumsal boyutta liderliğin karizmatik yönünü vurgulamaktadır. Bu bağlamda, Weber’in karizmatik otorite teorisi lidere kutsal bir kaynaktan “hediye” olarak verilen karizmasını büyük grupları etkilemek ve harekete geçirmek için farklı bir yeteneğinin olduğuna ve bu liderlerin daha çok siyaset alanında ortaya çıktığına dayanmaktadır.³² Weber, karizmatik bir liderin sahip olması gereken özellikleri hırs, sorumluluk hissi ve farklılıklar arasında uyumu yakalama olarak özetlemektedir.³³ Adair’in kitabının ilk bölümünde başlangıç cümlesi olarak seçtiği Donald H. McGannon’a ait “Liderlik bir pozisyon değil, eylemdir” cümlesi, liderlik

29 N. Gökben Çetin vd., “Lider Kişilik: Gandhi,” *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3, no. 5 (2007): 116.

30 N.Baloğlu ve M.B.Bulut, “Aile Liderliği”, s.194.

31 Ingo Winkler, *Contemporary Leadership Theories: Enhancing the Understanding of the Complexity, Subjectivity and Dynamic of Leadership*, (Berlin: Physica-Verlag 2010), s.32.

32 Donna Ladkin, *Rethinking Leadership: A New Look at Old Leadership Questions*, (Massachusetts: Edward Elgar Publishing, 2010), s.76.

33 Anthony T. Kronman, *Max Weber*, (California: Stanford University Press 1983), s.177.

Anne–Baba Davranışlarının ve Sosyal Çevrelerinin Liderlere Etkileri

kavramının dinamik, değişen koşullara uyum sağlayıcı, yenilikleri takip eden motivasyonun gücünü işe vuruk olan fikir ve davranışlarla simgeleyen yapısını ortaya koyabilmektedir.³⁴

Adair, etkili bir liderde olması gereken özellikleri heyecan ve coşku, farklılıklara saygı ve bütünleştirici yapı, zorluklara ve engellere karşı dayanıklılık, adalet, samimiyet, alçak gönüllülük ve özgüven olarak özetlemektedir.³⁵ Ayrıca, Adair başka bir kitabında etkili liderliğin temel bileşenlerinin görevi gerçekleştirme, takımı kurma ve yönetme ve bireysel gelişimi destekleme olduğunu ifade etmiştir.³⁶ Baltaş, liderlikte mevcut koşullara ya da değişimlere uyum sağlayabilmenin³⁷ ve bu uyum için değişen yapılarda uygun karar vermenin öneminden bahsetmiştir.³⁸

Aile Davranışlarının ve Sosyal Çevrenin Çocuklara Etkileri

Aile, çocuğun ilk deneyimlerini kazandığı ve bu deneyimler doğrultusunda büyüme ve gelişmesinin yönlendirildiği ortam olarak tanımlanmaktadır.³⁹ Çocuk ailede korunma, beslenme, barınma gibi fiziksel ihtiyaçlarını karşılarken; bağımsızlık, belirsizlikten korunma, sevme gibi

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:3
Sayı:4

34 John Adair, *Leadership and Motivation*, (Philadelphia: Kogan Page 2007), s.7.

35 John Adair, *Develop Your Leadership Skills*, (Philadelphia: Kogan Page 2007).

36 John Adair's *100 Greatest Ideas for Effective Leadership*, s.2.

37 Mehmet İnce vd., "Örgütlerde Takım Çalışmasına Yönelik Etkin Liderlik Nitelikleri," *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 11(2004): 437.

38 Melike Cömert, "Dönüşümcü Liderlik", *XIII. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı*, (Malatya İnönü Üniversitesi 2004), s.9.

39 K. Wechselberg vd., *Anne ve Çocuk*, çev. Erdoğan Kınalıbay, (İstanbul: Remzi Kitabevi 1993), 15; S. Çıkrıkçı, "Ankara İl Merkezindeki Resmi Banka Anaokullarına Devam Eden 5–6 Yaş Çocuklarının Okul Olgunluğu İle Aile Tutumu Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", (Gazi Üniversitesi, 1999), 35; A. Yörükoğlu, *Değişen Toplumda Aile ve Çocuk*, (İstanbul: Özgür Yayıncılık 2000), ss.84–85.

ASLAN, YALÇIN, SARP ve AKARÇAY ULUTAŞ

psikolojik ve sosyal ihtiyaçlarını da karşılamaktadır.⁴⁰ Çocuğun sevgi, güven gibi duygusal gereksinimleri ailede karşılanmakta; kişilik gelişimi, sağlıklı bir şekilde sosyalleşme süreci de aile ortamında meydana gelmektedir.⁴¹

Kişilik gelişiminin büyük ölçüde biçimlendiği çocukluk yıllarında anne–babaların çocuklarına karşı uyguladıkları davranışlar önem kazanmaktadır.⁴² Anne–babası ile sağlıklı ve doyurucu ilişkileri olan çocuklar aile dışındaki çevre ve arkadaşları ile daha kolay istedik yönde ilişkiler geliştirebilmektedirler.⁴³ Araştırmalar, ebeveynlik kalitesinin, çocuğun psiko–sosyal gelişiminin en önemli belirleyicisi olarak kabul edildiğini göstermektedir ve çocuğun sağlıklı kişilik gelişimi için aşırı kontrol ve aşırı korumacı davranışlardan uzak; duygusal yakınlık içeren ebeveyn tarafından yetiştirilmesi büyük önem taşımaktadır.⁴⁴

Çocuk yetiştirmede karşılaşılan ebeveyn davranışları baskıcı–otoriter; çocuk merkezli–gevşek; dengesiz kararsız; aşırı koruyucu; ilgisiz–kayıtsız ve demokratik davranışlar olarak altı grupta sınıflandırılmıştır. Bunlardan ilki olan baskıcı–otoriter davranışlara sahip ebeveynler, çocuklarını dinlemeksizin aşırı katı, sorgulanmaya kapalı kurallar koyarlar ve bu kuralların uygulanmaması durumunda cezalandırıcı ve kısıtlayıcı olurlar.⁴⁵

40 A. Günalp, “Farklı Anne Baba Tutumlarının Okul Öncesi Eğitim Çağındaki Çocukların Özgüven Duygusunun Gelişimine Etkisi (Aksaray İli Örneği)” (Selçuk Üniversitesi 2007).

41 Şahin Tezel vd., “Aile Eğitim Programlarına Baba Katılımının Önemi,” *Toplum ve Sosyal Hizmet* 18, no. 1 (2007): 39.

42 E. E. Maccoby vd., “Socialization in the Context of Family: Parent Child Interaction,” in *Handbook of Child Psychology: Socialization, Personality and Social Development*, ed. P. H. Mussen and E. M. Hetherington (New York: Willey 1983).

43 L. Steinberg, *Ergenlik*, ed. F. Çok (Ankara: İmge Kitabevi 2007).

44 P. C. Goldin, “A Review of Children’s Reports of Parent Behaviors,” *Psychological Bulletin* 71, no. 3 (1969); W. A. Collins vd., “Contemporary Research on Parenting: The Case for Nature and Nurture,” *American Psychologist* 55, no. 2 (2000).

45 A. Ekşi, *Çocuk, Genç, Ana Babalar*, (Ankara: Bilgi Yayınevi 1990); Adair, *John Adair’s 100 Greatest Ideas for Effective Leadership*, s.2.

Anne–Baba Davranışlarının ve Sosyal Çevrelerinin Liderlere Etkileri

Otoriter–baskıcı anne–babalar, çocuklarının ihtiyaç duydukları sevgiyi ancak kendi koydukları kurallara tabii olduğunda göstermekte ve çocuklarına sıkı bir disiplin anlayışı ile yaklaşmaktadırlar. Otoriter–baskıcı davranışların hâkim olduğu ailelerde büyüyen çocuk, duygu ve düşüncelerinin ancak otoritenin onayladığı durumlarda değerli olduğu inancını geliştirir ve dıştan denetimli bir kişilik oluşturur.⁴⁶ Bu davranışlar çerçevesinde kurallara uymadığı takdirde cezalandırılan çocuklar, bu davranışları rol model olarak içselleştirmekte, kendilerine veya çevresindeki diğer insanlara karşı cezalandırıcı davranışlar sergilemektedirler.⁴⁷ Katı bir disiplin anlayışı çocukların silik, çekingen veya başkalarının etkisinde kolay kalabilen bir yapıya sahip olmalarına zemin hazırlamaktadır.⁴⁸ Otoriter–baskıcı davranışlar sergileyen ebeveynlerle büyüyen çocuklar, yaptıkları aktivitelerin aşırı kontrol edilmesi sonucu, otoriteden bağımsız davranış sergilemekte zorlanmakta, öz–saygılarını yitirmekte ve bu durum içe kapanık bir kişilik geliştirmelerine yol açmaktadır.⁴⁹ Otoriter anne–baba davranışlarının bireyin kendini gerçekleştirmesini engellediği, korkulu bağlanmaya yol açtığı, intihar ve diğer sapmış davranışlara yönelttiği, umutsuzluk, depresif mizaç ve olumsuz kendilik algısına neden olduğu, sigara kullanma davranışını arttırdığı, sosyal kaygı düzeyini yükselttiği ve özellikle erkek çocuklarda saldırganlık düzeyini arttırdığı ileri sürülmektedir.⁵⁰

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:3
Sayı:4

46 D. Cüceloğlu, *İçimizdeki Çocuk*, 30. Baskı, (İstanbul: Remzi Kitabevi 2002).

47 J. M. Gander vd., *Çocuk ve Ergen Gelişimi*, çev. Bekir Onur, 5. Baskı, (Ankara: İmge Kitabevi 2004).

48 H. Yavuzer, *Yaygın Anne Baba Tutumları. Ana–Baba Okulu*, 5. Baskı, (İstanbul: Remzi Kitabevi 1995).

49 A. D. Öğretir, “Alt ve Üst Sosyo–Ekonomik Düzeyde Altı Yas Çocuklarının Sosyal Oyun Davranışlarıyla Ana–Baba Tutumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”, (Gazi Üniversitesi 1999).

50 Maccoby ve Martin, “Socialization in the Context of Family: Parent Child Interaction; Ş. Özen vd., “Çocukluk Çağı Travmalarının Umutsuzluk, Sigara ve Alkol Kullanımı Üzerine Etkisi: Üniversite Son Sınıf Öğrencilerini İnceleyen Bir Çalışma,” *Düşünen Adam* 20, no. 2

ASLAN, YALÇIN, SARP ve AKARÇAY ULUTAŞ

Çocuk merkezli gevşek davranışlar ise ihmalkâr ve aşırı hoşgörülü olmak üzere iki farklı boyutu içermektedir. İhmalkâr davranışlar gösteren anne-babalar, çocuğun ihtiyaçlarının farkında değildirler ve kendi ihtiyaçlarını, çocuklarının yaşamının önüne koymaktadırlar. Bu davranışlara maruz kalan çocuklar saldırganlık göstermeye, çevresindekilere zarar vermeye daha yatkındırlar. Aşırı hoşgörülü ebeveynlerin çocuklarının benlik saygısı yetersiz olmaktadır ve her zaman kendi istediklerinin gerçekleştirilmesini beklemeleri, kendi davranışları üzerinde kontrol sağlayamamaları sosyal ilişkilerini sağlıklı kılmaktadır.⁵¹ Ekşi'nin (1990) davranış bozukluğu gösteren çocuklarla yaptığı bir araştırmada, davranış bozukluğu gösteren çocuklar, ebeveynlerini "kural koymaya yeterli olmayan insanlar" olarak değerlendirmişlerdir.⁵²

Dengesiz kararsız davranışlar anne-baba arasında sadece çocuk yetiştirilmesi konusundaki görüş ayrılığına işaret etmez, aynı zamanda anne ve babanın bireysel olarak kendi içlerinde yaşadıkları değişken davranış biçimi olarak da değerlendirilmektedir. Bu çocuklar, kararsız ve çekingen olabilecekleri gibi asi davranışlar da sergileyebilmektedirler.⁵³

Türk toplumunda aşırı koruyucu ebeveynler çocuklarına onları çok sevdiklerini hissettirmeye çalışsalar da, çocuklarına bağımsız olma konusunda fırsat vermediklerinden, onları yetersiz hissettirmektedirler.⁵⁴ Sonuç olarak, aşırı koruyucu aile ortamında yetiştirilen çocuklar, ihtiyaçlarından fazla özen ve kontrole maruz kaldıklarından, çevresine

(2007); G. Keskin vd., "Ergenlerin Ruhsal Durumları ve Anne Baba Tutumları İle Bağlanma Stilleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi," *Anadolu Psikiyatri Dergisi* 9, no. 3 (2008).

51 A.g.e

52 Ekşi, a.g.e.

53 Öğretir, "Alt ve Üst Sosyo-Ekonomik Düzeyde Altı Yas Çocuklarının Sosyal Oyun Davranışlarıyla Ana-Baba Tutumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi".

54 T. Humphreys, *Çocuk Eğitiminin Anahtarı: Özgüven*, çev. T. Anapa, (İstanbul: Epsilon Yayınevi 2002).

Anne–Baba Davranışlarının ve Sosyal Çevrelerinin Liderlere Etkileri

karşı aşırı bağımlı, kendine karşı güvensiz, kolaylıkla kırılabilen, duygusal olgunluğu düşük kimseler olarak karşımıza çıkmaktadırlar.⁵⁵

Anne–baba ve çocuk arasında iletişim kopukluğunun yaşandığı, çocuğun temel ihtiyaçlarının görmezden gelindiği, ilgisiz kayıtsız ebeveynler tarafından yetiştirilen çocuklar ise ileride saldırgan davranışlar gösterme eğilimindedirler.⁵⁶ Ayrıca bu ebeveyn davranışları çocukların kendilerini değersiz hissetmelerine ve dolayısıyla çevresindekilere de değer verme konusunda zorlanmalarına neden olmaktadır.

Sınır koyma ve destekçi olma davranışlarının birleştiği ve bir denge içerisinde seyrettiği demokratik, güven verici, hoşgörülü ortam içerisinde yetişen çocuklar sorumluluk bilinci gelişmiş, öz denetimi ve öz saygısı yüksek çocuklar olarak sağlıklı sosyal ilişkiler kurmaktadır.⁵⁷ İçinde “koşulsuz sevgi” ve “empatik anlayış” barındıran demokratik davranışlar, çocukların hatalarıyla barışmalarını ve hatalarından ders almalarını sağlamaktadır ve bu sayede çocuklar kendilerini her koşulda değerli hissetmektedirler.⁵⁸ Karakaş ve Baltacı'nın yaptıkları araştırmalarda anne ve babası demokratik davranışlar sergileyenlerin; tutarsız, ilgisiz, koruyucu ve otoriter davranışlar sergileyenlere göre daha az sosyal kaygı yaşadıklarını ortaya koymuşlardır.⁵⁹ Haktanır vd., ailenin sosyo–ekonomik düzeyi yükseldikçe anne–babaların demokratik davranışlar gösterme oranının arttığını, ailenin sosyo ekonomik düzeyi düştükçe cezalandırıcı, istismar ve ihmalle ilgili davranışlarının daha

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:3
Sayı:4

55 Günalp, “Farklı Anne Baba Tutumlarının Okul Öncesi Eğitim Çağındaki Çocukların Özgüven Duygusunun Gelişimine Etkisi, (Aksaray İli Örneği).”

56 Yavuzer, *a.g.e.*

57 İ. E. Özgüven, *Ailede İletişim ve Yaşam*, (Ankara: PDREM Yayınları 2001).

58 Yavuzer, *a.g.e.*

59 Önder Baltacı, “Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Kaygı, Sosyal Destek ve Problem Çözme Yaklaşımları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”, (Selçuk Üniversitesi, 2010); Y. Karakaş, “Lise Öğrencilerinin Mükemmeliyetçilik Düzeyleri İle Sosyal Kaygı Düzeyleri Arasındaki İlişki”, (Muğla Üniversitesi, 2008).

ASLAN, YALÇIN, SARP ve AKARÇAY ULUTAŞ

fazla olduğunu vurgulamaktadır.⁶⁰ Benzer şekilde Sezer, anne–babaların çocuklarına karşı otoriter ve koruyucu–istekçi davranışlarla yaklaşımlarının kendilik algısını olumsuz yönde etkilediğini; hoşgörü, anlayış ve dengeli bir sınırlamanın olduğu aile ortamının ise gençlerin kendilik algısını desteklediğini belirtmektedir.⁶¹ Anne–baba davranışlarının etkisi, bebek dünyaya gelmeden önce başlamakta, bebeğin, istenen ve beklenen bir bebek olup olmaması, doğacak bebeğe yükledikleri misyon, çocuğun psiko sosyal ve fiziksel gelişimi üzerinde etkili olmaktadır.⁶²

Temel güven duygusunun şekillendiği bebeklik döneminde, anne ve babanın bebeğin ihtiyaçlarının karşılanması konusundaki duygusal sıcaklık içeren sürekli, kararlı ve tutarlı davranışları, bebeğin dünyayı güvenli bir yer olarak algılamasını sağlamakta ve gelecekte de çevresindekilerle kuracağı güvenli, duygusal olarak yeterli ilişkilerinin temelini oluşturmaktadır.⁶³ Montessori, “emici zihin” olarak tanımladığı yetiyle doğan çocukların 0–6 yaş arasında, anne–babalarının duygu, davranış ve inançlarını benimsediğini ve bu doğrultuda benlik kavramlarının şekillendiğini belirtmektedir.⁶⁴

Çocuklar üzerinde ebeveyn davranışlarının etkisini inceleyen araştırmada anlamlı sonuca ulaşılmıştır. Buna göre, sosyal seviye, zekâ testi açısından eşitlenen, başarı ihtiyacı seviyelerinde farklı, 10 yaşındaki iki grup çocuktan, tek elleriyle gözleri bağlı, şekilsiz bloklardan bir kule yapmaları istenmiştir.

60 G. Haktanır vd., *Türkiye’de Anne Baba Tutumu Araştırmalarına Genel Bakış: Cumhuriyet ve Çocuk*, ed. B. Onur, (Ankara: A.Ü. Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, 1999).

61 Ö. Sezer, “Ergenlerin Kendilik Algılarının Anne Baba Tutumları ve Bazı Faktörlerle İlişkisi,” *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 7, no. 1 (2010).

62 Adalet Kandır vd., “Sosyal Duygusal Değerlendirme Aracının (Itsea) Farklı Sosyo–Ekonomik Düzeylerde Uygulanması,” *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi* 6, no. 1 (2008).

63 Ş. Şener vd., “Anne–Bebek Çocuk Etkileşiminde Olumlu ve Olumsuz Özellikler,” in *Ben Hasta Değilim*, ed. Aysel Ekşi (İstanbul: Nobel Yayınevi 1999), 35–44.

64 M. Montessori, *Çocuk Eğitimi*, çev. G. Yücel, (İstanbul: Özgür Yayınları 1995).

Anne–Baba Davranışlarının ve Sosyal Çevrelerinin Liderlere Etkileri

Ebeveynlerin bloklara dokunmadan destekleyebilecekleri belirtilmiştir. Normal kule yüksekliği belirtilmiş, çocuklarının yapabileceği yüksekliği tahmin etmeleri istenmiştir. Araştırmanın sonucunda yüksek puanlı çocukların ebeveynleri, diğerlerine göre daha yüksek kule tahmini yapmışlar, daha çok cesaretlendirmişler, mükâfatlandırmayı daha çok sıcak övgüler ile yapmışlar, kararlarını vermede serbest bırakmışlar, ara sıra ipucu vererek nadiren nasıl yapılacağını söylemişler. Diğerleri ise daha tahakkümcü davranışlar sergilemişlerdir.⁶⁵

Ergenlik döneminde liderlik yeteneklerinin gelişimine, anne–baba davranışlarının etkisi önemlidir. Demokratik davranışları benimseyen aileler, ergenlik döneminde kişinin bir birey olarak var olmasına imkân sağlamakta, sorumluluk alma konusunda yönlendirmekte ve öz–saygısının gelişmesine yardımcı olmaktadır.⁶⁶ Benlik saygısı yüksek bireyler, çevresindekilerle sağlıklı ilişkiler kurmakta ve problemlerle başa çıkma konusunda daha yetkin hissetmektedirler.

Erkan'ın yaptığı çalışmada, sosyal kaygı düzeyi yüksek çocukların ailelerinde demokratik davranış oranının düşük, koruyucu ve otoriter ana–baba davranışları oranının yüksek olduğu; kaygı düzeyi düşük öğrencilerin ailelerindeki demokratik davranış oranlarının yüksek, koruyucu ve otoriter davranış oranlarının düşük olduğu gözlemlenmiştir.⁶⁷ Otoriter davranışlar sergileyen anne–babaların çocuklarının, sosyal kaygı düzeyinin ve akademik başarılarının yüksek olduğu, koruyucu davranışlar sergileyen anne–babaların çocuklarının da problem çözme becerilerinin düşük olduğu tespit edilmiştir.

65 S. A. Arkonaç, *Psikoloji Zihin Süreçleri Bilimi*, 3. Baskı, (İstanbul: Alfa Yayınları 1993), ss.357–58, Akt. Aslan 2013, Aslan 2014.

66 Y. Öksüz, “Ergenin Kişilik Gelişiminde Ebeveynin Rolü,” *Milli Eğitim Dergisi*, 156(2002).

67 Z. Erkan, “Sosyal Kaygı Düzeyi Yüksek ve Düşük Ergenlerin Ana Baba Tutumlarına İlişkin Nitel Bir Çalışma,” *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10, no. 10 (2002).

ASLAN, YALÇIN, SARP ve AKARÇAY ULUTAŞ

Gökçedağ, akademik başarı ile otoriter davranışlar arasında negatif bir ilişki, demokratik davranışlar ile pozitif bir ilişki olduğunu; Özcan, anne–babaların koruyucu ve baskıcı disiplinden uzaklaştıkça öğrencilerin akademik başarılarının olumlu yönde etkilendiğini;⁶⁸ Yilmazer ise algılanan ana–baba davranışlarına göre akademik başarının en yüksek düzeyde demokratik ortamda ortaya çıktığı görülürken en düşük düzeyde izin verici/ihmalkâr ortamda olduğunu bulmuştur.⁶⁹ Ebeveyn davranışları ile depresyon arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalarda⁷⁰ otoriter, baskıcı, reddedici ebeveyn davranışları ile depresyon arasında anlamlı ilişkiler bulunmuştur.

Sosyal çevre aile, yakın çevre, okul–iş çevresi ve toplum kitle iletişiminden oluşur ve çocuğun kişilik özellikleri önemli ölçüde bu faktörlerden etkilenir. Sosyal çevreyi oluşturan şartlar fiziksel, toplumsal ve kültürel öğeleri kapsamaktadır. Anne–baba, kardeşler, büyükanne–büyükbaba gibi diğer aile bireylerinin çocuğa karşı davranışları, yönlendirmeleri ve yetiştirme tarzı, çocuğun kişiliğinin ve liderlik becerilerinin oluşmasında büyük rol oynamaktadır.⁷¹ İnsanların büyük çoğunluğuna daha çocukluk döneminde neyin yapılamayacağı aile ve çevresi tarafından öğretilmekte ve onların büyük hayaller kurması ya da hayallerini izlemek için kurulu düzenlerini bozmaları engellenmektedir. Çocukların sosyalleşme sürecinin ailede başlaması ve

68 H. Özcan, *a.g.e.*

69 Y. Yilmazer, *a.g.e.*

70 G. Flett vd., *Perfectionism and Maladjustment: An Overview of Theoretical, Definitional and Treatment Issues. Perfectionism: Theory, Research, and Treatment*, ed. G. Flett and P. L. Hewitt (Washington, DC: American Psychological Association, 2002); S. O. Meadows vd., “Depressive Symptoms, Stress, and Support: Gendered Trajectories from Adolescence to Young Adulthood,” *Journal of Youth and Adolescence* 35(2006).

71 H. E. Dağlıoğlu vd., “Erken Çocukluk Döneminde Düşünme Becerilerinden Planlama ve Derin Düşünmenin Geliştirilmesi,” *Eğitim ve Bilim* 32, no. 144 (2007): 43.

Anne–Baba Davranışlarının ve Sosyal Çevrelerinin Liderlere Etkileri

çocuğun yetiştiği aile ortamının sonraki hayatına etkisi nedeniyle, liderlik aile ortamıyla ve çevreyle doğrudan ilişkilendirilmektedir.⁷²

Çocukların yetiştikleri aile yapısı, onların yaşayacakları sosyal ilişkiler türünü de etkiler. Ailenin geleneksel veya çekirdek olması çocuğun sosyal gelişiminde etkileyici bir faktördür. Bir çocuğun davranışı, iletişimi ve aynı zamanda ailesinin kültürel ve dinsel değer yargıları çocuğun sosyalleşme sürecine olumlu veya olumsuz düzeylerde katkıda bulunur.⁷³ Gelişim psikolojisi araştırmalarına göre anne ve babanın, çocukla iletişimde kullandıkları yöntemler veya iletişim ve ilişki modelleri çocuklardaki sosyalleşmenin temellerini yapılandırır. Çocuklarla kurulan pozitif ve güven verici bir ilişki tarzı çocukların sorumlu ve kendini denetleyebilir bir kişilik geliştirmelerini sağlar. Düşmanca bir yaklaşım çocuklarda saldırgan ve öfke yüklü duyguların oluşmasına neden olur. Bu duygular, çocuğun liderlik özelliklerini de şekillendirir.⁷⁴

Sonuç olarak, anne–babalar, ebeveyn davranışlarının çocuğun sağlıklı fiziksel ve psikolojik gelişimi üzerindeki etkisi hakkında bilinçlendirilmeli ve sağlıklı toplumun temeli olan çocuklar için uygun sınırlar ve fırsatlar içeren koşullar sağlanmalıdır. Bu öngörüler ışığında çocuklarda liderlik davranışlarının ailelerin davranışlarıyla ilişkili olup olmadığının belirlenmesi amacıyla nitel araştırma geliştirilmiştir.

Yöntem

Bu araştırmada nitel araştırma tekniklerinden doküman analizi tekniği kullanılmıştır. Doküman analizi, araştırılması hedeflenen olgu hakkında bilgi

72 F. Gresham. Social skills. In G. Bear, K. Minke, A. Thomas (Eds.), *Children's Needs*, Bethesda: National Association of School Psychologists, 2007.

73 A. S. Davin. "Character education in poverty area Elementary School: The perspective of parents and teachers", (Doctoral dissertation) Available ProQuest Dissertations Theses database, 2007 (UMI No: 3401365.).

74 H. Yalçın, *Çocuk Gelişimi*, (Ankara: Nobel Yayınları 2010).

ASLAN, YALÇIN, SARP ve AKARÇAY ULUTAŞ

içeren yazılı materyalin analizini kapsayan doğrudan gözlem ve görüşmenin mümkün olmadığı durumlarda, tek başına da bir veri yöntemi olarak kullanılabilen, bir yöntemdir.⁷⁵

Doküman incelemesi tekniğinde analiz birimini saptamada sözcük, tema, karakter veya kişi, cümle veya paragraf ve içerik kullanılabilir.⁷⁶

Teknik olarak “karakter ve kişi” seçiminde kitaplarda belirli bir sosyo-ekonomik statü ölçütü olarak kullanılabilir. Bu durumda analiz birimi seçilen kategoriye uyan bireyleri içerecektir.⁷⁷ Bu çalışma lider ve ebeveyn ilişkisini konu alan kitapları inceleme altına almaktadır. Dolayısıyla örnekleme uyan kitaplarda lider kişiliğinin, kendi hakkında yazdıklarında ebeveynleriyle ilişkilerini anlatması önemlidir. Dolayısıyla ikinci bir teknik olan cümle ve paragraf seçimi tekniği kullanılmaktadır. Zira Yıldırım ve Şimşek’e göre, “cümle ve paragraf” seçimi, kolayca ayırt edilebilirliği sağlayan bir teknik olarak doküman incelenmesinde uygun bir teknik olarak değerlendirilmiştir.⁷⁸

Araştırma kapsamına dört kitap alınmıştır. Dünya liderleri olmalarına, kendileri hakkında otobiyografilerinin olmasına ve cinsiyet açısından eşit oranda kadın ve erkek lider belirlenmesine dikkat edilmiştir. Dolayısıyla örnekleme metodunda yargısal örnekleme metodu kullanılmıştır. Yargısal (kararsal) örnekleme, araştırma problemine cevap bulunulacağına inanılan örneklemden oluşan olasılıklı olmayan bir tekniktir.⁷⁹

Araştırma kapsamına alınan liderler ve kitapları şunlardır: Pakistan’ın İslam’da seçilmiş ilk kadın başbakanı, Doğu’nun Kızı ünvanlı, “Benazir

75 A. Yıldırım vd., *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 8. Baskı ed. (Ankara: Seçkin Yayıncılık 2011), ss.187–88.

76 A.g.e., ss.199–200.

77 A.g.e., s.199.

78 A.g.e., s.200.

79 R. Altunışık vd., *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri Spss Uygulamalı* (Sakarya: Sakarya Yayıncılık 2012), s.142.

Anne–Baba Davranışlarının ve Sosyal Çevrelerinin Liderlere Etkileri

Bhutto Doğu'nun Kızı” kitabı, 20. yüzyılda İngiltere'nin Başbakanı, Batı'nın ilk kadın başbakanı, uzun yıllar liderliğini sürdüren Margaret Thatcher'ın, “Demir Lady'nin Anıları,”⁸⁰ Hindistan Bağımsızlık Hareketinin Lideri, Mahatma Gandhi'nin “Gandhi Bir Özyaşam Öyküsü” otobiyografisinin yanı sıra Gandhi konusunda Deliege'nin⁸¹ biyografisi de araştırma kapsamına alınmıştır. Dördüncü lider, Nelson Mandela'dır. Nelson Mandela'nın hayatını Richard Stengel kaleme almıştır. Stengel'in “Mandela'nın Yolu, Yaşam, Sevgi, Cesaret ve Affetmek Üzerine On Beş Ders” kitabı⁸² araştırmaya dâhil edilmiştir.

Bulgular

Anne–Baba Davranışlarının Liderlik Anlayışına Etkisi

Çocuklar, aile ortamında anne–babalarını ya da sevdikleri diğer üyeleri taklit ederek bilişsel öğrenme sürecine girmekte ve belli davranış kalıplarını içselleştirmektedirler.⁸³ Bu nedenle, çocukların sosyal öğrenme ile edindikleri davranışların yetişkinlik dönemlerine de etki ettiği açıktır. Gandhi, ailede eğitimin ne denli önemli olduğunun altını aşağıda yer alan ifadelerle çizmiştir:

“... Biz ana babaların kör bir inancı vardır: Zannederiz ki çocuk yaşamının ilk beş yılında bir şey öğrenmez. Oysa gerçek bunun tam tersidir. Çocuk ilk beş yılında öğrendiklerini sonradan hiçbir zaman öğrenemez. Çocuğun eğitimi, ana rahmine düştüğü andan başlar. Ana babanın o andaki bedensel ve ruhsal durumları çocukta da kendini gösterir. Sonra çocuk gebelik süresince

80 M. Thatcher, *Demir Lady'nin Anıları: Başbakanlık Yılları*, çev. Gülden Şen, (İstanbul: Sabah Kitapları 2003).

81 R. Deliege, *Gandhi*, çev. Işık Ergüden, (Ankara: Dost Kitabevi 2015).

82 R. Stengel, *Mandela'nın Yolu, Yaşam, Sevgi, Cesaret ve Affetmek Üzerine on Beş Ders*, trans. Meltem Tayga (İstanbul: Kuraldışı Yayıncılık 2011).

83 Nurettin Fidan, *Okulda Öğrenme ve Öğretme* (İstanbul: Pegem Akademi 2012), s.6.

ASLAN, YALÇIN, SARP ve AKARÇAY ULUTAŞ

ananın mizacının, arzularının aynı zamanda yaşayış tarzının durmadan etkisinde kalır. Çocuk, dünyaya gelince ana babasını taklide başlar. Uzun yıllar büyüme, gelişme konusunda bütünüyle onlara bağlı kalır.”⁸⁴

“Dimdik duracak ve mücadeleme bütün gücümle devam edecektim. Sonunda düşmanı yeneceğime inanıyordum. Babamın çocukken bize anlattığı hikâyelerde iyiler her zaman galip gelir, kötülerini yenerlerdi. Bize her zaman ‘Bir fırsatı ya yakalar ya da onu kaçırsınız, düşünceli ya da düşüncesiz davranabilirsiniz, sinirleriniz sağlamdır ya da utangaçsınızdır, ama bunların hepsi sizin elinizdedir,’ derdi. ‘Kaderinizi kendiniz etkilersiniz.’ ... Sadece askerler ve seçkinler için değil, bütün halk için konuşan ilk lider babam oldu. Onun izinden gitmek görevimizdi.”⁸⁵

Bhutto'nun babası tarafından ifade edilen “Kaderinizi kendiniz etkilersiniz.” söylemi, bireyin kendi yaşamını kendisinin kontrol altında tutması gerektiğinin ne denli önemli olduğunu vurgulamaktadır.

“Her beş çocuktan biri on beş yaşından önce anne babasının boşanmalarına tanık olmaktadır. Doğal olarak ailenin dağılması ve gayrimeşruluk mutlaka gençlik suçu işlenmesini gerektirmez... Ancak, istatistikler ve yaşanan olaylar ailelerin dağılmasının, bir dizi sosyal sorunun başlangıç noktası olduğunu göstermektedir... Bir babanın yol göstericiliğinden yoksun oğullar özellikle her türlü sosyal soruna açık olmaktadır. Bekâr anne babalar genellikle yoksulluk içinde ve kötü konutlarda yaşamaktadırlar. Çocuklar boşanma olayından anne babalarının fark ettiğinden çok daha fazla etkilenirler. Dengesiz ailelerden gelen çocuklarda eğitim güçlükleri daha fazla görülmektedir. Evde, gerçek babaları olmayan erkekler tarafından istismar edilme tehlikesi çocuklar için daha yüksektir. Yine evlerinden büyük

84 M. K. Gandhi, *Gandhi Bir Özyaşam Öyküsü*, çev. Vedat Günyol, 4. Baskı ed. (İstanbul: Cem Yayınevi 2007), s.207.

85 B. Bhutto, *Benazir Bhutto Doğu'nun Kızı*, çev. Enver Günsel (İstanbul: Pegasus Yayınları, 2014), s.36.

Anne–Baba Davranışlarının ve Sosyal Çevrelerinin Liderlere Etkileri

kentlere kaçıp evsizlere katılma ve oralarda her türlü kötülükle karşılaşma olasılıkları da çocuklar için daha fazladır.”⁸⁶

“... Ufak çocukların ana babalarından ayrı kalmalarına karşıyım. Düzenli bir ev yaşamında çocukların kendiliğinden aldıkları doğru dürüst eğitimi yurtlarda vermeğe olanak yoktur...”⁸⁷

“... Şuna inanıyorum: Çocukları layıkıyla yetiştirmek için ana babanın yavrulara bakmak konusunda genel bilgi sahibi olmaları gerekir.”⁸⁸

Yukarıda Thatcher ve Gandhi'nin parçalanmış ailelerin çocuklar üzerindeki olumsuz etkilerinin sadece çocukluk dönemlerinde bir travma olarak kalmadığı yetişkinlik dönemlerine de etki ederek kimlik oluşumunu da olumsuz etkilediği vurgusunu yapan bu ifadesinin derinliği düşünülürse, bir toplumda bireysel özgürlüklerin desteklenmesi kadar aile olabilmenin, doğru eş seçiminin ve çocuk eğitiminin önemi de geliştirilmelidir.

“Gandhi'nin gençliğine iki olay damgasını vurdu: evliliği ve babasının erken yaşta ölümü.”⁸⁹

“... Bedenim sanki parçalanıyordu, bu durumda nasıl devam edecektim yaşamıma? Bütün uğraşlarımıza rağmen babamızı kurtaramadık. Mezarında yatan babama, ‘Senin yardımın olmadan ne yapacağım ben baba?’ diye seslendim. Harvard ve Oxford eğitimime rağmen ben henüz bir politikacı değildim, onun öğütlerine ihtiyacım vardı.”⁹⁰

86 Thatcher, a.g.e., s.423.

87 Gandhi, a.g.e., s.203.

88 A.g.e.

89 Deliege, a.g.e., s.16.

90 Bhutto, a.g.e., s.21.

ASLAN, YALÇIN, SARP ve AKARÇAY ULUTAŞ

“... Hayatımda herkesten çok sevdiğim babama veda etmek için yarım saatim vardı. Göğsüm sıkışıyor, nefesim daralıyordu. Ama ağlamamalıyım. Güçlü olmalı, babamın işkencesini artırmamalıyım.”⁹¹

“... Annesinin de birkaç sığırı varmış ama o diğer oğlanlarla birlikte köyün ortak sürüsünü güdermiş. Sonra bana sığır gütmenin püf noktalarını anlattı... Sürüyü belli bir yönde ilerletmek istediğinde hayvanları gitmelerini istediğin yöne götürmeleri için birkaç akıllı sığır diğerlerinin önüne alırsın ve sen elinde bir sopayla en arkada kalırsın. Bütün sürü öndeki birkaç enerjik sığırı izler ama aslında sen onlara arkadan rehberlik yapıyorsundur... Duraksadı. Bir önder de işini böyle yapmalıdır... Önderlik yapmak için öne atılıp, ‘Beni izleyin!’ demeniz gerekmez, bunu başkalarının önünüze geçmelerine izin vererek veya onları öne iterek de yapabilirsiniz. Önderlik yapmak ya da fikirlerinizi uygulamak için başkalarını güçlendirirsiniz. Bu, yaşamın her alanı için geçerlidir. Bir işyerinin yöneticisi, yeni stratejiler üretmeleri için personelini cesaretlendirirken bu taktiği uygular. Evde ise anne babalar, akılcı kurallar ve davranış biçimlerini çocuklarına benimsetmek için katı bir disiplin yerine aile toplantıları düzenlerler.”⁹²

“... Arka saflardan önderlik yapması için Mandela’ya örnek olan babası değil, Great Place’de onu yetiştiren kraldı. Mandela’nın babası ölünce, annesi Nelson’ın eşyasını küçük bir çantaya doldurmuş, sonra yürüyerek Transkei’nin dağlarını aşmışlar ve Thembuland’in ‘Great Place’ olarak bilinen başkenti Mqhekez–Weni’ye gitmişler. Mandela’nın babası kralın danışmanıydı, bu nedenle kral Mandela’yı onunla aynı yaştaki oğlu Justice’in danışmanı olarak yetiştirmek istiyordu.”⁹³

“... Mandela güzel giyinmeyi sever... Bu konudaki ilk dersini küçük bir çocukken, babası okulun ilk gününde giymesi için kendi binici pantolonunu keserek ona bir pantolon yaptığı zaman almıştı. Babası, oğlunun üzerinde

91 A.g.e., s.24.

92 Stengel, *Mandela’nın Yolu: Yaşam, Sevgi, Cesaret ve Affetmek Üzerine on Beş Ders*, s.39.

93 A.g.e., s.63.

Anne–Baba Davranışlarının ve Sosyal Çevrelerinin Liderlere Etkileri

bir battaniyeyle dolaşan ilkel bir ‘yerli’ye benzememesi için elinden geleni yapmıştı. Daha sonraki yıllarda Thembuland kralının himayesinde yaşayan bir gençken en sevdiği işlerden biri kralın giysilerini ütölemektir. Bir kral iyi görünmeliydi ve bu, Mandela’nın büyük bir titizlikle yerine getirdiği bir işti.”⁹⁴

Yukarıda liderlik özellikleriyle ilgili en iyi örneklerden birisi Mandela’nın annesinin sığırlarıyla verdiği örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sosyal Çevrenin Çocuğun Liderlik Anlayışına Etkisi

Liderin takipçilerine yol gösterebilmesi için öncelikle ele aldığı konuya kendisinin inanması gerekmektedir. Bu ifadenin en güzel örneklerinden biri yine Bhutto ve babası arasında geçen konuşmada görülebilmektedir.

“Babam, ‘ikiniz de çok çile çektiniz,’ diye devam etti. ‘Evet, sabaha karşı beni öldüreceklerine göre siz de gidin artık. Eğer isterseniz, sıkıyönetim devam ederken ve Anayasa da askıya alınmışken Pakistan’ı terk edebilirsiniz. Yeni bir hayata başlamak ve huzur içinde yaşamak isterseniz Avrupa’ya gidebilirsiniz. Ben size izin veriyorum... ‘Ben asla gitmeyeceğim baba.’ Babam gülümsedi. ‘Beni çok mutlu ettiniz. Seni ne kadar sevdiğimi bilemezsin Pinkie, sen benim mücevherimsin kızım’. Müdür ‘Zamanı geldi’ diye seslendi... ‘Lütfen açın hücreyi’ dedim... ‘Lütfen, babam Pakistan’ın seçilmiş Başbakanı. Ben de onun kızıtım, onu son bir kez kucaklamak istiyorum’. Fakat müdür başını iki yana salladı.”⁹⁵

Liderlik aynı zamanda, hitap edilen grubun net bir şekilde tanınmasını da gerektirmektedir. Liderin, dâhil olduğu toplumun sosyal gerçekliğinin farkında olması ve tanımlayabilmesi gerekmektedir.

“Halk babamın ölümünden sonra bizim hayata küseceğimizi, artık ortalarda pek fazla görünmeyeceğimizi düşündüğü için, dimdik karşılarında görünce

94 A.g.e., s.69.

95 Bhutto, Benazir Bhutto Doğu’nun Kızı, ss.25–26.

ASLAN, YALÇIN, SARP ve AKARÇAY ULUTAŞ

çok mutlu oluyor, bağırarak selamlıyorlardı bizi. Halk yeniden umutlanmaya başladı... Annemin okuması için raporlar hazırlıyordum.”⁹⁶

Bhutto, yukarıdaki ifadesiyle toplumun yas dönemine ve güçsüzlük göstergesi olarak atfedilebilecek davranışlara ait sosyal gerçekliği ne denli iyi tanıdığını ve bir lider olarak takipçilerini doğru şekilde yönlendirebilmesi için hangi değerlerin ne anlama geldiğini bildiğini göstermektedir.

“... Ne zengin, ne de yoksul olmayan bir evde büyüdüm... Babamın bakkal oluşu zaman zaman benim ekonomik felsefemin temeli olarak gösterilmek istenir. Gerçekten de öyledir ama onun orijinal felsefesi beni yalnızca hafta sonunda gelirlerin giderlerden biraz fazla olması gerektiğinden daha fazla etkilemiştir...”⁹⁷

“Babam hem pratikti, hem de bir teori adamıydı. Köşedeki dükkânımızın durumuyla, dünyanın her yerinden insanları bir araya getirerek Grantham’da bir ailenin masasında Hint pirinci, Kenya kahvesi ve Batı Hint Adaları şekeri bulunmasını sağlayan uluslararası ticaretin karmaşık öyküsü arasında bağlantı kurmayı severdi. Daha büyük liberal ekonomistlerden tek bir satır bile okumadan önce, babamın anlattıklarından serbest piyasanın son derece duyarlı bir sinir sistemine benzediğini, dünyanın her yanında olan olay ve gelen sinyallere tepki verdiğini; farklı ülkelerdeki farklı sınıflardan, farklı dinlerden farklı halkların durumlarını hiç dikkate almadığını öğrenmiştim... İngiltere’nin son kırk yıl içindeki ekonomik tarihi, babamın pratik ekonomi anlayışının hemen her maddesini doğrulamış ve ortaya çıkarmıştır. Bunun sonucu ben daha küçük yaştan itibaren devlet sosyalizminin etkisiyle hırpalanmış bir ekonomiyi yeni baştan yapılandırmak için gereken ideal bakış açısı ve analiz araçlarına sahip olmuştum.”⁹⁸

96 A.g.e., s.40.

97 Ş. Aslan, “Liderlikte Kadın Farklılığı Margaret Thatcher “the Iron Lady” Filminin Tematik İncelemesi,” *Selçuk Üniversitesi Akşehir Meslek Yüksekokulu Sosyal Bilimler Dergisi* 1, no. 5 (2014).

98 A.g.e.

Anne–Baba Davranışlarının ve Sosyal Çevrelerinin Liderlere Etkileri

Benzer şekilde, babasının mesleğinin özelliklerinden etkilenen Thatcher, kariyer döneminde felsefesinde bu özelliklerden faydalanarak özellikle ekonomi alanında katkılarını sunmuştur.

“... Muhalefet hamile olduğumu öğrenince saldırıya geçti. Muhalefet beni görevden alması için Cumhurbaşkanına baskı yapmaya başladı, greve gideceklerdi. Babam bana politikada zamanın çok önemli olduğunu öğretti. Doktoruma danıştım ve karnımdaki bebeğimin sağlıklı, çok iyi durumda olduğunu öğrendim, doğumu grev çağrısından bir gün önce sezaryenle yapmaya karar verdim.”⁹⁹.

Çocukluk dönemlerinde liderlik vasfını geliştirici ve destekleyici eğitimlerin aile tarafından verilmesinin önemi vurgulandığı bu ifade de Bhutto’ya babası tarafından ifade edilen zaman yönetimi ile ilgili söylemler kadın olmanın ve doğum yapma hakkının göz ardı edildiği bir ülkede koşullara göre şekillenmenin yarattığı avantajı gösterebilmektedir.

“... Ancak, önümüzde uzun bir yol olduğunun bilincindeydik. Eskiden babam şöyle derdi: ‘Başlayan olmak kolaydır, ama aynı zamanda sürdürenlerden misin? Bir işe başlamak tamamlamaktan daha kolaydır.’¹⁰⁰

Thatcher ise iş yönetiminin ve stratejik planlamanın liderlik özellikleri arasındaki önemini babasının yukarıda belirtilen sözlerinden öğrenmiştir.

“Babam kabilesine tutkundu; güvenilir, gözü pek, eli açık ama öfkeli bir adamdı. Devlete bağlılığıyla ün salmıştı... Bir siyasi ajan, babamın şefi hakkında onur kırıcı sözler söylemiş, babam da hakaretle karşılık vermiş, bunun üzerine birkaç saat tutuklanmış. Nihayet Ajan, kaba Gandhi’nin eğilmez bir adam olduğunu anlayınca, serbest bırakmalarını emretmiş...”

99 Bhutto, *Benazir Bhutto Doğu’nun Kızı*, ss.8–9.

100 Aslan, “Liderlikte Kadın Farklılığı Margaret Thatcher ‘the Iron Lady’ Filminin Tematik İncelemesi.”

ASLAN, YALÇIN, SARP ve AKARÇAY ULUTAŞ

Gerek çapraşık sorunların çözümünde, gerek yüzlerce insanı yönetme konusunda, eylemde edindiği zengin deneyimlerden yararlanıyordu... ”¹⁰¹

“... Annemden belleğimde kalan açık izlenim onun kutsal bir insan oluşudur. Kendisi koyu bir dindardı, her günkü ibadetini yapmadan ağzına bir lokma ekmek koymak aklına gelmezdi... Annem adamakıllı sağduyu sahibiydi. ... Saraydaki kadınlar onun zekâsını pek beğenirlerdi. ”¹⁰²

Gandhi de diğer liderler gibi annesinin ve babasının söylemlerinden ve davranışlarından etkilenmiş, babasının güvenilir olması, annesinin ise zeki ve bilgili olması kendisinde anlam bulan özellikler olmuştur.

“... On üç yaşında evlenmiş olduğumu burada yazmak, acı olmakla birlikte boynuma borçtur. Korumam altında bulunan ben yaştaki delikanlıları görüyor ve kendi evlenmemi düşünüyorum da kendime acır gibi oluyor, benim durumuma düşmediklerine şükrediyorum. Bu türlü ahmakça yapılan erken evlenmelerden yana söylenecek hiçbir ahlaksal destek bulamıyorum. ”¹⁰³

Toplumun sosyal gerçeklik inşası bazı durumlarda bireysel istek ve değerlerle örtüşmeyebilmektedir. Toplumda sosyal gerçeklik olarak benimsenen ve kabul edilen değerler, bireyin aidiyeti ve değerleriyle ortak bilinç oluşturmadığı durumda, kadının değerinin ve sözlerinin tartışıldığı bir toplumda Gandhi'nin annesinin zekâsının kadınların dikkatini çekmesi ve özenilmesi ya da çocuk yaşta evlenmesinin doğru ve anlaşılır kabul edildiği toplumunda Gandhi'nin bu durumdan bahsederken ahlaki sorgulamaya gitmesi örnekleri yaşanabilmektedir.

“Et yemenin iyi olduğu, böylece güç ve cesaret bulacağım düşüncesi, ayrıca da bütün memleket et yerse İngilizleri alt edebileceğimiz kanısı içimde yer

101 Gandhi, *Gandhi: Bir Özyaşam Öyküsü*, s.12.

102 A.g.e., ss.12–13.

103 A.g.e., ss.16.

Anne–Baba Davranışlarının ve Sosyal Çevrelerinin Liderlere Etkileri

etmeye başladı... Bunu gizli yapacaktık... Ana babama karşı da aşırı bağlı idim. Biliyorum et yediğimi öğrendikleri zaman vurulmuşa döneceklerdi... İşin gizliliğini sağlayabilirsem, davranışımı ana–babamdan saklamanın gerçekten uzaklaşmak olmadığına kendimi inandırdım.”¹⁰⁴

“İngiltere’ye gitmeden çocuğa yol yordamınca üç yemin ettireceğim ancak ondan sonra gitmesine izin verebilirsiniz.” Bana yemin ettirdi ben de, Şaraba, kadına, ete el sürmeyeceğime ant içtim. Ancak ondan sonra annem de bana izin verdi... Sonunda İngiltere’deyim... Anneme söz verdim ağızıma et koymayacağım.”¹⁰⁵

“... Mandela... Duyduğu operasyonun (sünnet) fiziksel acısı değildi, orada gerekli tepkiyi veremediği için üzülüyordu. Olayın acısı unutulmuştu ama korkaklığının acısını unutamıyordu. ‘Bocaladım’ dedi yere bakarak. ‘Sözcüğü güçlü bir sesle söyleyemedim.’ Diğer oğlanların daha güçlü ve daha cesur olduğuna inanıyordu. Bana doğuştan cesur olmadığını söyledi, belki hiçbirimiz değildik ama o cesur bir erkek olmayı öğrenecekti. Yıllar sonra kendini düş kırıklığına uğratmış olan tören onda etkisini göstermişti: Her zaman güçlü görüneceğine ve asla bocalamayacağına karar vermişti.”¹⁰⁶

Okul Eğitimi ve Liderlik Gelişimi

“Babama göre Oxford dünyanın en iyi ve saygın üniversitelerinden biriydi ve hepimizin oraya gitmesini isterdi. İngiliz edebiyatı, kilise tarihi, kraliyet, parlamento hep Oxford ile bağlantılıydı... 1973 sonbaharında Oxford’a varışından kısa bir süre sonra babam bana Rawalpindi’deki Başbakanlık konutundan yazdığı mektupta, ‘Oxford’da yirmi iki yıldan fazla bir zaman önce bıraktığım ayak izlerimin üzerinde yürüdüğünü düşünmek garip duygular yaşıyor bana,’ diyordu. SenRacliffe’de okurken de çok mutluydum ama ben Harvard’da okumadığım için seni oralarda hayal etmem zordu.

104 A.g.e., s.29.

105 A.g.e., s.52.

106 Stengel, a.g.e., s. 28.

ASLAN, YALÇIN, SARP ve AKARÇAY ULUTAŞ

Oxford'da ise sanki kendim de senin yanındaymış gibi hissediyorum. Senin Oxford'a gitmen benim için bir rüyanın gerçekleşmesi ve umarım ilerde mükemmel bir kariyer sahibi olarak halkına hizmet edersin... Babamın söylediğine göre, Harvard'la kıyaslandığında, Oxford bana baskı altında çalışmayı öğretecekti. Benim hemen Oxford Birliğine yazılmamı isterken de haklıydı... Siyasi yaşamın baskı ve zorluklarını kendi gözlerimle gördüğüm için politikacı olmak istemiyordum, ama Pakistan Dışişleri Bakanlığında kariyer yapmayı hedefim. Yine de babamı mutlu etmek için Oxford Birliğine üye oldum.”¹⁰⁷

“Babamı mutlu etmenin yanında, münazara sanatını da sevmiştim. Nüfusun çoğunun okuma yazma bilmediği bölgemizde güzel konuşmak bir güç sayılırdı. Mahatma Gandhi, Jawaharlal Nehru, Muhammed Ali Jinnah ve babam etkili konuşmalarıyla milyonları harekete getirmişlerdi... Oxford Birliğinde kazandığım güzel konuşma yeteneğimi bir gün Pakistan'da halk kitleleri önünde konuşurken kullanacağım hiç aklıma gelmedi. Üç yıl üniversite ve bir yıl da doktora çalışmalarım için kaldığım İngiltere'de Oxford Birliği hayatımın en güzel ve önemli odak noktalarından biri oldu.”¹⁰⁸

Belli ölçüde, çocuklarının yaşam döngülerinde çok önemli ve hayati olduğu düşünülen bazı durumlarda paternalistik yaklaşımın koruyucu ve önleyici nitelik taşıdığı düşünülmektedir. Bhutto'yu babasının Oxford'a okuması için yönlendirmesinde kendi yaşam tecrübelerinin etkili olduğu ancak, meslek seçimi noktasında çocuğun istek ve beklentilerinin de göz ardı edildiği görülmektedir.

“... Bu hükümet iktidara gelirken bunun kendini kontrol etmeyi öğreten bir sorumluluk olduğunu söylemişti. Ancak, genç insanlara sorumluluk sahibi olmayı öğreten, yaşamlarının erken dönemlerinde yetişkinler tarafından adil ve sürekli uygulanan disiplindir. Buyruk vermeden önce almayı öğrenmemiz

107 Bhutto, a.g.e, ss.92–94.

108 A.g.e., s.94.

Anne–Baba Davranışlarının ve Sosyal Çevrelerinin Liderlere Etkileri

gerekir. Boyun eğmek ve sorumluluk arasındaki bu iki yönlü ilişkiden özgür, kendi kendine egemen bir toplum doğar. Bu ilişkinin çöküşünde İngiltere açısından yolunda gitmeyen pek çok şeyin izini bulabiliriz. Ancak, bu ilişkiyi yeniden kurabilirsek, hukuka ve düzene saygıyı, başkasının malına saygıyı ve öğretmenlerle ana babaya saygıyı da yeniden canlandırmaya başlayabiliriz. Bir yandan öğretmenlerle ana babalara yetki vermeli, öte yandan da, gençlere sorumluluk duygusunu tattırmalı ve toplumda yararlı bir rol sunmalıyız.”¹⁰⁹

“... Tüm önemli kararların uzak ve duyarsız bir bürokrasi yerine ana babalara ve öğretmenlere daha yakın bir düzeyde alınması eğitimin kalitesini arttıracaktı.”¹¹⁰

Thatcher tarafından ifade edilen bu sözler, çocukların okul eğitiminden nasıl etkilenmesi ve hangi açılardan çocukların desteklenerek sosyal sorunların farkında bireyler yetiştirilmesinin mümkün olabileceğinin vurgulanması noktasında önem taşımaktadır.

“... Okula verildiğimi anımsıyorum. Çarpım cetvelini öğrenmek için akla kararı seçtim... Çok sıradan bir öğrenciydim. Bu okuldan kent okuluna oradan da liseye atladım. On iki yaşına daha henüz basmıştım. Bu kısa süre içinde, gerek hocalarıma gerek okul arkadaşlarıma yalan söylediğimi hiç anımsamıyorum. Çok utangaçtım, kimselere sokulmazdım. Kitaplarımdan derslerimden başka arkadaşım yoktu. Her gün saati saatine okulda olur, okul kapanır kapanmaz da hemen evime koşardım. Çünkü kimseyle konuşmaya dayanışım yoktu. Belki birisi benimle alay ediverir diye ödüm kopardı.”¹¹¹

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:3
Sayı:4

109 Thatcher, *a.g.e.*, s.212.

110 *A.g.e.*, s.400.

111 Gandhi, *a.g.e.*, ss.13–14.

ASLAN, YALÇIN, SARP ve AKARÇAY ULUTAŞ

Okul eğitimi sürecinde akran zorbalığı,¹¹² öfke davranışları,¹¹³ çeteleşme, okul korkusu, intihar, suça sürüklenme,¹¹⁴ madde kullanımı¹¹⁵ gibi pek çok olumsuz davranışlar görülebilmektedir. Bunların temel nedenlerine bakıldığında, arkadaş desteğini alabilmek, okulda dışlanmayı önlemek adına bir gruba üye olmak isteği gibi nedenlerin öne çıktığı görülebilmektedir. Bu durumlardan birini yaşayan Gandhi, arkadaşlarının küçük düşürücü söylemlerine maruz kalmamak için kaçınmayı tercih etmiş ve kendini dış çevreden soyutlamaya başlamıştır. Okullarda yaşanan bu etkileşim düşünüldüğünde, ebeveyn, öğretmen ve çocuk ilişkisinin önemi Thacther'ın ifade ettiği şekilde karşımıza çıkmaktadır.

Çocukluk Döneminin Baskı Karşısı Mücadelede Etkisi

*"... Hint topluluğunun uğradığı haksızlıklara karşı sorumlu makamlarca resmen itirazda bulunmak amacıyla bir dernek kurulmasını önerdim... Kısa zamanda Pretoria'da tanımadığım, yaşama koşullarını bilmediğim Hintli kalmadı... Sonra demiryolları idaresiyle ilişkiye geçtim, onlara Hintlileri yolculuk yapmaktan yoksun bırakan elverişsiz koşulların, hatta tüzüklere göre bile haksız olduğunu anlattım."*¹¹⁶

112 Nilay Pekel Uludağlı vd., "Akran Zorbalığı Gruplarından Yalnızlık ve Akademik Başarı İle Sosyometrik Statüye Göre Zorba/Kurban Davranış Türleri" *Türk Psikoloji Dergisi* 20, no. 56 (2005).

113 Hülya Şahin, "Öfke Denetimi Eğitiminin Çocuklarda Gözlenen Saldırgan Davranışlar Üzerindeki Etkisi", *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi* 3, no. 26 (2006).

114 Mehmet Can Aktan, "Türkiye'de Okullarda Öğrencilerin Karşılaştıkları Problemler ve Okul Sosyal Hizmeti," *International Journal of Social Sciences and Education Research* 2, no. 1 (2016): 299.

115 Gizem Erdem vd., "Lise Öğrencilerinde Arkadaş Özellikleri ve Madde Kullanımı," *Bağımlılık Dergisi* 7(2006).

116 Gandhi, *a.g.e.*, ss.132-33.

Anne–Baba Davranışlarının ve Sosyal Çevrelerinin Liderlere Etkileri

Ebeveynlerinin tecrübe ve destekleriyle gelişen ve sosyal çevresinin etkisiyle de yetişen liderlerin yaşam süreçlerinde haksızlık ve baskılara karşı da mücadele ettikleri görülmektedir. Baskı karşıtı uygulamaları destekleyen ve baskılarda mücadele eden en iyi lider örneklerinden biri olan Gandhi, Hint topluluğunun uğradığı haksızlıkları anlatmış ve bunlarla mücadele etmenin yasal yollarını aramıştır.

“... Pretoria’da bulduğum gazeteleri karıştırırken birinin bir köşeciğinde gözüm rastlantıyla “Hintlilerin seçim hakkı” diye bir yazıya ilişti. Bu yazıda yasama meclisine gelen ve Hintlileri Natal Yasama Meclisine temsilci seçme hakkından yoksun bırakan yasa tasarısına değiniliyordu. Bu tasarıdan hiç haberim olmadığı gibi, orada bulunanların da haberi yoktu.”¹¹⁷

“... Veda şöleni böylece bir çalışma komitesi durumunu aldı. Kafamda savaşım planının bir taslağını yaptım. Seçim listesinde adı olanların listesini saptadım ve bir ay daha kalmaya karar verdim. İşte Tanrı Güney Afrika da yaşamımın temelini böyle attı, ulusal onur uğrundaki savaşımın tohumlarını böyle ekti.”¹¹⁸

Baskıya karşı mücadele algısının çocukluk döneminden etkilenecek bireylerde nasıl geliştiği liderlerce şu şekilde açıklanmaktadır:

“... Şuna da inanıyorum ki, çocuklarının kişiliğini geliştirmek her ana babanın görevidir... Çocuğa doğuştan ana babanın, beden özellikleri kadar yaradılışları da kalıtımla geçer. Çevre büyük bir rol oynar, (...) ama ilk sermaye ona atalarından kalmıştır. Kötü kalıtımın etkilerini başarıyla alt eden çocuklar da gördüm. Bu da saflığın ruhun öz öğelerinden biri olmasından ileri gelmektedir...”¹¹⁹

117 A.g.e., s.144.

118 A.g.e., s.146.

119 A.g.e., ss.311–12.

ASLAN, YALÇIN, SARP ve AKARÇAY ULUTAŞ

“1976 sonbaharında doktora çalışmalarım için bir yıl kalmak üzere Oxford’a döndüğümde, kendi başkanlık seçimlerimle de meşgul —ve daha başarılı— oldum. Gerçi ben diplomat olmak istemiyordum ama babam bütün çocuklarının her devlet görevini başarılı bir şekilde yapabilecek kadar iyi yetişmelerini istiyordu, böylece kimse onun çocuklarına öncelik ya da ayrıcalık tanıdığını söyleme cesaretini bulamayacaktı.”¹²⁰

“... Pakistan halkı bir kadın başbakan seçerken bağınazlıktan ve önyargıdan kaçınmıştı... Beni bu mevkie, böyle bir zamanda getiren kaderin gücünü hatırlamamak mümkün değildi... Özellikle de babamı unutmam olanaksızdı.”¹²¹

Özellikle, çocuğun doğuştan gelen özelliklerinden biri olarak kabul edilen psikolojik dayanıklılık ile çevresinde oluşan olumsuz durumlara ve sosyal sorunlara karşı fikir üretici ve haksızlık, adaletsizlik gibi durumlarda ise yine bu özelliği ile mücadele edebileceği literatürde de desteklenen bir konu olmuştur.

Tartışma ve Sonuç

Nitel veri analizi yöntemlerinden biri olan doküman analizinin kullanıldığı bu çalışmada, kendi dünya görüşlerini dünya siyasetine yansıtmış dört lider olan Benazir Bhutto, Margaret Thatcher, Mahatma Gandhi ve Nelson Mandela'nın çocukluk dönemlerini anlattıkları kendi yaşam öyküleri incelenerek aile davranışlarının liderlik tarzlarına olan etkisi değerlendirilmeye çalışılmıştır. İncelenen dokümanlardan liderlik ile ilgili etkileşimler ve söylemler anne–baba davranışlarının liderlik anlayışına etkisi, sosyal çevrenin çocuğun liderlik anlayışına etkisi, okul eğitimi ve liderlik gelişimi, çocukluk döneminin baskı karşıtı mücadelede etkisi olarak

120 Bhutto, a.g.e., s.99.

121 A.g.e., s.488.

Anne–Baba Davranışlarının ve Sosyal Çevrelerinin Liderlere Etkileri

dört ana başlık altında temalar halinde sunulmuştur. Çalışmanın sonunda, temalandırılan konulardan beş temel değerlendirme noktası elde edilmiştir.

En temel değerlendirme noktalarından biri olan çocukluk döneminde bireysel kararların verilebilmesinin ebeveynler tarafından desteklenmesi ve teşvik edilmesi, yetişkinlik döneminde bireysel özgürlük alanının sınırlarının bilinçli bir şekilde belirlenmesini sağlayabilmektedir. Liderlik açısından düşünüldüğünde, lider özelliklerini taşıyan bir bireyde kararlılık ve takipçilerine yol gösterme¹²² noktasındaki etkinliği açısından da bu yetiştirme tarzı büyük önem taşımaktadır. Çocuğun, insan hakları gereğince kendi yaşamında özellikle Piaget'nin bilişsel gelişim süreci göz önüne alındığında, soyut düşünme ve sosyal konularda fikirlerin üretilebildiği¹²³ bir dönem olarak 11 yaşından itibaren kendi kararlarını kendilerinin vermesinin desteklenmesiyle birlikte, ebeveyn olarak onların kendi tecrübelerinden faydalanmalarını sağlamak adına paternalistik davranışlar görülebilmektedir. Buna karşın, kendi tercihlerini, isteklerini, kararlarını sunma imkânı bulan çocukların, olumsuz koşullar karşısında mücadele edebileceği noktasında kendine olan inancını ifade eden öz–etkililiğini¹²⁴ ve yine bu zor koşullara dayanabileceğini ifade eden psikolojik dayanıklılığını¹²⁵ geliştirebileceği görülmektedir. Anne ve babanın demokratik, aşırı koruyucu, aşırı otoriter ve ilgisiz olmasının; çocuğun benliği, tutum ve davranışlarının sağlıklı ve tutarlı olup olmaması üzerinde etkisi olduğu görülmektedir.¹²⁶ Özellikle ailenin çocukla etkileşimi, çocuğun yetişkinlik döneminde sahip olduğu liderlik türü üzerinde etkili olmaktadır. Ailenin çocukları ile kurdukları paternalistik etkileşim ve çocuğun kararlarının otokratik bir şekilde ebeveynler tarafından

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:3
Sayı:4

122 Necip Çetin, *a.g.e.*, s.75.

123 Sevil Özcan vd., *a.g.e.*, s.62.

124 Ünal Sığırı vd., *a.g.e.*, s. 54.

125 Şerife Terzi, *a.g.e.*

126 Mevlüt Kaya, "Ailede Anne Baba Tutumlarının Çocuğun Kişilik ve Benlik Gelişimindeki Rolü," *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9, no. 9 (1997).

ASLAN, YALÇIN, SARP ve AKARÇAY ULUTAŞ

verilmesi, yetişkinlik döneminde böyle bir yapıda gelişen liderlerin üyesi oldukları kurumlarda çalışanların ya da vatandaşların aileden bir parça olarak görülmesine ve onlar için faydalı olacağı düşünülen kararların liderin kendisi tarafından alınmasına yöneldiği görülebilmektedir.¹²⁷

İkinci nokta ise, çocuğun yetişkinlik döneminde tercih ettiği meslek ve kariyer olanaklarını anne ve babasını örnek alarak değerlendirme yolunu tercih etmesi olmaktadır. Huesmann, insan davranışının ortaya çıkmasında bilişsel süreçlerin etkili olduğunu ve çeşitli kanallarla elde edilen bilginin beyinde işlenerek davranışın bir çıktı olarak elde edildiğini öne sürmektedir. Herbert Simon'un bilgi işleme modelinden örnek veren Huesmann, çocuklarda görülen davranışların çevreden model alınmasıyla olaylara verilen tepki sonucunda ortaya çıktığını vurgulamaktadır.¹²⁸ Ayrıca, sosyal öğrenme teorisine göre, çocukların ebeveynlerinden gördükleri davranışlar ve edindikleri izlenimler ışığında modelleme yoluyla öğrenmeyi gerçekleştirdikleri görülmektedir.¹²⁹ Bilişsel süreçlerin işlemesiyle çocuk davranışları ebeveynlerini örnek alarak modellerken, tekrarlanan davranışlar ebeveynlerin çocuğun davranışlarını yönetme tarzlarını da belirlemektedir. Böylece, çocuğun olumlu ya da olumsuz tutum ve algıyla sorun çözme yöntemleri geliştirdiği ve özellikle saldırgan tutumu öğrenen çocukların başarı düzeylerinde ve sorun çözme becerilerinde düşüş ve sosyal

127 M. Akif Helvacı vd., "Etkili Okul ve Etkili Okul Müdürüne İlişkin Öğretmen Görüşleri", *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 4, no. 2 (2011): 105.

128 L. Rowell Huesmann, "The Role of Social Information Processing and Cognitive Schema in the Acquisition and Maintenance of Habitual Aggressive Behavior", in *Human Aggression: Theories, Research, and Implications for Social Policy*, ed. Russell G. Geen and Edward Donnerstein, (San Diego, CA: Academic Press, 1998), s.76.

129 Mustafa Bayrakçı, "Sosyal Öğrenme Kuramı ve Eğitimde Uygulanması", *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 14(2007): 203; Albert Bandura, *Social Learning Theory*, (Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1977).

Anne–Baba Davranışlarının ve Sosyal Çevrelerinin Liderlere Etkileri

ilişkilerinde yoğun çatışma görülmektedir.¹³⁰ Dolayısıyla çalışmadan elde edilen bu sonuç, çocukluk döneminde ebeveynlerinin akademik ve mesleki başarısı ile tutum ve davranışlarının, çocuğun yetişkinlik dönemindeki tercihleri, tutum ve davranışları ile simgelandiğini göstermektedir. Sosyal çevrenin çocuğun üzerindeki etkiyi gösteren başka bir nokta ise, yaşanan toplumda kadına ve erkeğe yönelik belirlenen roller olmaktadır. Toplum tarafından tanımlanan cinsiyete dayalı çeşitli rollere uyum sağlayabilme ve toplumda bu roller nedeniyle karşılaşılan zorlukları yönetebilme kabiliyeti liderliğin ekolojik yapısına dikkat çekmektedir. Toplumsal yapı içinde biyo–psikososyal bir bütün olarak ele alınan birey, “çevresi içinde birey” olarak kavramsallaştırılmakta ve toplumsal düzende aile, eğitim, hukuk, ekonomi gibi dâhil olduğu farklı sistemler arasındaki uyumu yakalayabilme yeteneği önem taşımaktadır.¹³¹ Bunun yanında, liderlerin 7–18 yaş arası dönemde aile, eğitim kurumları, çevre ile etkileşime girerek toplumsal normların özgüllüklerini taşıdıkları görülmektedir.¹³²

Çalışma sonunda elde edilen çocukların yetişkinlik dönemindeki liderlik özelliklerine etkide bulunduğu görülen başka bir nokta ise okul eğitimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Okul kültürünün motivasyonu ve verimliliği artırıcı bir yapıda olması, öğretmenlerle öğrencilerin sağlıklı iletişim kurmaları, aile ile kurulan etkileşimin okul ortamına da taşınması, çocuk, aile ve öğretmenler arasında sağlıklı bir bağ kurulması çocukların öğrenme

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:3
Sayı:4

130 Eric F. Dubow vd., “Long–Term Effects of Parents’ Education on Children’s Educational and Occupational Success: Mediation by Family Interactions, Child Aggression, and Teenage Aspirations,” *Merrill Palmer Q (Wayne State Univ Press)* 55, no. 3 (2009): 227.

131 Barbra Teater, *Sosyal Hizmet Kuram ve Yöntemleri: Uygulama İçin Bir Giriş*, trans. Seda Attepe Özden (Ankara: Nika Yayınevi, 2015), s.26.

132 İbicioğlu ve Özmen Taş, “Liderlik Davranışı ve Toplumsal Norm İlişkisi: Ampirik Bir Çalışma”, s.1.

ASLAN, YALÇIN, SARP ve AKARÇAY ULUTAŞ

ortamlarının ve bilişsel süreçlerinin gelişmesini sağlamaktadır.¹³³ Okuldaki eğitimin ve çevrenin çocuğun bilişsel gelişimi üzerindeki olumlu katkısını günümüzde yaygınlaşan Montessori eğitiminde de görmek mümkün olmaktadır. Çocuklardaki liderlik özelliklerinin, okul ve ebeveyn arasındaki doğru ilişkinin kurularak çocuklarda bağımsızlık, başkalarına karşı saygı duyma, düzenlilik, özgüven, inisiyatif yerleştirme¹³⁴ ile daha da gelişebileceği düşünülmektedir. Ayrıca, çocuğun okul ortamında akranlarından oluşan bir gruba dâhil olma süreci, öğretmen, ebeveyn ve çocuk arasındaki ilişkinin etkileşime dayalı bir şekilde kurulması, eğitim süresince çocuğun yaratıcı ve eleştirel düşünmeyi destekleyici aktivitelere yönlendirilmesi liderlik özelliklerinin gelişmesi açısından önem taşımaktadır.

Yukarıda bahsedilen sonuçlar genel olarak değerlendirildiğinde ebeveynlerin tutum ve davranışlarının, mesleki ve kariyer yaşantılarının, yaşanan toplumun kültürel özelliklerinin, okul eğitiminin, çocuğun kararlarına ve tercihlerine gösterilen saygının, liderliğin en önemli özelliklerinden olan yenilikçi, öncü olmanın ve baskı karşıtı uygulamalarda aktif rol almanın çocukluk döneminden miras kalabildiğini gösterebilmektedir. Liderlik özelliklerinin gelişmesinde anne-baba davranışının önem kazandığı başka bir nokta ise ailenin zorunlu ya da isteğe bağlı olarak bir parçası olduğu ve çocukluk döneminde buna şahitlik edinilen baskı karşıtı mücadeleler olmaktadır. Liderliğin ayrılmaz özelliklerinden olan geniş bir vizyona sahip olmak, farklılıklarla birlikte çalışmak, olaylara çok boyutlu yaklaşmak gibi¹³⁵ kavramlar çocuklarda bu

133 Helvacı ve Aydoğan, “Etkili Okul ve Etkili Okul Müdürüne İlişkin Öğretmen Görüşleri.”

134 Vuslat Oğuz vd., “Çocuk Eğitiminde Montessori Yaklaşımı,” *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 15, no. 1 (2006): 244.

135 Şefika Şule Erçetin vd., “Küreselleşme Sürecinde Ulusal Liderlerin Roller ve Uluslararası İzdüşümleri” (paper presented at the Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi: Kültürel Değişim, Gelişim ve Hareketlilik, Ankara, 2011).

Anne–Baba Davranışlarının ve Sosyal Çevrelerinin Liderlere Etkileri

baskı karşıtı mücadelelerde ailenin aldığı sosyal roller ve sosyal eylemin niteliğine göre karşılık bulmakta ve yetişkinlik dönemine etki etmektedir. Çalışma sonunda elde edilen bulgular ve yapılan alan yazın taraması liderlik özelliklerinin yordanmasında kültürel özelliklerin önemini ortaya koymaktadır. Bu nedenle, cinsiyete, bağlanma stillerine ve ailenin çocuğa yönelik yaklaşımlarına dayalı kültürler arası karşılaştırmaların yapılması gelecek çalışmalar için önerilmektedir.

KAYNAKÇA

Adalet Kandır ve Yasemin Alpan, “Sosyal Duygusal Değerlendirme Aracının (Itsea) Farklı Sosyo–Ekonomik Düzeylerde Uygulanması” *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi* 6, no. 1 (2008): 41–61.

Albert Bandura, *Social Learning Theory*, (Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall 1977).

Anthony T. Kronman, *Max Weber*, (California: Stanford University Press 1983).

A. S. Davin, “Character education in poverty area Elementary School: The perspective of parents and teachers”. (Doctoral dissertation) Available ProQuest Dissertations Theses database, 2007 (UMI No: 3401365.)

A. D. Öğretir, “Alt ve Üst Sosyo–Ekonomik Düzeyde Altı Yas Çocuklarının Sosyal Oyun Davranışlarıyla Ana–Baba Tutumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi” Gazi Üniversitesi, 1999.

A.Ekşi. *Çocuk, Genç, Ana Babalar* (Ankara: Bilgi Yayınevi 1990).

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:3
Sayı:4

ASLAN, YALÇIN, SARP ve AKARÇAY ULUTAŞ

A.Güenalp. "Farklı Anne Baba Tutumlarının Okul Öncesi Eğitim Çağındaki Çocukların Özgüven Duygusunun Gelişimine Etkisi (Aksaray İli Örneği)." Selçuk Üniversitesi, 2007.

A. Yıldırım ve H. Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 8. Baskı ed. (Ankara: Seçkin Yayıncılık 2011).

A. Yörükoğlu, *Değişen Toplumda Aile ve Çocuk*, (İstanbul: Özgür Yayıncılık 2000).

Barbra Teater, *Sosyal Hizmet Kuram ve Yöntemleri: Uygulama İçin Bir Giriş*. Translated by Seda Attepe Özden, (Ankara: Nika Yayınevi 2015).

B. Bhutto, *Benazir Bhutto Doğu'nun Kızı*, çev. Enver Günsel. (İstanbul: Pegasus Yayınları, 2014).

Bruce E. Winston, ve Kathleen Patterson, "An Integrative Definition of Leadership ". *International Journal of Leadership Studies* 1, no. 2 (2006): 6–66.

B. Sayiner, Ö. Köknel ve N. Turanlı, "Lise Öğrencilerinde Ana–Baba Tutumunun Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi." *M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi* 21 (2005): 193–212.

C. Sharp, P. Lord, H. HAndscomb, S. Macleod, C. Southcott, ve G. J. Jeffes. *Highly Effective Leadership in Children's Centres*, (Nottingham: National College for School Leadership, 2012).

D. Cüceloğlu. *İçimizdeki Çocuk*, 30. Baskı, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2002).

Anne–Baba Davranışlarının ve Sosyal Çevrelerinin Liderlere Etkileri

Donna Ladkin. *Rethinking Leadership: A New Look at Old Leadership Questions*. (Massachusetts: Edward Elgar Publishing, 2010).

Ebru Aykan, “Kayseri’de Faaliyet Gösteren Girişimcilerin Liderlik Özellikleri.” *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 17, no. 2 (2004): 213–24.

Eric F. Dubow, Paul Boxer ve L. Rowell Huesmann, “Long–Term Effects of Parents’ Education on Children’s Educational and Occupational Success: Mediation by Family Interactions, Child Aggression, and Teenage Aspirations.” *Merrill Palmer Q (Wayne State Univ Press)* 55, no. 3 (2009): 224–49.

E. Karabulut Demir ve G. Şendil, “Ebeveyn Tutum Ölçeği.” *Türk Psikoloji Yazıları* 11, no. 21 (2008): 15–25.

Emin Karip, “Dönüşümcü Liderlik.” *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi* 4, no. 4 (1998): 443–65.

E. E. Maccoby, ve J. A. Martin. “Socialization in the Context of Family: Parent Child Interaction.” in *Handbook of Child Psychology: Socialition, Personality and Social Development*, edited by P. H. Mussen ve E. M. Hetherington, 1–101, (New York: Willey, 1983).

F. Gresham, “Social Skills” in G. Bear, K. Minke, A. Thomas (Eds.), *Children’s Needs*, (Bethesda: National Association of School Psychologists 2007).

Gizem Erdem, Ceyda Y. Eke Kültegin Ögel ve Sevil Taner, “Lise Öğrencilerinde Arkadaş Özellikleri ve Madde Kullanımı.” *Bağımlılık Dergisi* 7 (2006): 111–16.

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:3
Sayı:4

ASLAN, YALÇIN, SARP ve AKARÇAY ULUTAŞ

G. Flett ve P. L. Hewitt, *Perfectionism and Maladjustment: An Overview of Theoretical, Definitional and Treatment Issues. Perfectionism: Theory, Research, and Treatment*. edited by G. Flett ve P. L. Hewitt Washington, DC: American Psychological Association, 2002.

G. Haktanır N. Aral, F. Alisinaoğlu, G. Baran, F. Başar, A. Köksal ve Ş. Bulut, *Türkiye’de Anne Baba Tutumu Araştırmalarına Genel Bakış: Cumhuriyet ve Çocuk*. ed. B. Onur, (Ankara: A.Ü. Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, 1999).

G. Keskin ve O. Çam, “Ergenlerin Ruhsal Durumları ve Anne Baba Tutumları İle Bağlanma Stilleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi.” *Anadolu Psikiyatri Dergisi* 9, no. 3 (2008): 139–47.

Hasan İbicioğlu, İbrahim Özmen ve Sebahattin Taş, “Liderlik Davranışı ve Toplumsal Norm İlişkisi: Ampirik Bir Çalışma” *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 14, no. 2 (2009): 1–23.

H.Arslan, ve Ö.Durmuş, “İlköğretim Öğrencilerinde Görülen Liderlik Davranışlarının Araştırılması” *International Journal of Social Science JASSS* 6, no. 1 (2013): 207–28.

H. E. Dağlıoğlu, ve F. Çakır. “Erken Çocukluk Döneminde Düşünme Becerilerinden Planlama ve Derin Düşünmenin Geliştirilmesi.” *Eğitim ve Bilim* 32, no. 144 (2007): 28–35.

Hülya Karataş, ve Candan Öztürk “Sosyal Bilişsel Teori İle Zorbalığa Yaklaşım” *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Elektronik Dergisi* 2, no. 2 (2009): 61–74.

Anne–Baba Davranışlarının ve Sosyal Çevrelerinin Liderlere Etkileri

H. Özcan, “İlkokul Öğrencilerinin Özgüvenleri, Akademik Başarıları ve Anne Baba Tutumları Arasındaki İlişkiler” Marmara Üniversitesi, 1996.

Hülya Şahin, “Öfke Denetimi Eğitiminin Çocuklarda Gözlenen Saldırgan Davranışlar Üzerindeki Etkisi” *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi* 3, no. 26 (2006): 47–61.

H. Yalçın, *Çocuk Gelişimi*, (Ankara: Nobel Yayınları, 2010).

H. Yavuzer, *Yaygın Anne Baba Tutumları. Ana–Baba Okulu*, 5. Baskı ed. (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1995).

İ. E. Özgüven, *Ailede İletişim ve Yaşam*, (Ankara: PDREM Yayınları, 2001).

Ingo Winkler, *Contemporary Leadership Theories: Enhancing the Understanding of the Complexity, Subjectivity and Dynamic of Leadership* (Berlin: PhysicaVerlag, 2010).

John Adair, *Develop Your Leadership Skills*. Vol. Kogan Page, Philadelphia2007.

-----, *John Adair’s 100 Greatest Ideas for Effective Leadership*, (West Sussex: Capstone Publishing 2011).

-----, *Leadership and Motivation* (Philadelphia: Kogan Page 2007).

J. M. Gander ve H. W. Gardiner, *Çocuk ve Ergen Gelişimi*, çev. Bekir Onur. 5. Baskı, (Ankara: İmge Kitabevi, 2004).

ASLAN, YALÇIN, SARP ve AKARÇAY ULUTAŞ

K. Wechselberg ve U. Puyn, *Anne ve Çocuk*, çev. Erdoğan Kınalıbay, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1993)

L. Rowell Huesmann, “The Role of Social Information Processing and Cognitive Schema in the Acquisition and Maintenance of Habitual Aggressive Behavior” In *Human Aggression: Theories, Research, and Implications for Social Policy*, edited by Russell G. Geen ve Edward Donnerstein, 73–109, (San Diego, CA: Academic Press, 1998).

L. Steinberg, *Ergenlik*, edited by F. Çok, (Ankara: İmge Kitabevi, 2007).

M. Akif Helvacı ve İsmail Aydoğan, “Etkili Okul ve Etkili Okul Müdürüne İlişkin Öğretmen Görüşleri”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 4, no. 2 (2011): 41–60.

M. K. Gandhi. *Gandhi Bir Özyaşam Öyküsü*, çev. Vedat Günyol, 4. Baskı (İstanbul: Cem Yayınevi, 2007).

Mehmet Can Aktan “Türkiye’de Okullarda Öğrencilerin Karşılaştıkları Problemler ve Okul Sosyal Hizmeti”, *International Journal of Social Sciences and Education Research* 2, no. 1 (2016): 298–310.

Mehmet İnce, Aykut Bedük, ve Enver Aydoğan, “Örgütlerde Takım Çalışmasına Yönelik Etkin Liderlik Nitelikleri”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 11, (2004): 423–46.

Moran, B.B., “Gender differences in leadership”, *Library Trends*, 40, No. 3, (1992): 475–491.

Anne–Baba Davranışlarının ve Sosyal Çevrelerinin Liderlere Etkileri

Melike Cömert, “Dönüşümcü Liderlik”, *XIII. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı*, 1–12., Malatya İnönü Üniversitesi, 2004.

M. Çelik ve Ö. Turunç, “Lider Desteğinin Çalışanların İş–Aile Yaşam Çatışması ve İş Performansına Etkisi: Savunma Sektöründe Bir Araştırma”, *Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi* 14, no. 1 (2010): 19–41.

Mevlüt Kaya, “Ailede Anne Baba Tutumlarının Çocuğun Kişilik ve Benlik Gelişimindeki Rolü”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9, no. 9 (1997): 193–204.

Michael E. Brown, Linda K. Trevino, ve David A. Harrison, “Ethical Leadership: A Social Learning Perspective for Construct Development Nad Testing” *Organizational Behavior and Human Decision Processes* 97 (2005): 117–34.

Murat Demirbaş ve Rahmi Yağbasan, “Sosyal Öğrenme Teorisine Dayalı Öğretim Etkinliklerinin, Öğrencilerin Bilimsel Tutumlarının Kalıcılığına Olan Etkisinin İncelenmesi” *Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18, no. 2 (2005): 363–82.

Mustafa Bayrakçı, “Sosyal Öğrenme Kuramı ve Eğitimde Uygulanması” *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14 (2007): 198–210.

M. Montessori, *Çocuk Eğitimi*, çev. G. Yücel, İstanbul: Özgür Yayınları, 1995.

Mona O’Moore, ve Jean Lynch, “Leadership, Working Environment and Workplace Bullying”, *International Journal of Organization Theory and Behavior*, 10, no. 1 (2007): 95–117.

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:3
Sayı:4

ASLAN, YALÇIN, SARP ve AKARÇAY ULUTAŞ

M. Thatcher, *Demir Lady'nin Anıları: Başbakanlık Yılları*, çev. Gülden Şen, (İstanbul: Sabah Kitapları, 2003).

Necip Çetin, “Kuramsal Liderlik Çözömlerinin Işığında, Okul Müdürlüğü ve Eğitilebilir Durumsal Liderlik Özellikleri”, *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1, no. 23 (2008): 74–84.

Nurettin Fidan, *Okulda Öğrenme ve Öğretme*, (İstanbul: Pegem Akademi, 2012).

N. Gökben Çetin ve E. Beceren, “Lider Kişilik: Gandhi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3, no. 5 (2007): 110–32.

N.Baloğlu ve M.B.Bulut, “Aile Liderliği”, *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi* 6, no. 18 (2015): 185–97.

Nilay Pekel Uludağlı ve Zehra Uçanok, “Akran Zorbalığı Gruplarından Yalnızlık ve Akademik Başarı İle Sosyometrik Statüye Göre Zorba/Kurban Davranış Türleri”, *Türk Psikoloji Dergisi* 20, no. 56 (2005): 77–95.

N., Thomas, *The John Adair handbook of management and leadership*, (London: Thorogood 2004).

O. Erdem ve A. M. Dikici, “Liderlik ve Kurum Kültürü Etkileşimi”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 8, no. 29 (2009): 198–213.

Ö. Sezer, “Ergenlerin Kendilik Algılarının Anne Baba Tutumları ve Bazı Faktörlerle İlişkisi”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 7, no. 1 (2010): 1–19.

Anne–Baba Davranışlarının ve Sosyal Çevrelerinin Liderlere Etkileri

Önder Baltacı, “Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Kaygı, Sosyal Destek ve Problem Çözme Yaklaşımları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”, Selçuk Üniversitesi, 2010.

Pınar Serçekuş Figen, ve Samiye Mete “Uyum Modeli ve Sosyal Bilişsel Öğrenme Kuramının Doğum Öncesi Eğitimde Kullanımı”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Elektronik Dergisi* 1, no. 1 (2009): 57–68.

P. C. Goldin, “A Review of Children’s Reports of Parent Behaviors”, *Psychological Bulletin* 71, no. 3 (1969): 222.

R. Altunışık, R. Coşkun, S. Bayraktaroğlu, ve E. Yıldırım, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri Spss Uygulamalı*, (Sakarya: Sakarya Yayıncılık, 2012).

R. Deliege, *Gandhi*, çev. Işık Ergüden (Ankara: Dost Kitabevi, 2015).

R. Stengel, *Mandela’nın Yolu: Yaşam, Sevgi, Cesaret ve Affetmek Üzerine on Beş Ders*, Translated by Meltem Tayga (İstanbul: Kuraldışı Yayıncılık, 2011).

Stein Amundsen, ve Oyvind I. Martinsen, “Empowering Leadership: Construct Clarification, Conceptualization and Validation of a New Scale”, *The Leadership Quarterly* 25 (2014): 487–511.

Selahattin Turan, ve Nuray Ebiçlioğlu, “Okul Müdürlerinin Liderlik Özelliklerinin Cinsiyet Açısından Değerlendirilmesi”, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi* 8, no. 3 (2002): 444–58.

S. A. Arkonaç, *Psikoloji Zihin Süreçleri Bilimi*, 3. Baskı, (İstanbul: Alfa Yayınları, 1993).

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:3
Sayı:4

ASLAN, YALÇIN, SARP ve AKARÇAY ULUTAŞ

S. Çikrikçi, “Ankara İl Merkezindeki Resmi Banka Anaokullarına Devam Eden 5–6 Yaş Çocuklarının Okul Olgunluğu İle Aile Tutumu Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”, Gazi Üniversitesi, 1999.

S.D., Lamborn, N. S., Mounts, L. Steinberg, S.M., Dornbusch, “Patterns of Competence and Adjustment among Adolescents from Authoritative, Authoritarian, Indulgent, and Neglectful Families”, *Child Development*, 62, no. 5, (2011): 1049–1065.

S. Gökçedağ, “Lise Öğrencilerinin Okul Başarısı ve Kaygı Düzeyi Üzerinde Anne Baba Tutumlarının Etkilerinin Belirlenip Karşılaştırılması”, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2001.

S. O. Meadows, J. S. Brown, ve G. H. Elder, “Depressive Symptoms, Stress, and Support: Gendered Trajectories from Adolescence to Young Adulthood”, *Journal of Youth and Adolescence* 35 (2006): 93–103.

Sevil Özcan, ve Sami Oluk, “İlköğretim Fen Bilgisi Derslerinde Kullanılan Soruların Piaget ve Bloom Taksonomisine Göre Analizi”, *D.Ü.Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi* 8 (2007): 61–68.

Şahin Tezel, ve F. Özbey, “Aile Eğitim Programlarına Baba Katılımının Önemi”, *Toplum ve Sosyal Hizmet* 18, no. 1 (2007): 39–48.

Ş. Aslan, *Geçmişten Günümüze Liderlik Kuramları (Sağlık Yönetimi Bakış Açısıyla)*, (Konya: Eğitim Kitabevi, 2013).

——— “Liderlikte Kadın Farklılığı Margaret Thatcher ‘the Iron Lady’ Filminin Tematik İncelemesi”, *Selçuk Üniversitesi Akşehir Meslek Yüksekokulu Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, no. 5 (2014): 1–14.

Anne–Baba Davranışlarının ve Sosyal Çevrelerinin Liderlere Etkileri

Şefika Şule Erçetin ve Mehmet Ali Hamedoğlu, “Küreselleşme Sürecinde Ulusal Liderlerin Roller ve Uluslararası İzdüşümleri”, Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi: Kültürel Değişim, Gelişim ve Hareketlilik’de sunulmuştur, Ankara, 2011.

Ş. Şener ve E. Karacan, “Anne–Bebek Çocuk Etkileşiminde Olumlu ve Olumsuz Özellikler”, *Ben Hasta Değilim*, edited by Aysel Ekşi, 35–44. (İstanbul: Nobel Yayınevi, 1999).

Ş. Özen, S. Antar ve M. Özkan, “Çocukluk Çağı Travmalarının Umutsuzluk, Sigara ve Alkol Kullanımı Üzerine Etkisi: Üniversite Son Sınıf Öğrencilerini İnceleyen Bir Çalışma”, *Düşünen Adam* 20, no. 2 (2007): 79–87.

Şerife Terzi, “Üniversite Öğrencilerinin Psikolojik Dayanıklılıkları ve Algıladıkları Sosyal Destek Arasındaki İlişki”, *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi* 3, no. 29 (2008): 1–11.

T. Humphreys, *Çocuk Eğitiminin Anahtarı: Özgüven*, çev. T. Anapa, (İstanbul: Epsilon Yayınevi, 2002).

Ünal Sığırı, Akif Tabak ve Hasan Güngör, “Öz Yeterliliğin Dönüştürücü Liderlik Üzerine Etkisi: Kamu Sektöründe Bir Araştırma”, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9, no. 17 (2010): 51–66.

W. A. Collins, E. E. Maccoby, L. Steinberg, E. M. Hetherington ve M. H. Bornstein, “Contemporary Research on Parenting: The Case for Nature and Nurture”, *American Psychologist* 55, no. 2 (2000): 218.

W. Bennis, *On Becoming a Leader*, (New York: Basic Books, 2009).

ASLAN, YALÇIN, SARP ve AKARÇAY ULUTAŞ

Vuslat Oğuz ve Aysel Köksal Akyol, “Çocuk Eğitiminde Montessori Yaklaşımı”, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15, no. 1 (2006): 243–56.

Y. Öksüz, “Ergenin Kişilik Gelişiminde Ebeveynin Rolü”, *Millî Eğitim Dergisi*, 156 (2002).

Y. Karakaş, “Lise Öğrencilerinin Mükemmeliyetçilik Düzeyleri İle Sosyal Kaygı Düzeyleri Arasındaki İlişki”, Muğla Üniversitesi, 2008.

Y. Yılmaz, “Anne–Baba Tutumları İle İlköğretim İkinci Kademe Öğrencilerinin Okul Başarısı ve Özerkliklerinin Gelişimi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”, Hacettepe Üniversitesi, 2007.

Zeynep Aycan, “Paternalizm: Yönetim ve Liderlik Anlayışına İlişkin Üç Görgül Çalışma”, *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 1, no. 1 (2001): 11–32.

Z. Erkan, “Sosyal Kaygı Düzeyi Yüksek ve Düşük Ergenlerin Ana Baba Tutumlarına İlişkin Nitel Bir Çalışma”, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10, no. 10 (2002): 120–33.

Aristoteles'in Rüya Teorisi ve "Rüyalar Üzerine" Adlı Eserinin Çevirisi

Aristotle's Theory of Dreams and the Translation of "On Dreams"

Ömer OSMANOĞLU^(*)

Özet

Rüya konusu teologlar ve psikologlar kadar filozofların da ilgisini çeken bir konu olmuştur. Rüya konusu genel olarak rüyanın mahiyeti, oluşumu, işlevleri ve yorumlanması etrafında tartışılmaktadır. Rüyaları kapsamlı bir biçimde ele alan isimlerin başında Aristoteles gelmektedir. Konu hakkında kaleme aldığı üç incelemede uyku ve rüyanın mahiyeti ve uykuda kehanetin mümkün olup olmadığını soruşturan Aristoteles, meseleleri psikolojik, biyolojik, fizyolojik ve doğalcı bir bütünlük içinde incelemiştir. Bu makalede, Aristoteles'in rüyalar hakkındaki düşünceleri ele alınmaktadır. Çalışmamızda kendisinden önceki filozofların rüyalar hakkında ileri sürmüş olduğu iddialar ana hatlarıyla ele alındıktan sonra Aristoteles'in teorileri incelenip değerlendirilmektedir. Çalışmada ayrıca Bergson, Freud, Adler ve Jung'un konu hakkındaki fikirlerine de atıflar yapılmaktadır. Çalışmanın son bölümünde ise Aristoteles'in "Rüyalar Üzerine" adlı eserinin İngilizceden Türkçeye yaptığımız çevirisi yer almaktadır

Anahtar Kelimeler: Rüyalar, Uyku, Duyum, Hafıza, Tahayyül

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:3
Sayı:4

(*) Yrd. Doç. Dr., Üsküdar Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Felsefe Bölümü Öğretim Üyesi, omer.osmanoglu@uskudar.edu.tr.

Abstract

The dream is a matter of interest to philosophers as well as to theologians and psychologists. The dreams are generally discussed around the nature of dreams, and its formation and functions and interpretation by the dream. Aristotle is the first philosopher who thoroughly investigated the matter of dream. In his three essays on dreams, he investigated the nature of sleep and dreams, whether it is possible to prophesy by the dreams. Aristotle studied dreams based on a psychological, biological, physiological and naturalistic unity. In this article, we discussed Aristotle's theories about dreams. Firstly, we focused on the Pre-Socratic philosophers and Plato's claims about dreams. Then, we examined and evaluated the theories of Aristotle. We also discussed the theories of Bergson, Freud, Adler and Jung about dreams. In the last part of the work, the Turkish translation of Aristotle's work: "On Dreams" from the English edition is attached.

Keywords: *Dreams, Sleep, Sense-perception, Memory, Imagination*

Giriş

Uykuda olmama durumu "gerçek yaşam" olarak addedildiği takdirde yaşamın gerçeküstü bir etkinliği olarak nitelendirilen rüyalar eski zamanlardan bu yana bilhassa mitoloji, psikoloji, psikiyatri, din ve felsefenin ilgisini çeken bir konu olmuştur. Rüyaların mahiyeti, oluşumu, işlevleri ve yorumlanmasına duyulan merakın yanı sıra şimdinin, geçmişin ve geleceğin sır perdesini aralamak bakımından da rüyalara muhtelif manalar atfedilmiştir. Psikologlar rüyaları insan psikolojisinin gizemlerini çözmek bakımından önemli görürken teologlar dinî yaşantının bir parçası olarak rüyaları inceleme konusu haline getirmişlerdir. Rüya tabircileri, müneccimler, kâhinler, mitolojik karakterler, peygamberler, ermişler, keramet ehli, psikanalistler ve filozoflar rüyaları bir bilgi ve haber kaynağı, şimdiki zamandan, geçmişten veya gelecekten birer iz veya işaret ya da ilham kaynağı olarak değerlendirmişlerdir.

Aristoteles'in Rüya Teorisi

Rüyaların oluşunu, işlevleri ve yorumlanması doğa bilimlerinde kullanılan yöntemlerin ötesinde başka yöntemlerin kullanılmasını icap ettirmektedir. Bu yönüyle rüyalar maddi bedeni ilgilendirmesi bakımından biyoloji ve fizyolojiyi, bir ruh–beden incelemesi ve bilinçaltı soruşturması bakımından psikoloji ve psikiyatriyi, nöral süreçler bakımından nrolojiyi, görünen dünyanın ötesindeki lemlle ilişkilendirilmesi bakımından da mitoloji ve teolojiyi ilgilendirmektedir. Evren, doğa ve insan üzerine en genel ve rasyonel bir muhakeme etkinliği olarak felsefe de rüyalar konusuna bigne kalmamıştır. Farklı disiplinlerin birlikte çalışması zarureti rüya konusunun doğal olarak duyular, intibalar, zihin, Şuur, muhayyile, hafıza, muhakeme, vahiy, ilham ve hatıralar çerçevesinde ele alınmasına neden olmuştur.

Felsefe ve psikoloji tarihine yakından bakıldığında antik dönemde Herakleitos (M 535?–475), Platon (M 427–M 347) ve Aristoteles'in (M 384–M 322), modern zamanlarda ise başta Sigmund Freud (1856–1939), Alfred Adler (1870–1937) ve Carl Gustav Jung (1875–1961) olmak üzere psikologların ve Henri Bergson (1859–1941) gibi filozofların rüyalar hakkında bir takım teorileri ileri sürdüğü görülmektedir.

Bu çalışmada felsefe tarihinin en kudretli filozoflarından birisi olan Aristoteles'in rüyalar hakkındaki düşünceleri ele alınmaktadır. Aristoteles'in "Rüyalar zerine" adlı çalışmasında ortaya koyduğu rüya teorisi çalışmanın merkezinde yer almakta, bu konuda Aristoteles'in yaptığı diğer iki çalışmaya da yeri geldikçe atıflar yapılmakta ve onun fikirleri rüyaları bilimsel araştırmalarında önemli bir konuma yerleştiren Freud, Adler ve Jung'un görüşleriyle ve ağdaş psikolojiyi fikirleriyle ciddi bir biçimde etkilemiş olan Bergson'un teorileriyle karşılaştırılmaktadır. Çalışmanın son bölümünde ise Aristoteles'in "Rüyalar zerine" adlı eserinin İngilizceden Türkçeye yaptığımız çevirisi yer almaktadır. Çalışmanın amacı, Aristoteles'in rüyaların oluşunu ve mahiyeti hakkındaki düşüncelerinin natüralist ve akılcı yönlerine işaret etmek ve bunu rüyalar konusunda ileri sürülen ağdaş teorilerle ilişkilendirmektir. Bu sayede, Aristoteles'in rüya teorisinin

skdar
niversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:3
Sayı:4

Ömer OSMANOĞLU

kendisinden sonraki döneme etkilerini görmek bir imkan haline gelecek ve çağdaş psikolojiye ilham olabilecek hususlar açığa çıkarılmış olacaktır.

Aristoteles uyku ve rüyalar konusunda sistematik olarak düşünen ilk filozoftur. Hekim bir babanın oğlu olması, canlılara dair incelemelerinde bilimsel bulgulara sık sık yer vermesi ve kendisinden önce ileri sürülen savları sistematik bir zeminde tartışmaya ehemmiyet göstermesi Aristoteles'in ayırıcı vasıflarından sadece birkaçıdır. Aristoteles, uyku ve rüyalar hakkında kaleme aldığı eserlerinde, fizik ve biyoloji sahalarında da izlediği üzere, bilimsel bir yaklaşım sergilemekte ve hem öncekilerin hem de kendisinin keşfettiği bilimsel bulgulara dayanmaktadır.

Aristoteles uyku ve rüyalar konusunda bildiğimiz kadarıyla üç eser yazmıştır.¹ Bu eserlerde sırasıyla; uyku ve uyanıklığın mahiyeti, rüyaların doğası ve oluşumu ve son olarak rüyaların yorumlanmasına dair bazı problemleri tartışmaktadır. Bu eserler şunlardır:

(a) *Uyku ve Uyanıklık Üzerine* (Lat. *De Somno et Vigilia*, Gre. Περὶ ὕπνου καὶ Ἐγρηγόρευσης),

(b) *Rüyalar Üzerine* (Lat. *De Insomniis*, Gre. Περὶ Ἐνυπνίων),

(c) *Uykuda Kehanet Üzerine* (Lat. *De Divinatione per Somnum*, Gre. Περὶ τῆς καθ' ὕπνον Μαντικῆς).

Bu üç eser, Aristoteles'in doğa felsefesine (*phusike akroasis*) dair incelemeleri ile metafizik (*prote philosophia*) hakkındaki incelemelerinin arasında yer alacak şekilde Rodoslu Andronikos (MÖ 1. yy.) tarafından tasnif edilen ve Romalı Giles (1243–1316) tarafından “Doğa Hakkında Kısa Risaleler” (ya da “Küçük Doğa Tarihi Kitapları”) olarak isimlendirilen “Parva Naturalia” kapsamındaki eserlerdir. Ruh, duyum, algı, hafıza, hatırlama, solunum, uyku ve uyanıklık, rüyalar, uykuda kehanet, gençlik

1 Bu eserler farklı uzmanlar tarafından çevrilmiş ve yorumlanmıştır. Bunlardan bazıları: Hammond 1902; Γρατσιάτος 1912; Tricot 1951; Mugnier 1953; Ross 1955; Hett 1975; van der Eijk 1994; Pigeaud 1995; Gallop 1996; Dönt 1997; Morel 2000; Repici 2003; Σωτηράκης, Ευσταθίου 2006.

ve ihtiyarlık, yaşam ve ölüm gibi konuların ele alındığı bu eserlerin Aristoteles'in Lykeion'daki etkinlik döneminde kaleme alınmış olduğu tahmin edilmektedir.

Aristoteles'ten Önceki Dönemde Uyku ve Rüya Anlayışı

Antik Yunanlar tanrıların gönderdiği mesajları taşımacıları, geleceği tahmin etmede birer haber kaynağı olmaları, tedavi edici bir fonksiyon icra etmeleri ve ölümlerle iletişim kurmanın bir aracı olması hasebiyle rüyalara ayrı bir değer veriyorlardı. Onlar rüyaları, aynı zamanda hakikati öğrenmenin bir yolu olarak da telakki etmişlerdi. Bunların yanı sıra, uyku ve rüya mefhumlarını akılcı bir biçimde yorumlamaya da çalışıyorlardı. Antik Yunan dünyasında Homeros, Hesiodos (d. MÖ 700) ve Pindaros (MÖ 517–MÖ 438) gibi şairler, Aeschylus (MÖ 525–MÖ 456), Sophokles (ö. MÖ 406) ve Euripides (MÖ 480–MÖ 406) gibi tragedya yazarları, tarihçi Herodot (MÖ 484–MÖ 425) ve hekim Hipokrat (MÖ 460–MÖ 370) rüya konusuna ilk temas eden isimler olmuştur. Onların çalışmalarında rüya konusu dağınık ve sistematik olmayan bir biçimde ele alınmıştır. Herakleitos (MÖ 535–MÖ 475), Empedokles (MÖ 495–MÖ 430), Parmenides (MÖ 501–MÖ 460), Leukippos (MÖ 5. yy) ve Demokritos (MÖ 460–MÖ 370) gibi Pre–Sokratik filozoflar uyku ve rüyaların oluşumuna natüralist ve akılcı açıklamalar getirmeye çalışmıştır.² Özellikle Ksenophanes (MÖ 570–MÖ 480) ve Herakleitos rüyalara rasyonel ve eleştirel bir açıdan yaklaşmayı denemişlerdir.

İlyada ile Odysseia destanlarının yazarı Homeros uyku durumunu, bilinçsizlik ve düşünce gücünün örtüldüğü bir süreç olarak ele alır. Homeros'ta bilinç etkinliklerindeki azalmanın nedeni, anlama ve düşünce

2 Christina S. Papachristou, "Aristotle's Theory of 'Sleep and Dreams' in the light of Modern and Contemporary Experimental Research", *E-LOGOS Electronic Journal For Philosophy*, University of Economics Prague, 17/2014, s. 4.

Ömer OSMANOĞLU

yetisinin uyku sürecinde zaafa uğraması ve işlevini yerine getirememesidir. Bu zaaf, tanrılar ile insanların üzerine “dökülen” bir sıvı olarak tahayyül edilen “tatlı uyku”dur.³

Homeros’un uyku ve rüya hakkındaki görüşleri Orpheus–Pythagoras geleneğinde, ruh göçü öğretisiyle sentezlenerek yeniden yorumlanır. Pythagoras geleneği ruhun tanrısal kökenine vurgu yapmak ve insanın rüyalandaki edilgenliğini etkin bir konuma yükseltmek bakımından Homeros’tan ayrılır. Buna göre uyku beden açısından bir ölüm, ruh açısından ise bedensel ilgilerden kurtuluş anlamında bir diriliş durumudur. Pythagoras geleneğine göre, uykuda ruh bedenden ayrılarak tanrısal yurduna bir dönüş yolculuğu yapmaktadır. Bu yolculuk neticesinde tanrısal gerçeğe erişip açıklanmaktadır (*mantike*, kehanet). Bu durumda rüyalar açıklanmanın ve gerçeğe ulaşmanın araçları olarak işlev görmektedir.⁴

Miletli tarihçi Hekataios (MÖ 550–MÖ 476) ve daha sonra Ksenophanes, Homeros ile Hesiodos’un fikirlerini “eskilerin uydurmaları” olarak nitelendirir. Ksenophanes’in uyku aracılığıyla kehaneti (*mantike*) reddettiği rivayet edilmektedir. Ksenophanes’in bu tavrı Herakleitos’ta da derinleşerek devam eder. Açıkçası Herakleitos, Pythagoras’ın rüyaların ilahî kaynağına vurgu yapan ve onları Tanrılar tarafından gönderilen görüntüler olarak ele alan anlayışına karşıdır. Herakleitos, *mantike* anlayışı yerine rasyonel ve epistemolojik bir zemin üzerinden uyku ve rüya konusunu yeniden yorumlar. Herakleitos’un rüya soruşturmasında iki ana husus ön plana çıkar: Uyku (*hipnos*) ile bilinç etkinlikleri arasındaki ilişkiler ve rüyalar yoluyla hakikatin bilgisine ulaşmanın mümkün olup olmadığı. Herakleitos’a göre “uykuda olmak” hem gerçekten uyuma edimine işaret eder hem de mecazen varoluşun anlamını idrak edememek, *Logos*’tan bîhaber olmak anlamına gelir. Uyku durumu Herakleitos’a göre kısmî olarak bir ölüm

3 Cengiz Çakmak, “Herakleitos’ta Uyku ve Rüyalar”, *İnsancıl*, cilt.4, ss.1–7, 2005, s. 1.

4 Çakmak, *A.g.e.*, s. 2.

Aristoteles'in Rüya Teorisi

yaşamıdır; yaşam ile ölüm arasındaki bir ara bölgedir. Zira Yunanlara göre Ölüm ve Uyku Gece'nin çocuklarıdır. "İnsan yaşarken ölüye dokunur uykusunda." Bu fragman iki yönlü olarak yorumlanabilir: İlki, uykuda bilişsel etkinlikler en alt seviyeye iner. İkincisi, bu fragmanda Orpheus–Pythagoras çizgisinin uyku ve rüya tasavvuruna karşı bir tavır söz konusudur.⁵

Herakleitos'un "ruh" kavramını Aristoteles'in "buhar" olarak yorumlamasını dikkate aldığımızda ve evrensel ruh ile bireysel ruhların aynı malzemeden yapıldığını hatırladığımızda Herakleitos'a göre bireysel ruhlar kendilerini kuşatan kozmik ateş sayesinde bilinçli duruma gelirler. Uyanık haldeyken insan duyu organları aracılığıyla kozmik ateşle olan irtibatını güçlendirir ve bu ateşten beslenmek suretiyle daha ışıltılı ve bilinçli bir konuma erişir. Uyku, doğrudan doğruya duyu algılarına dayanmadığı ve uyku sırasında duyu kanalları yeterince beslenemediği için rüyada ortaya çıkan görüntüler Herakleitos açısından pek bir anlam ifade etmez. Diğer yandan, uyku sırasında bedensel faaliyetler en alt düzeye inerse de bilişsel etkinlikler tam anlamıyla durmuş olmaz ve böylece "uykudaki insanlar da dünyadaki oluştaki katılırlar."⁶ Uykuda ruhun *Logos*'la olan bağı zayıfladığı için uyuyan ruhun gördükleri sadece sübjektiflikten uzak görüntülerdir.⁷ Ruh uyku durumunda bedenden ayrılmak bir yana, kendi içine kapanır ve tanrısal hakikati öğrenmenin zemini olan *Logos*'tan uzaklaşır. Özetle, Herakleitos uyku durumunu bir tür bilinçsizlik durumu olarak gördüğü için rüyalar gerçeğe ulaşmanın ve geleceği öğrenmenin bir yolu olamazlar. Rüyalar, hakikate ulaşmak bakımından değer taşımasalar da insanların kendi dünyalarını "zayıf kandil ışığı"yla aydınlatan öznel yaşantılardır. Dolayısıyla tanrısal hakikatin bilgisine ulaşmak Pythagorasçı uykuda değil,

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:3
Sayı:4

5 A.g.e., s. 3.

6 A.g.e., s. 4.

7 "Uykuda olmayanlar için tek ve ortak bir kosmos vardır. Uykuda olanlarsa kendi özel dünyalarına kapanırlar."

Ömer OSMANOĞLU

Herakleitosçu uyanıklıkta mümkündür: “Uyanıkken bütün gördüğümüz ölüm, uyurken gördüğümüz ise uykudur.”⁸

Aristoteles’e geçmeden önce son olarak Platon’un uyku ve rüyalar hakkındaki görüşlerine ana hatlarıyla bakmakta fayda vardır. Platon, bir yandan, tıpkı Pythagoras gibi rüyaları tanrılardan alınan mesajlar olarak kabul ederken diğer yandan rüyaların felsefî ve bilimsel yönlerini ortaya çıkarmaya da yönelmiştir.

Platon, *Devlet*’te tanrısal her şeyin yanıltmaya ve aldatmaya tamamen uzak olduğunu, tanrının sözde ve eylemde uyumlu, bütünlüklü ve doğru bir varlık olduğunu belirttikten sonra tanrının insanları ne uyanıkken ne de uyurken yolladığı görüntülerde, ne sözlerle ne de işaretlerle yanılttığını vurgular.⁹ Bu vurgu, Platon’un, tanrının insanları uyurken onlara görüntüler yolladığına, bunu onlar uyanıkken de yaptığını inandığını açıkça göstermektedir.¹⁰

Devlet’teki bir diğer pasajda Platon uyku ve rüya konusunu mecazî bir biçimde yorumlar. Bu yoruma göre, “İyi idea”sını kavrayamayan, bütün sınavlardan geçemeyen, varlık (olma–hali) yerine görünüşü esas alan, mevcudu “bilgi” yoluyla değil de “sanı” yoluyla tanıyan kimseler “rüyalar içinde kaybolup gitmişler”dir ve böyle insanlar “hayat uykusu”nu aşağıda, Hades’te tamamlayarak uykuda yok olup gideceklerdir.¹¹ Dünya hayatını doğru yorumlayamayanları Platon hem burayı hem de öte âlemi uykuda ve rüyada geçiren insanlar olarak nitelendirmiştir. Aynı şekilde, güzel şeylere inanıp da güzelin kendisinin var olduğuna inanmayan ve güzele yönlendirildiği halde bile bu yolu izleyemeyen, uyanıkken ya da uyurken şeylerin yansımalarını yansıma değil de gerçek zanneden kimselerin hayatı

8 Çakmak, A.g.e., s. 6.

9 Platon, *Devlet*, (Çev. Cenk Saraçoğlu, Veysel Atayman), (İstanbul: Bordo Siyah Yay. 2005), 382e.

10 A.g.e., 383b.

11 A.g.e., 534c.

Aristoteles'in Rüya Teorisi

da gerçek değil, rüyadan ibarettir. Gerçekte uyanık kimse ise “salt güzel”in varlığına inanan, güzele bu güzelliği paylaşan şeylere bakar gibi bakabilen ve ne şeylerin kendilerini o salt güzelin yerine koyan ne de bunun aksini yapan kimsedir.¹²

Platon uyku ve uyanıklık durumu hakkındaki ilgi çekici görüşlerini *Theaitetos* diyalogundaki bir pasajda da tartışmaktadır. Bu pasajda Platon, uyanıklık adını verdiğimiz durumun aslında bir uyku hali ve bu haldeki tüm düşüncelerimizin de bir rüyadan ibaret olup olmadığını nasıl anlayabileceğimizi sorar. “Ya da uyanık mıyız ve uykudaki bir diğeriyle mi konuşuyoruz?” Pasajın devamında ise bunu ispatlamanın kolay olmadığını ve kuşkulanan için yeterli sebeplerin bulunduğunu söyler. Çünkü hayatımız uyku ve uyanıklık arasında eşit olarak bölünmüş durumdadır ve varoluşun her iki alanında da ruh şu an aklımıza sunulan düşüncelerin doğru olduğunu iddia etmektedir. Bu, hayatımızın yarısında uykuya dair gerçeği, diğer yarısında ise uyanıklığa dair gerçeği teyit ettiğimiz anlamına gelir. Ve her ikisine de eşit olarak güvenme eğilimi içinde oluruz.¹³

Platon'un rüyalar hakkındaki düşünceleri onun ruhun akleden, iştah duyan ve öfkelenen üçlü yapısının etkilerini taşımaktadır. Platon, bazı dürtülerin rüyalarda açığa çıktığını ve onları bozup kirlettiğini ileri sürer. Buna göre, insanların doğuştan getirdiği bazı gereksiz hazlar, zevkler ve örfler, âdetlere ve düzene ters düşen dürtüler rüyada serbest kalırlar. Eğer bu olumsuz dürtüler, yasalar ve akılla işbirliği yapan iyi dürtüler sayesinde denetim altına alınmazlarsa mantıklı ve sakin bölümün hâkimi olan ruh bölümü uykudayken “rüyada ayaklanırlar.” Ruhun “hayvansı ve esrik” kısmı uykuyu üzerinden atarak yerinden kalkar ve oradan uzaklaşıp hazların tadını çıkarmak ister. Bu dürtüler, mantıktan, akıldan ve utançtan tamamen

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:3
Sayı:4

12 A.g.e., 476c–d.

13 Platon, *Theaitetos*, çev. Furkan Akderin, (İstanbul: Say Yayınları 2014), 158, s. 49–50.

Ömer OSMANOĞLU

kurtulmuşçasına her şeyi göze alırlar.¹⁴ Ruhun sağlıklı ve mantıklı bir insan, böyle kötü rüyalar görmek istemiyorsa aklını harekete geçirmeli ve onu iyi düşüncelerle beslemelidir. Böylece, ruh rüyada haz ve acıyla kargaşaya sürüklenmekten kurtulmuş olur. Rüyalarını kurtaran kimseler, Platon'a göre kendi düşünceleriyle baş başa kalırlar ve hâlâ anlayamadıkları ve geçmişe, şimdiye ya da geleceğe ait bazı bilgiler üzerinde kafa yorma fırsatı elde etmiş olurlar. Ruhun iştah duyan kısmını ne aç bırakmış ne de aşırı beslemiş,¹⁵ ruhun atılğan ve öfkeli yanını sakinleştirmiş bir insan yatağında dinlenmeye çekildiğinde dürtülerini ve öfkeyi uyuşturmuş ve sadece içinde aklın konakladığı üçüncü bölümü harekete geçirmiş demektir. Gerçek dinlenme budur ve bunu başarmış insan hakikati muhakkak ki kavrayacak ve rüyalarının görüntüleri örf, âdet ve yasaya çok az aykırı olacaktır. Platon'a göre her insanın içinde, hatta gayet düzenli, doğru dürüst gibi görünen kimselerin içinde bile, anarşist, vahşi ve ürkütücü dürtüler yaşamaktadır. İşte bu dürtüler, eğer denetim altına alınmazlarsa kendilerini rüyalarda gösterirler.¹⁶ Platon'un denetim altına alınmamış kötü dürtülerin rüyalarda açığa çıktığını belirtmesi çağdaş psikologların gündelik hayat, arzular ve rüyalar arasında kurduğu ilişkileri hatırlatmaktadır.

Platon *Menon* diyalogunda öğrenmenin anımsamak olduğu yönündeki teorisini açıklarken rüya benzetmesine başvurur. Bu benzetme, onun rüyalar hakkındaki görüşlerine dair bir ipucu vermektedir. Diyalogda, bir köleye

14 Platon burada işi ileri götürüp şu sıra dışı pasajları yazacaktır: “Hiç tereddüt etmeden kendi öz annesi ile ya da başka herhangi bir insan ile tanrı ve hayvan ile ilişkiye girmeye çalışır...” *Devlet*, 571c.

15 Platon burada dönemin hâkim hekimlik öğretilerine bağlı kalarak tamamen diyet tabanlı bir “uyku öğretisi” (teorisi) geliştiriyor demek yerinde olacaktır. Bu anlayış uzun yıllar etkisini sürdürmüş, özellikle Yeni-Pythagorasçılar bu teoriyi büyük bir ciddiyetle pratiğe geçirmeye çalışmış, akşamları, yatmadan önce yapılan vicdan muhasebesinin ilkelerini buradan türetmişlerdir (Iamblichos, *de vita Pythagoras*, 256). (*Devlet*, Ç.N.).

16 Platon, *Devlet*, 571b–572b.

Aristoteles'in Rüya Teorisi

matematik problemi çözdürürken onun içinden doğurtma yöntemiyle çıkan bilgiler rüyalara benzetilir. Platon'a göre kölenin içinden çıkan bilgiler, "kendinden olmayan" bilgiler değildir. Köle, öncesinde bunları bilmiyordu fakat bu bilgiler onun içinde mevcuttu. Dolayısıyla insan, içinde bulunan fakat henüz bilmediği şeyler hakkında da doğru hükümler verebilir. Platon, bunların "bir rüyada imiş gibi belirdiklerini" söyler. Aynı şeyler üzerinde daha sık ve başka türlü türlü sorguya çekilirse, insanın içinden daha doğru bilgiler de edinilebilir. Bilgiyi "kendiliğinden bulmak, onu yeniden anımsamak"tır.¹⁷ Platon'un bu görüşlerinde Pythagorasçı ruh göçü anlayışının izleri mevcuttur ve öğrenmek, adeta bir rüya gibi anımsamak anlamına gelmektedir.

Son olarak, Platon'un kozmolojik öğretilerini anlattığı *Timaios* diyalogu, uykunun hem fizyolojik hem de teolojik yönlerini ele alması bakımından kayda değer görünmektedir. Platon burada, uyku ve rüya olgularını bedensel–tensel olgular çerçevesinde analiz eder. İnsan vücudunun bedensel–tensel parçaları birbirine benzediği için bedende bütünsel olarak aynı duygulanım kaideleri geçerlidir. Ten, bir nesneyle temasa geçtiğinde, nesnenin devinimleri tenden geçip ruha ulaşır. Ve böylece algılama gerçekleşir. "Dış ateş" geceleyin çekilince, "iç ateş"¹⁸ de ondan ayrılmış olur

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:3
Sayı:4

17 Platon, *Menon*, çev. Adnan Cemgil, (Maarif Matbaası 1942), 85c–d. Tasarımlar rüyadaki gibi hareket ederler, gerekli sorular ve incelemeler sonucunda bilinçli bilgi haline gelirler. Öyleyse öğrenmek (bilgi edinmek) daha önceden var olan, bulanık şeyleri anımsamaktır (anamnesis). Demek ki ruhta bilinçsiz halde bulunan doğuştan tasarımlar bulunmaktadır. (Bilgi teorilerinin a priori anlayışı) ve bilgi, bir temele logos'a bağlanarak, güvenilirleşir. (Ç.N.).

18 Cengiz Çakmak'ın da belirttiği üzere nem ya da buhar, Eski Yunan dünyasında iki yönlü bir sürece tâbidir. Soğuduğunda veya "aşağı yolu" tuttuğunda su olur; ısıtıldığında, yani "yukarı yolu" tuttuğunda ise sıcak, buhar ve nihayetinde ateş olur. Buhar, yani ince ve sıcak hava, yakıcı olma özelliğinden ötürü ateş olarak da değerlendirilir. Ruhun malzemesi ister ateş, isterse kuru ve sıcak hava olarak yorumlansın, evrensel ruh ile bireysel ruhlar aynı malzemedan yapılmıştır. Buna göre, bireysel ruhlar kendilerini kuşatan kozmik ateş

Ömer OSMANOĞLU

ve netice itibarıyla değişir, sönmeye yüz tutar. “Tanrıların görüşü korumak için buldukları göz kapakları kapanınca, iç ateşin gücünü durdurur.” Böylece iç devinimleri yatıştırır, yumuşatır ve bu dinginlik, dinlenmeyi yaratır. Platon’a göre dinlenme derin olunca, hemen hemen rüyasız bir uyku insanı kaplar. İçeride kalan devinimler çok güçlüyse, bu devinimler dış dünyada imgelemimize gelen aynı özden birçok imge uyandırır.¹⁹ Görüldüğü üzere Platon, uykuda görülen rüyaları içeride kalan güçlü duyum algılarının etkileri olarak resmetmektedir.

Timaios’un bazı sıra dışı pasajlarında Platon’un, rüyaların tanrısal ve nebevî kökenlerini de vurguladığı görülmektedir. Buna göre, ölümlü olan insanoğlunu oluşturanlar, ona elden geldiğince iyi bir biçim vermek amacıyla ruhun kötü yanlarını bile düzeltmeyi başarmışlar ve az çok gerçeğe ulaşabilmesi için “geleceği görme bilgisi”ni insanoğluna vermişlerdir. Üstelik Tanrı, geleceği görme bilgisini, insanoğlunun “akıldan yana zayıf yanı”na vermiştir. Çünkü gerçekten tamamıyla akli başında olan hiçbir insan, tam anlamıyla doğru, geleceği tam görür bir bilince varamaz. Bunu ancak “akıl kudretini bağlayan uykudayken” veya akıl, hastalık ya da coşkunluktan ötürü yolunu şaşırılmışken başarabilir. “Rüyada ya da uyanıkken, bilme kudretiyle, coşkunlukla söylemiş olduğu sözleri hatırlayıp onlar üzerinde düşünmek, görülmüş bütün hayalleri akılla denemek, onların ileride olacak ya da olmuş bir kötülük ya da iyiliği nasıl, kime haber verdiklerini araştırmak insanoğluna düşer.” Fakat bir insan sayıklama halindeyken, akli başına gelmeden önce

sayesinde bilinçli hale gelirler. İnsan uyanıkken duyu organları aracılığıyla kozmik ateşle olan bağı güçlendirir ve bu ateşten beslenerek daha ışıltılı ve bilinçli bir konum kazanır. Ruhun, dıştaki ateşle bağı sağlayan ve onu besleyen, uyanık durumdayken açık olan duyu kanallarıdır. Beden uykuya daldığında ise kozmik ateşle bağı sağlayan, kozmik ateşi çeken duyu kanalları kapanmaktadır. Çakmak, *a.g.e.*, ss.3–4. Platon da muhtemelen bu görüşlerin etkisiyle teorisini inşa etmektedir. Aristoteles de yer yer bu görüşlerden etkilenmiştir.

19 Platon, *Timaios*, çev. Erol Güneş, Lütfi Ay (İstanbul: Cumhuriyet Dünya Klasikleri 2001), ss.48–49.

Aristoteles'in Rüya Teorisi

gördüğü ya da söylediği şeyler hakkında kesin bir yargıya varamaz. Bu nedenle yasa, Platon'a göre, "tanrıların ilham ettiği bilmeye dair" hüküm yürütmek amacıyla "peygamberler soyu"nu çıkarmıştır; peygamberler ise "bilmenin tercümanı"dırlar.²⁰ Bu pasajlar, Tanrı tarafından insana geleceği görme bilgisinin verildiğini, bu bilginin aklı başındayken değil de rüyada ya da uyanırken sayıklama, kendinden geçme veya coşkunluk halinde ortaya çıktığını, ortaya çıkan bu malzeme hakkında ancak peygamberlerin veya onların soyundan gelen kimselerin kesin hüküm vereceğini, peygamberlerin tanrının ilham ettiklerini tercüme eden bilginler olduğu vurgulanmaktadır. Platon'un bu teorisi, Aristoteles'in "Uykuda Kehanet Üzerine" adlı kitabında eleştiri oklarını yönelttiği hususlardan birisi olacaktır.

Aristoteles'in Uyku Teorisi

Antik Yunan'da uyku ve rüyalar konusundaki felsefi ve bilimsel çalışmalar Aristoteles'in yazılarında en üst noktasına ulaşmıştır. Aristoteles, Platon'un etkisinde kaldığı gençlik yıllarında yazdığı *Peri Philosophias*'tan geriye kalan bir parçada, Pythagorasçı görüşe paralel bir biçimde, ruhun uykudayken göksel doğasına döndüğünü ve gelecekte haberler aldığını belirtmiş olsa da²¹ olgunluk dönemlerinde yazdığı "Uyku ve Uyanıklık Üzerine", "Rüyalar Üzerine" ve "Uykuda Kehanet Üzerine" adlı eserlerinde bu görüşü terk edecektir. Bu dönüşümde Herakleitos'un görüşlerinin etkisinin olması muhtemeldir. Aristoteles, ilk iki eserde uyku ve rüyalar hakkında natüralist, fizyolojik, biyolojik ve rasyonel değerlendirmeler yaparken, son eserde rüyalarda tanrılardan geldiği kabul edilen kehanet (*mantike*) anlayışını reddedecektir.

20 A.g.e., s. 85.

21 Çakmak, a.g.e., ss. 2 ve 7. Ayrıca bkz. Peters, F.E., "Greek Philosophical Terms", (New York: New York University Press 1967).

Ömer OSMANOĞLU

“Uyku ve Uyanıklık Üzerine” adlı eserinde Aristoteles, uykunun canlı organizmalar için bir gereklilik olduğunu vurgular. Uyanık olan her canlının uyku kabiliyetine sahip olması kaçınılmazdır çünkü canlıların güçlerini sürekli olarak gerçekleştirilmeye devam etmesi olanaksızdır. Doğal işlevleri olan tüm organlar, çalışma sürelerinin doğal sınırının ötesinde çalıştıklarında güçlerini kaybetmek durumundadır.²² Doğal bir işleve sahip tüm bedensel parçalar kesintisiz olarak harekete devam edemediği için uyku duyu organlarına dinlenme sağlar.²³ Uyku, canlı organizmalardaki belirli işlevlerin, özellikle de algılamının engellenmesi anlamında bir bağdır; uykunun gevşemesi ya da hafifletilmesi ise uyanıklıktır.²⁴

Aristotelyen teleolojiye göre doğa bir son uğruna çalışır ve bu son “iyi”dir. Doğanın devindirme gücüne sahip olduğu her canlı devinmenin keyfini daimî ve sürekli olarak çıkaramayacağı için dinlenme gerekli ve yararlıdır; uyku da dinlenmek için, dolayısıyla canlılığın korunması ve sürdürülmesi için vardır ve zaruridir.²⁵ Görüldüğü üzere uyku, tam anlamıyla “dinlenme”dir ve canlılar için iyi bir şeydir. Onarıcı bir işlevi olan uyku, vücudun dinlenmesine ve gençleşmesine de yardımcı olur.²⁶

Aristoteles’e göre uyku, kalpte bulunan “başlıca duyu yetisi”nin ya da “esas duyarlı/algılayıcı bölüm”ün soğutulması işlevini görmektedir. Uyku esnasında beynin etrafındaki bölge soğutucu gibi davranırken uykuya neden olan şeyler sıcaktır. Buna göre, uyku esnasında vücut sıcaklığı yukarı ve aşağı doğru gitmektedir. Hareket halindeyken, solunum kaynağı kalp bölgesidir ve genel olarak soğutma işlemini kalp gerçekleştirmektedir. Yani, uykuya

22 Aristoteles, *De Somno et Vigilia (Uyku ve Uyanıklık Üzerine)*, *The Works of Aristotle*, (Translated into English Under The Editorship of W. D. Ross), Vol. III içinde “Parva Naturalia” by J.I. Beare and G.R.T. Ross, (Oxford: Clarendon Press 1931), 454b, s. 365.

23 Christina S. Papachristou, *a.g.e.*, s. 23.

24 Aristoteles, *De Somno et Vigilia*, 454b20–25, s. 366.

25 Aristoteles, *De Somno et Vigilia*, 455b10–15, s. 369.

26 Ch. S. Papachristou *a.g.e.*, s. 23.

Aristoteles'in Rüya Teorisi

sıcak şeyler (mesela beslenme) neden olurken, uyku bir soğutma işlemi olmak durumundadır.²⁷

Aristoteles'in Rüya Teorisi

Aristoteles "Rüyalar Üzerine" adlı incelemesinde, rüyaların ruhun hangi yetisinde ortaya çıktığını araştırmakla işe başlar. Rüyalar, akıl yetisine mi yoksa duyum yetisine mi aittir? Uyurken hiçbir şey bilfiil olarak algılanmadığına göre Aristoteles rüyaların duyum yoluyla algılanmadığı sonucuna varır.²⁸ Rüya'yı tamamen muhakeme yoluyla da algılamayız ama ruh, uykudayken görünenler hakkında bazı savlar ileri sürer. Nasıl ki uyanıkken duyumsadığımız nesnelere hakkında isabetli ya da isabetsiz bir biçimde akıl yürütüyorsak bazen uykudayken de görünen imajlara ek olarak başka şeyler düşündüğümüz olur. Dolayısıyla uykuda görünen her imaj sıradan bir rüya-imajı olmayıp aynı zamanda düşüncenin de bir işlemini gerektirir.²⁹

Diğer yandan, ruhun tahayyül yetisi ile algılama yetisinin çalışması için bir duyum nesnesinden uyarı almak gerekir. Yani yanlış yorumlamak için bile duyum almamız şarttır. Rüya sanrılara benzediğine göre o halde rüya gören birinin duyum yetisinin hiçbir biçimde faal olmadığını söylemek de doğru değildir. Bu durumda, etkilenimler rüyada da uyanıkken olduğu gibi duyuları belirli bir şekilde uyarmakta ama bunu uyanık halde olduğundan daha farklı bir biçimde gerçekleştirmektedir. Demek ki, "rüya görmek" kanaatte bulunmanın veya düşünmenin saf bir işlemi olmadığı gibi tamamen duyum yetisinin de bir işlemi değildir.³⁰

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:3
Sayı:4

27 Ch. S. Papachristou, *a.g.e.*, s. 25.

28 Aristoteles, *De Somniis (Rüyalar Üzerine)*, *The Works of Aristotle*, (Translated into English Under The Editorship of W. D. Ross), Vol. III içinde "Parva Naturalia" by J.I. Beare and G.R.T. Ross, (Oxford: Clarendon Press 1931), 458b5, s. 378.

29 *A.g.e.*, 458b10–25, ss. 378–379.

30 *A.g.e.*, 458b25–459a5, ss. 379–380.

Ömer OSMANOĞLU

Yukarıdaki sonuçları özetleyecek olursak³¹:

(a) Rüya, koşulsuz bir biçimde algılamaya ait değildir. Böyle olsaydı bir rüyada koşulsuz bir şekilde görüp duymak mümkün olacaktı. Ancak uykuda hem belirli duyular hem de birincil duyu yetisi/ortak duyu etkisiz haldedir ve bu sebeple rüyalar aldatıcı olurlar ve “bize gerçekliğin sadık görüntüsünü sunmazlar.”

(b) Rüya, muhakemede bulunmak değildir. Çünkü fikir ileri sürme veya yargıda bulunma, “kendisi aracılığıyla doğru ya da yanlış yargılarda bulunmamızı sağlayan yetilerden ya da alışkanlıklardan birisi” olarak tanımlanır. Fikir, algılamadan sonra gerçekleşir ama rüyalarda bu mümkün olamaz. Aristoteles yorumcusu Michael Ephesus (12. yy), uyku esnasında, düşüncenin tıpkı algılama gibi işlevini yerine getiremediğini söyler.

(c) Rüya, düşünmek de değildir. Düşünce; inanç ya da bilgiyle sonuçlanan bilişsel (*cognitive*) bir süreçtir. Dolayısıyla uyku esnasında, imgelemenin üzerinde ve ötesinde gerçekleşen gerçek düşünceler de olamaz.

(a) ve (b)'den, rüyanın ruhun rasyonel veya muhakeme eden kısmına ait olmadığı açıktır. Bir başka deyişle, uyku halindeyken düşünemeyiz. Bununla birlikte Aristoteles, bu konuda belirsizdir. Çünkü rüyada “bazen muhakeme, görülen şeyi yalanlayabilir, tıpkı uyanıklık halindeyken olduğu gibi ve diğer zamanlarda [muhakeme] bundan alıkoyar ve imajların basit bir takipçisi haline gelir...”

O zaman rüya nasıl ve hangi yolla gerçekleşmektedir? Aristoteles'e göre tahayyül yetisi ile duyum yetisi birbirlerinden farklıdır. Tahayyül yetisi, bilfiil halindeki duyum yetisinin etkisi altında doğar. Öyleyse rüya bir çeşit tahayyüldür. Rüya, uyku sırasında ortaya çıkan imajdır ve bu imaj basit ve özel bir tarzda ortaya çıkar. Daha açık bir ifadeye rüyalar, uykuda cereyan eden, orada zuhur eden bir çeşit zihinsel imaj ya da imgelerdir. Rüya, algılama yetisinin bir etkinliğidir, ancak tahayyül etme yoluyla bu yetiye

31 Ch. S. Papachristou, *a.g.e.*, ss. 14–15.

Aristoteles'in Rüya Teorisi

aittir.³² Tam da bu noktada Şu soruyu sormak gerekir: Rüya ile tahayyül arasındaki fark nedir? Aristoteles yorumcusu Themistius (Sophonias) (13.–14. yy), soruya Şöyle cevap verir: Rüyayı hayal ettiğimizi bilmeksizin görürüz. Oysa tahayyül, hayal ettiğimizin farkında olduğumuz bir rüyadır.³³

Rüyanın ne olduğuna dair kanaatini ortaya koyduktan sonra Aristoteles rüyanın doğasını, bu kez uykuyu sağlayan koŐullar ıŐıđında değerlendirmeye giriŐir: Duyu organlarının ürettiği duyuların iŐleyiŐine bağlı olan etkilenim sadece algılama gerçekeŐtiđinde değil, sonlandığında da mevcuttur. Tıpkı boŐluđa fırlatılan cisimlerin hareketini sağlayan etkin sebebin hareket ettirilen Őeylerle teması sona erse de hareketin devam etmesinde olduğu gibi ya da sıcak bir Őey tarafından bir cismin parçası ısıtıldığında, ısının diğer parçalara da yayılıp onları da ısıtmasında olduğu gibi duyu organlarındaki etkilenim, algılama sadece bilfiil olarak devam ederken değil, sona erdiğinde de devam eder.³⁴ Demek ki, algının dıŐ objesi ayrılırsa bile bıraktığı izlenimler devam etmektedir. Yani, duyu izlenimlerine dayanan uyarıcı hareketler, kiŐiler sadece uyanıkken değil, uykuda da tesirlerini sürdürür.³⁵ Gün içinde, duyular ve akıl bilfiil iken, sıradan duyusal uyarılar/dürtüler geriye itilir ya da belirsiz bir hal alırlar. Fakat güçlü olanlar yok olduğu anda en önemsizleri bile dikkat çekmeye baŐlar.³⁶ Geceleri ise, belirli duyular pasif olduğundan, dıŐ kısımlardan içeriye gelen ısının ters akıŐından dolayı, bu duyu dürtüleri kan yoluyla algılama kaynağına, yani kalbe taŐınır; karmaŐa sakinleŐtiđinde ise belirgin hale gelir. Yemeklerden hemen sonra uykuda rüya görülmemesi, yemekten üretilen ısıya bağlı olarak vücut iči hareketin çok yüksek olmasından kaynaklanır. Bazı durumlarda ise rüya görüntüleri

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:3
Sayı:4

32 Aristoteles, *De Somniis*, 459a15–20, ss. 380–381.

33 Ch. S. Papachristou, *a.g.e.*, s. 16.

34 Aristoteles, *De Somniis*, 459a25–459b5, ss. 381–382.

35 *A.g.e.*, 460b25–30, s. 386.

36 *A.g.e.*, 461a, s. 385.

Ömer OSMANOĞLU

karmaşık ve tuhaf olur; melankolik, heyecanlı ya da sarhoş insanların rüyaları böyledir.³⁷

Aristoteles'in rüyaları, kan dolaşımıyla ilişkilendirmesi dönemin tıp bilgisiyle ilgili bir durumdur. Zira, sinir sistemi veya nöronlar hakkında günümüzdeki mevcut bilgiye o dönemde henüz ulaşılmış değildir. Antik Yunan tıbbına göre, duyu organlarına ulaşan uyarılar kan aracılığıyla önce kalbe, ardından beyne ve vücudun diğer bölümlerine aktarılmaktadır. Buna göre, vücuttaki kan sakinleştiği ve daha saf hale geldiği oranda, duyu organlarından gelen uyarılar bütünlüğünü koruduğu için rüyalar daha sağlıklı ve görüntüler daha net olmaktadır. Uyku sırasında, kanın çoğunun kaynağına, yani kalbe çökmesi nispetinde iç duyu hareketler, kısmen bilkuvve, geri kalanı da bilfiil halde içe doğru kana eşlik eder. Ruhta bilkuvve varolan iç duyu hareketler engel ortadan kalktıktan sonra bilfiil hale geçerler ve duyu organlarında kalan kanın içinde hareket etmeye başlarlar.³⁸

Bu açıklamalar gösteriyor ki rüyalar, duyu dürtülerinin “onların (uyanık haldeyken) varış noktalarından itibaren kalbe nakledildikleri ana kadar” duyu organlarında muhafaza edilmiş hareketinden kaynaklanır. Duyu bilfiil hale geçerken alınan duyu izlenimin kalıntısı olan bu iç duyu hareketler yetersiz olduğu için rüyalarda gerçeğin daha az benzeri olan görüntüler görülmektedir. Rüyanın oluşumu da zaten bu imajlar nedeniyle gerçekleşir. Rüyanın tahayyül yetisinin bir ürünü olarak kabul edilmesinin sebebi de budur. Aristoteles'e göre duyu uyarılar bilfiil algılanırken, zihnin kontrol yetisi eğer tamamen engellenmediyse görüntüler hakkında bir takım tasvirler yapar ve asıl izlenimlere az çok benzeyen bu tür uyarıları asıl izlenim zanneder.³⁹ Daha açık bir ifadeyle, uyanıklık durumunda gün içinde gerçekleşen hareketler eğer çok büyük ve şiddetli değilse insanda

37 A.g.e., 461a5–10, s. 387.

38 A.g.e., 461b10, s. 389.

39 A.g.e., 461b15–461b25, s. 389–390.

Aristoteles'in Rüya Teorisi

iz bırakmazlar. Uykuda ise zıt bir durum gerçekleşir, en küçük hareket bile önemli görünür. İnsanlar rüyalarında gök gürültüsünden etkilendiğini zanneder, oysa gerçekte kulakta zayıf bir çınlama vardır; rüyadayken bal gibi tatlı lezzetlerin tadını çıkardıklarını sanırlar oysa sadece küçük bir damla balgam yutaktan aşağı inmektedir; ateşin üstünde yürüdüklerini sanırlar ama sadece uyku sırasında vücudun belli bölümlerini etkileyen hafif bir sıcaklık vardır. Uyandıklarında ise bu şeylerin gerçek niteliğini görürler. Dolayısıyla, dışarıdan gelen etkilenimler, uykuda ve rüyada daha belirgin, şiddetli veya açık hale gelmektedir.⁴⁰ Ayrıca, eğer uyuyan uykuda olduğunu algılasa, yani uyku halinin bilincindeyse, görüntü kendini sunmaya devam eder fakat içindeki (bilinçteki) bir ses bu görüntünün gerçek olmadığını, bunun bir rüya olduğunu bildirir.⁴¹ Bu tespitler ışığında Aristoteles'in muhtemelen "hipnagogik" (uyanıklığın başlangıcını işaretleyen bilinç hali/uykuya geçiş dönemi) ve "hipnozompik" (uykudan uyanıklığa geçiş) olguları hakkında konuşan ilk filozof olduğu söylenebilir.⁴²

Netice itibarıyla Aristoteles, rüyanın bir tür görünüm olduğunu ve daha özel olarak uyku durumunda ortaya çıktığını belirtir. Hayali görüntüler rüya olmadığından duyular serbestken kendini ortaya koyan görüntüler de rüya değildir. Ayrıca, uykudayken bilfiil olarak ses, ışık, tat-koku ve temas algılanması neticesinde ortaya çıkan görünümler de rüya değildir. Gözleri yarı açık haldeyken uyuklayan ve belli belirsiz aldıkları duyuları başka şeylere benzetip de tam anlamıyla kendilerine geldiklerinde o duyumun gerçek kaynağını idrak edenlerin gördükleri de rüya değildir. Bazı insanlar da, uykudayken kendilerine yöneltilen sorulara cevap verirler. Bu

40 Aristoteles, *De Divinatione per Somnum (Uykuda Kehanet Üzerine)*, *The Works of Aristotle*, (Translated into English Under The Editorship of W. D. Ross), Vol. III içinde "Parva Naturalia" by J.I. Beare and G.R.T. Ross, (Oxford: Clarendon Press 1931), 463a5–20, s. 394.

41 Aristoteles, *De Somniis*, 461b30–462a5, ss. 390–391.

42 Ch. S. Papachristou, *a.g.e.*, ss. 31–32.

Ömer OSMANOĞLU

durumların hiçbiri rüya olarak adlandırılmamalıdır. Rüya, tam anlamıyla, duyu izlenimlerinin uykuda devam eden uyarılarına dayanan ve tam bir uykuda ortaya çıkan görünümüdür.⁴³

Aristoteles'in rüyaların oluşumundaki dış ve iç duyumların etkisine dair söyledikleri çağdaş dönemde Henri Bergson'un görüşleriyle büyük ölçüde benzerlik arz etmektedir. Bergson, *Zihin Kudreti* adlı kitabının rüya bahsinde, iç ve dış duyumların rüyanın oluşmasında etkili olduğunu belirtir. Schopenhauer'in şuardan ve sinir sisteminden gelen sarsıntıları açığa vuran bir olgu olarak rüyayı ele alması, psikolog Shemer'in her organa kendine mahsus rüyalara yol açma gücünü yüklemesi, hekim Artigues'in hastalıkların teşhisine rüyanın yardımcı bulunmasını sağlamak konusundaki fikirleri ve Tissie'nin sindirim, solunum, dolaşım bozukluklarının belli bazı rüya türleriyle nasıl ortaya çıktığını göstermesi Bergson'u oldukça etkilemiş ve rüya meselesini biyolojik, fizyolojik ve psikolojik bütünlükle derinden ilişkili olduğunu göstermeye yöneltmiştir.⁴⁴

Bergson'a göre çoğu rüyanın kaynağını görme, işitme, dokunma gibi duyumlar oluşturur.⁴⁵ Uyanıkken alınmış olan dış duyumlar, organizmadan kaynaklanan iç duyumlar ve uyku sırasında alınmaya devam eden duyumlar rüyalara katışmakta ve orada farklı biçimlerde etkili olmaktadır. Aristoteles'in işaret ettiği husus Bergson'un da dikkatini çekmiştir: Duyu verileri, uyanıklık halinde yerli yerindedir fakat uyanıklık halinde kişi içinde bulunduğu eylemlerden ötürü ve dalgınlık yüzünden kendi kendisinin dışında yaşamaktadır; kişiyi kendisine geri getiren ise uykudur. Diğer yandan, sara buhranları, kalp ritminin yükselip alçalması, basınç gibi durumlar, hastalıklar veya vahim arızalar da rüyaları etkilemekte ya da

43 Aristoteles, *De Somniis*, 462a15–462b5, ss. 391–392.

44 Henri Bergson, *Zihin Kudreti (L'Energie spirituelle)*, çev. Miraç Katırcıoğlu, (İstanbul: MEB Yayınları 1998), s. 112.

45 *A.g.e.*, ss. 107–110.

Aristoteles'in Rüya Teorisi

rüyalar onlardan etkilenmektedir. Bu hususlar, yanılısamları gerçekliğe dönüştüren unsurlardır.⁴⁶ Bergson rüyanın oluşumunda malzeme görevi gören duyumların dağınık, belirsiz ve müphem oluşuna da işaret eder. Uykudan yeni uyanmış birinin muhayyilesi ara sıra rüyaya katılır, rüyayı değiştirir ve boşlukları doldurmaya çalışır. Dolayısıyla, zihnin çalışan kısmı ile rüya gören kısmı aynı değildir. Çalışan kısım şuur altındadır ve uyku sırasında zihnin muhakeme eden tarafı rüyaya genel olarak etkisiz kalmaktadır. Bergson'dan önce bu tespiti Aristoteles yapmıştır. Bergson'a göre muhakeme uyandıktan sonra işe koyulur ve rüyayı bir araştırma konusu haline getirir. Unutulmuş bir ayrıntı, ortadan kalkmış gibi görünen ama gerçekte hafızanın derinliklerinde gizlenmiş duran bir hatıra rüyalarda açığa çıkmış olabilir. Freud'u rüyaları araştırmaya motive eden tam da bu husustur.⁴⁷

Bergson'a göre hafızanın derinliklerindeki hatıralar da rüyaların oluşumunda oldukça etkilidir. Hatıralar zihinde hiç durmadan kımıldayan, şimdiyle eş-zamanlı ve bu şimdiyle birlikte geleceğe dalıp gömülen bir bütünlük arz eder. Hatıralar, şuurun aydınlatmış bulunduğu sahnenin alt tarafında, aşağısında dururlar; iç ve dış duyumlarla birlikte uyurken açığa çıkarlar ve rüya olarak kendilerini gösterirler.⁴⁸ Bu bakımdan rüya adeta gerçekliğin yanı başında ama gerçekliğin dışında muhakeme yürütmek gibidir.⁴⁹ Fakat Bergson, kavramak ile rüya görmek arasındaki farkın da bilincindedir. Zihin uyku sırasında da çalışmaya devam eder, duyumlar ve hatıralar üzerinde işlem yapar. Uyumak, dış dünyadan çekilip kalmaktır fakat uyku duyuları dış izlenimlere kapamaz, çoğu rüyanın malzemesi bu intibalardan gelir. Bu itibarla rüya, düşüncenin yüksek görevlerine verilmiş

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:3
Sayı:4

46 A.g.e., ss. 111–112.

47 A.g.e., ss. 113–114.

48 A.g.e., ss. 115–117.

49 A.g.e., s. 62.

Ömer OSMANOĞLU

bir tür dinlenme, muhakemenin bir tür ertelenmesidir. Çünkü rüyada mantıkla çoğu kez ilgilenmeyiz fakat muhakeme yeteneğimiz de tümüyle işlevsiz kalmaz. Buradan çıkan sonuç, rüya durumu, ne muhakemenin yıkılıp yok olduğu ne de duyuların tamamen tıkanması durumudur.⁵⁰ Rüya ile uyanık olmanın temel farkı ise, insanî melekelerin ilkinde gevşemiş, ikincisinde ise gergin olmasıdır. Fakat ikisinde de akıl bir biçimde hüküm sürer. Böylece kavrayış, hatıra ve muhakeme rüyalarda bol bol kaynaşmış dururlar.⁵¹

Psikiyatrist Emil Kraepelin (1856–1926) rüyalar konusunda yaptığı araştırmalar neticesinde Bergsoncu yaklaşıma muhalif bir pozisyonu tercih eder. Rüyalarda işitsel niteliğin asgari düzeyde olduğunu, görsel niteliklerin ise daha baskın olduğunu ortaya koyan Kraepelin'in görüşleri, Aristoteles'in rüyaların tahayyülün ürünü olduğu yönündeki savlarını destekler gibi görünmektedir. Kraepelin'e göre rüyalar vizyonlar ve hareketlerin temsilleri aracılığıyla kendilerini açığa vurur. İşitsel algılar arka plana çekildiği için rüyalardaki konuşmanın unsurlarını hatırlamak güçleşir. Bellek genel anlamda, rüya imajlarını seslerden daha kolay saptayabildiği için rüyalar, belirli bir mantıktan ziyade bir imajinasyon meselesidir.⁵²

Rüyaların yapısı, oluşumu ve fonksiyonlarına dair günümüzde sürdürülen tartışmalar Aristoteles ve Bergson'un görüşlerini teyit eder niteliktedir. Bu tartışmalar rüyaların, rüya görenin sürüp giden uyanıklık ilgilerinden güçlü bir şekilde etkilendiğini ortaya koymaktadır. Mesela, uyanıkken gerçekleşen zihinsel aktiviteler uykuda da devam etmektedir. Hafıza, uyku sırasında da çalışmakta, zihinsel ağda aktivasyonlar ortaya koymaktadır. Dolayısıyla hafıza yollarında uyarılar devam ettiği için bu aktivasyonlar kendisini

50 *A.g.e.*, ss. 121–122.

51 *A.g.e.*, ss. 125–126.

52 Emil Kraepelin, "Über Sprachstörungen im Traum", *Psychologische Arbeiten* 5, Leipzig: Engelmann, 1910, s. 95. Aktaran: Thorsten Botz-Bornstein, *Filmler ve Rüyalar*, (İstanbul: Metis Yayınları 2011), ss. 71–72.

rüyalar olarak göstermektedir. Diğer yandan, rüyanın “mizaç düzenleyici işlevi” de bulunmaktadır. Rüyalar, uyanıklık halindeki duygusal ilgiler ile uykudan sonraki mizaç arasında rol oynayan bir değişken olarak karşımıza çıkarlar.⁵³ Açıkçası, rüya öğeleri uyanıklık halleriyle veya psikolojik durumla yakından ilişkilidir. Çünkü rüyalar, uyanıklık hallerini de yansıtır.⁵⁴

Uykuda Kehanet ve Rüyaların Yorumlanması

“Uykuda Kehanet Üzerine” adlı eserinde Aristoteles, Antik Yunan düşüncesinde bir gelenek haline gelmiş olan, rüyaların geleceği tahmin etmede birer haber kaynağı olmaları anlayışına karşı bir takım savlar ileri sürer. Bunu yaparken, ruhun tanrısal kökenine vurgu yapan ve ruhun bedenden ayrılarak çıktığı tanrısal yolculukta gerçeğe erişip açınıldığını savunan Pythagorasçı geleneği ve Tanrı'nın insanoğluna “geleceği görme bilgisi” verdiğini ve bu bilginin rüyalarda veya coşkunluk hallerinde ortaya çıktığını ileri süren Platon'u karşısına almaktadır. Aristoteles bu çalışmasının hemen başında, uykuda gerçekleşen ve rüyaya dayanan kehanetin küçümseyerek görmezden gelinemeyeceğini ama ona kesin bir güven de duyulamayacağını belirtir.⁵⁵ Çoğu insan rüyanın özel bir öneme sahip olmasından hareketle, bu tarz kehanetlere inanma veya bunları aşılama eğilimindedir. Kehanet, belli ölçülerde akıl belirtisine sahip olduğu için bazı konularda kendine has bir yapıya sahiptir ve rüyalarda bunun gerçekleştiğine insanlar kendilerini inandırabilir. Fakat uykuda kehaneti dikkate almayı gerektirecek bir sebep olmadığı için Aristoteles bu tür kehanetleri güvensiz

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:3
Sayı:4

53 Cartwright R., “Dreaming as mood regulation system”, *Principles and Practice of Sleep Medicine*, 4th edition, W.B. Saunders, Philadelphia, 2005. aktaran: Dilek Çimen, “Rüyalar, Duygudurum ve Sorunlarla Başetme Stratejileri”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Psikiyatri Anabilim Dalı, 2007, ss. 3–4

54 G.W. Domhoff, “Finding meaning in dreams a quantitative approach”, (New York: Plenum Press 1996), aktaran: Dilek Çimen, a.g.e., ss. 3–4.

55 Aristoteles, *De Divinatione per Somnum*, 462b, s. 393.

Ömer OSMANOĞLU

bulur.⁵⁶ Hele de bu tarz rüyaları gönderenin Tanrı olduğunu, Tanrı'nın bu tür kehanetleri bilge olanlara değil de sıradan insanlara gönderdiğini düşünmek tamamen absürttür. Diğer yandan, bunlara Tanrı'nın sebep olmadığı söylendiğinde ise geriye hiçbir olası neden kalmaz. Kısacası, kehanet içeren rüyaların sebepleri veya işaretleri tesadüften öteye geçemez.⁵⁷

Aristoteles, uyku yoluyla kehanetin mümkün olmadığını rasyonel bir biçimde şöyle açıklar: Uykudaki görünümünün, bağlantılı olduğu eylemlerin sebepleri olabilmesi ihtimal dâhilinde değildir. Uyanma anlarında eyleme geçmek üzere olduğumuzdaki gibi veya herhangi bir eylemde bulunurken ya da belli eylemlerde zaten bulunmuşken, bazı rüyalarda da kendimizi çoğunlukla bu eylemlerle ilgilenirken ya da onları uygularken buluruz. Bunun sebebi, gün içindeki asıl hareketlerin rüya görüntülerine zemin teşkil etmesidir. Aksi durumda, gün içinde sergilediğimiz eylemlerin başlangıç noktalarını uykuda başlayan hareketler teşkil edecek, uykuda gelen görüntüler, gündüz vakti bu eylemlere dair düşüncelerin zemini olacaktır. Bazı rüyaların gelecekteki olaylara dair işaretler taşıdığını ya da onların sebepleri olduğunu sanmamız bu yüzdendir.⁵⁸

Aristoteles'in aktardığına göre Demokritos da uyanıklık halindeki etkilenimlerin rüyalara zemin teşkil ettiği fikrindedir. Şayet bu tarz rüyaların sağladığı öngörü saf tesadüfün sonucu değilse, o halde diğer sav geçerlidir: Uyanırken alınan imajların ya da duyuların beden içindeki yayılımları bu tarz rüyalara sebep olur. Aristoteles bu durumu, bir nesnenin havada veya sudaki hareketine benzeterek açıklar. Suda veya havada hareket eden nesnenin etkin sebebi işlemi sonlandırırsa da hareket bir yere kadar kendini yaymaya devam eder. Demokritos'un da vurguladığı üzere, [hafızadaki] imajlar ve duyuların beden içindeki yayılımları uykuya dalma sırasında

56 *A.g.e.*, 462b5–20, s. 393.

57 *A.g.e.*, 462b20, s. 393.

58 *A.g.e.*, 463a20–30, s. 393.

Aristoteles'in Rüya Teorisi

ruha ulaşır. Bunlar gündüz vakti bozulmaya daha açık oldukları için geceleri daha iyi algılanabilir durumda olurlar. İnsanlar uyku sırasında uyanıklığa nazaran en ufak duyuusal harekete daha fazla duyarlı oldukları için uyku sırasında bunları daha belirgin bir biçimde algırlar. Dolayısıyla imajlar ve duyum yayılımları uykuda bir takım "görünümlere" sebep olmakta ve bunun bir neticesi olarak, uyuyanlar geleceği görece bir biçimde öngörmüş olmaktadır.⁵⁹

Aristoteles, Platon'un *Timaios*'taki uyku aracılığıyla geleceği görme gücünün Tanrı tarafından bilgelikten uzak, daha aşağı insanlara verildiği yönündeki savını çürütmek amacıyla şu kanıtı ileri sürer: Mizaç itibarıyla boşboğaz ve heyecanlı olan insanlar uykularında her tür görüntüyü görürler, onlar her tür hareketi deneyimledikleri için nesnel gerçekliklere benzeyen görüntüleri görme şansları artar. Aristoteles, ironi yaparak bu durumu tek-çift oynayan kumarbazların durumuna benzetir: Çok atarsan şansın da artar.⁶⁰ Eğer bu tarz rüyalar düzenli bir biçimde gündüz gerçekleşseydi ve bilge olan kimselere gelseydi bu takdirde onların Tanrı tarafından gönderilmiş olduğuna hükmedilirdi. Ancak, sıradan insanların rüyalar yoluyla bazı öngörülere sahip olması oldukça doğaldır. Çünkü yukarıda da belirtildiği üzere, bu tarz insanların zihinleri düşünmeye adanmamış, adeta düşünce tarafından terk edilmiş ya da nerdeyse tamamıyla boş olduğu için onların düşünceleri bir kez harekete geçirildiğinde onu harekete geçiren şeyin yönünde pasif bir biçimde sürüklenirler. Mesela, akıl hastalığına temayülü olan bazı insanların bu tarz öngörülere sahip olması, onların zihinsel hareketlerinin önünde herhangi bir engel olmamasıyla, yabancı (sıra dışı) durumlara karşı özellikle keskin bir algıları olmasıyla açıklanabilir.⁶¹

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:3
Sayı:4

59 A.g.e., 464a5-15, s. 397.

60 A.g.e., 463b15-20, s. 396.

61 A.g.e., 464a20-25, s. 397-398.

Ömer OSMANOĞLU

Aristoteles uykuda kehanet konusunu, benzer başka durumlardan hareketle de açıklamayı dener. Bazı insanların özellikle canlı rüyalar gördüğü vakidir. Mesela, yakın arkadaşlar mahrem konular da dâhil olmak üzere birbirleri hakkında derin öngörülere sahiptir. Bu tarz yakın arkadaşlar birbirleri hakkında endişelenirler ve bunlar rüyalara da sirayet edebilir. Diğer yandan, kendi spekülasyonlarının sonuçlarını beklemeye katlanamayacak durumda olan melankolikler ya da kara sevdalı insanlar tez canlı olmaları sebebiyle öngörüler konusunda doğal olarak ustalaşırlar. Bu tür insanlar değişken karakterli olmaları hasebiyle olayları önceden, muhtemel birçok neticeyi hesaba katarak sürekli muhakeme ederler, zanlarda veya vehimlerde bulunurlar. Benzer bir durum delilerde de görülür. Onlar bir düşünce üzerinde dururken tıpkı melankoliklerin yaptığı gibi duyusal hareketleri birbirine ekleyerek konuştuğu konuşurlar.⁶² Kısacası, Aristoteles bu tür durumdaki insanların öngörü sahibi olmasını doğal karşılar ve bu durumların kehanet olarak anlaşılmasını gerektiğini, bunların rasyonel açıklamaları olduğunu ısrarla vurgular.

Rüyaların yorumlanması meselesinde Aristoteles, bu konuda mahir olan insanların, benzerlikleri gözleme yeteneğine sahip kişiler olduğunu ileri sürer. Rüyada görünenler suda yansıyan şekiller gibidir. Sudaki hareket büyük olursa sudaki akis de orijinaline hiç benzemez ve şekiller gerçek nesnelere andırmazlar. Yorumlamada becerikli olanlar gerçekten böyle akisleri, dağılmış ve bozulmuş parçaları hemen fark ederler ve bir bakışta rüyada görünen resimlerin neyi temsil ettiği hakkında yorumlar yaparlar.⁶³

Aristoteles'in rüyaların yorumlanmasına dair ortaya koyduğu bu rasyonel açıklamalar çağdaş dönemde Freud'un ileri sürdüğü bazı tezlerde dolaylı bir biçimde olsa da yankı bulmuştur. Bu itibarla, Aristoteles'in görüşleri çerçevesinde Freud'a bakmak ortaya ilginç sonuçlar çıkaracaktır. Psikanalizin

62 *A.g.e.*, 464a25–464b5, s. 398.

63 *A.g.e.*, 464b5–15, s. 398–399.

Aristoteles'in Rüya Teorisi

kurucusu sayılan Freud'un, bilimsel çalışmalarında rüyaları bir model olarak merkeze alması Antik Yunan'dan bu yana tartışılan rüya konusunun önemini açık bir biçimde göstermektedir. Freud, *Düşlerin Yorumu*⁶⁴ adlı iki ciltlik eserinde bilinçdışı teorisini kurmak, psikanaliz için bir inceleme yöntemi ve bir tedavi tekniği inşa etmek için rüyaları merkezi konuma yerleştirir. Freud, *Düşlerin Yorumu*'nda "bilimsel bir psikoloji için taslak" oluşturur ve ayrıntılı bir zihin modeli geliştirir. Ayrıca, rüya süreçlerine, rüyaların niçin ve nasıl oluştuğuna ilişkin bir teori geliştirir. Kitabında, ayrıntılı bir biçimde rüyaların nasıl yorumlanabileceğini de anlatır.

Freud'a göre bir rüyayı yorumlamak, ona bir anlam yüklemek, rüyayı zihinsel eylemlerimizin zincirinde, diğerlerine eşit derecede geçerliliği ve önemi olan bir halkayla değiştirmek anlamına gelmektedir.⁶⁵ Freud, geçmişten bu yana rüyaları yorumlama konusunda temel olarak iki farklı yöntem kullanıldığını söyler. Bu yöntemlerden ilki "simgesel" rüya yorumudur. Bu yöntemde rüya içeriği bir bütün olarak göz önüne alınır ve onun yerine özgün olanla bazı bakımlardan benzeşen ve anlamlı olan bir başka içerik yerleştirilmeye çalışılır. Bu yöntem çok da anlamsız değildir ama karmaşa içindeki rüyalar konusunda başarısız kalır.⁶⁶ Simgesel yöntem, Aristoteles'in "Uykuda Kehanet Üzerine" adlı eserinde tartıştığı yöntemle çok benzer. Bunun farkında olan Freud, rüyaların esas itibarıyla gelecekle ilgili olduğu ve geleceği bildirebileceği düşüncesinin rüyalara verilen eski kehanet değerinin bir kalıntısı olduğunu vurgular. Açıkçası Freud, bu noktada Aristoteles'le benzer bir bakış açısına sahiptir. Freud'a göre, kehanet içerikli rüya yorumlarında "simgesel" rüya yorumu yöntemi kullanılır. Aristoteles bu tarz rüya yorumlarında benzerlikleri gözlemlenebilir.

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:3
Sayı:4

64 Sigmund Freud, *Düşlerin Yorumu I ve II*, çev: Dr. Emre Kapkın, 2. Basım, (İstanbul: Payel Yayınevi, 1996).

65 Freud, *Düşlerin Yorumu I*, s. 149.

66 A.g.e., s. 150.

Ömer OSMANOĞLU

sahip olanların daha başarılı olduğunu söylerken, Freud da başarının zekice bir düşünceyi ve doğrudan bir sezgiyi yakalamada gizli olduğunu söyler. Hatta simge aracılığıyla rüya yorumunun, özel yeteneklere sahip olmaya dayanan sanatsal bir etkinliğe yüceltilmesi de ihtimal dâhilindedir.⁶⁷

Freud'un dikkat çektiği diğer yöntem ise "şifre çözme" yöntemidir. Bu yöntemde rüyalardaki her işaret, bir tür şifre olarak ele alınır. İşaretler, sabit bir anahtar uyarınca, bilinen başka anlamlara çevrilir.⁶⁸ Freud'a göre hem simgesel yöntem hem de şifre çözme yöntemi bilimsel bir incelemede kullanılamaz. Simgesel yöntem kısıtlıdır ve genelleştirmeye uygun değildir; şifre çözme yönteminde ise her şey "anahtar"ın güvenilirliğine bağlıdır ve bu konuda tam bir güvence sağlamaz. Bu sorunlar düşlerin yorumlanması konusundaki bilimsel istekleri kırırsa da Freud bilimsel bir yöntemde ısrarlıdır: "Düşlerin gerçekten bir anlamı olduğunu ve düşleri yorumlamak için bilimsel bir yöntemin olası olduğunu ortaya koymalıydım." Meseleyi ilginç kılan husus, Freud'un kendisini, rüyaların yorumlanması konusunda halk arasında yaygın olan inançlara mevcut bilimsel yargılardan daha yakın bulmasıdır.⁶⁹

Freud'a göre "düşlerin yorumu, aklın bilinçdışı etkinliklerine götüren bir kral yoludur."⁷⁰ Rüya, patolojik bir bozukluğun akıl üzerindeki etkisiyle yaratılmaz, aksine rüyalar zihinsel aygıtın normal yapısı içinde zaten hazır bulunmaktadır. Rüya, zihinsel aygıtın normal yapısının bir kesimini oluştururlar ve onun yapısını kavramaya götüren yollardan birisidir.⁷¹ Diğer yandan rüyalar, zihindeki "baskılanmış malzeme"nin görünüşleri arasındadır. Uyanıklık halinde aklın baskılanmış malzemesinin ifade bulması

67 A.g.e., s. 150.

68 A.g.e., s. 150.

69 A.g.e., ss.152–153.

70 Freud, *Düşlerin Yorumu II*, 1996, s.324.

71 A.g.e., s. 323.

Aristoteles'in Rüya Teorisi

engellenir fakat gece olduğunda baskılanmış malzeme bilince doğru çıkmak için kendisine yöntemler ve araçlar bulur. İşte rüyalar, Freud'a göre, zihin denilen mükemmel ve gizemli aygıtın bileşimini kavramak bakımından önemlidir.⁷²

Aristoteles'i Freud'dan ayıran husus, rüya yorumlamasına atfedilen değerle ilgilidir. Freud, ruh-çözümsel çalışmalarının doğal akışı içinde, hastalarının anlattığı rüyaları dinliyor ve rüyaları patolojik bir düşünceden geriye doğru, hafızadan ziyade ruhta izi sürülmesi gereken bir zincire yerleştiriyordu. Rüyanın kendisini bir belirti olarak kabul ediyor ve belirtilere uygulanan yorum yöntemini rüyalara da uygulamak suretiyle bir tedavi yöntemi geliştirdiyordu.⁷³ Aristoteles ile Freud arasındaki görünüşte ortaya çıkan ilk farklılık, ilkinin geleceğe dair rüyalar üzerinde, ikincisinin ise geçmişe dair rüyalar üzerinde durmasıyla sınırlı değildir. Her ikisi de gelecek ya da geçmişe dair rüyaların Tanrısal bir kökeni olmadığı konusunda hem fikir olsa da, Freud'un rüya yorumlarını tedavide kullanmak amacıyla bir yöntem olarak önermesi Aristoteles'in suskun kaldığı bir durumdur. Aristoteles her ne kadar, gündelik yaşam deneyimlerinin rüya görüntülerine zemin teşkil ettiğini, uyanık durumda alınan uyarıların ve iç duyum yayılımlarının uykuda bir takım "görünümlere" sebep olduğunu söylese de mizacı bozuk, sürekli atıp tutan, heyecanlı, boşboğaz, akıl hastalığına temayülü olan kişilerin rüyalarını ciddiye almaz. Melankolik veya kara sevdalı insanların değişken karakterli olmaları muhakemelerini zanlarla ve vehimlerle karmaşık hale getirdiği için onların rüyaları da karmaşıktır. Deliler de bir düşünce üzerinde dururken tıpkı melankoliklerin yaptığı gibi duyuşal hareketleri birbirine ekleyerek konuştuğunda konuşurlar. Dolayısıyla bu tarz sıradan insanların rüyalarına anlam yüklemek konusunda Aristoteles'in pek de gönüllü olmadığı ortadadır. Son olarak, Aristoteles,

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:3
Sayı:4

72 A.g.e., s. 324.

73 Freud, *Düşlerin Yorumu I*, s. 153.

Ömer OSMANOĞLU

yakın arkadaşların birbirleri hakkında mahrem konular da dâhil olmak üzere derin öngörülere sahip olduğundan hareketle, birbirleri hakkında sürekli endişe duyan insanların düşüncelerinin rüyalara sirayet edebileceğine dikkat çeker. Aristoteles, tespit etmiş olduğu bu semptomlardan hareketle bir tedavi yöntemi önermeyi temel bir mesele olarak tartışmasa da, bu malzeme tam da Freud'un bilimsel yönteminin esas malzemesi olarak anlamlı hale gelecektir.

Rüyalar hakkındaki araştırmalarında Freud'un görüşlerini "kabul edilmez" bulan Alfred Adler ise rüyaların, Freud'un yaptığı gibi sadece cinsellik ve bazı hastalıkların tedavisi üzerinden yorumlanmasını onaylamaz. Adler, rüyaların dış faktörlerle ilişkisini farklı bir biçimde kurar. Çünkü Freud'un rüyaları "gündüze ait kalıntılar" olarak gören anlayışının daha ötesinde manalar taşıdığını savunur. Ona göre insanlar, sosyal duygu yetersizliği yüzünden çözümüne hazır olmadığı problemleri hayal güçlerine sığınarak çözmeye çalışırlar. Dolayısıyla rüyalar kamu anlayışına uymayan, sosyal duygu ile çatışan ama bireyi şüphelerinden ve sıkıntılarından kurtaran ve onu hayat stili bakımından güçlendiren, kendi "ben"ini değerlendirilmesine yardım eden çözümler sunar. Adler'e göre rüyaların en önemli fonksiyonu, rüya göreni toplum anlayışından uzaklaştırmaktır. Fakat rüya gören kimse böyle yaparak aslında kendi kendini aldatmaktadır. Adler'in Freud'a karşı çıkmasının bir diğer sebebi ise Adler'in rüyaları geçmişe değil, geleceğe matuf bir olgu olarak ele almasıdır. Rüya gören kimse, gelecekteki muhtemel bir problemi rüya sayesinde kendisine göre çözmeye hazırlanmaktadır.⁷⁴

Modern psikolojinin önemli isimlerinden birisi olan Carl Gustav Jung'un rüyalar hakkındaki fikirleri meselenin farklı yönlerine işaret etmek bakımından önem taşımaktadır. Esas itibarıyla Freud'un rüyaların fenomolojisi ve psikopatolojine dair çalışmalara saygı duyan Jung, onun kullandığı yönteme ve ulaştığı sonuçlara katılmamaktadır. Ona göre Freud,

74 Alfred Adler, *Sosyal Duygunun Gelişiminde Bireysel Psikoloji*, çev. Halis Özgü, (İstanbul: Hayat Yayınları 2002), ss. 115–125.

Aristoteles'in Rüya Teorisi

rüyayı “arkasında bir şeyin dikkatlice gizlendiği salt bir ön cephe, bir görünüş olarak ele almaktadır.” Jung Freud’un nevrotik kişiliklerde rüyayı bir araç olarak kullanmasını kabul eder ve rüyalar yoluyla gizlenen şeylerin açığa çıkarılabileceğine inanır. Fakat rüya mutlak bir araç değildir ve nevrotik kişiler kadar normal kişiler de kabul görmeyen şeyleri gizleme eğilimindedir. Dolayısıyla rüya gibi normal ve yaygın bir fenomenin nevrotilliğe uygulanıp uygulanamayacağı Jung açısından ciddi bir sorun teşkil etmektedir. Çünkü Jung’a göre rüya, görüldüğünden başka bir şey değildir; doğal bir olaydır ve onun bizleri yanıltacak kurnaz bir araç olduğu varsayımı yersizdir. Jung’a göre rüyalar, bilinç ve istem büyük ölçüde yok olduğunda ortaya çıkar. Bu durum, nevrotik olmayanlarda da rastlanan doğal bir olgudur.⁷⁵ Rüyalar olması gerektiğinden başka bir şey olmayan birer vizyondur ve onlar başka bir şeyi saklayan bir kılıf da değildir.⁷⁶

Jung rüyaları akıllı, amaca dönük ve kişisel bir kaynaktan çıkan bir olgu olarak kabul eder.⁷⁷ Jung’a göre rüyalar karmaşık olduğu kadar tutarlıdır ve her rüya belli bir mantığı ve niyeti ifade eder.⁷⁸ Rüyalar aklın istemsiz bir ürünüdür⁷⁹ ve bilinçdışı olayların oluşturduğu zincirin görünür halkalarıdır.⁸⁰ Rüyalar, “kişisel deneyimlerin alçak gönüllü şahitleridir.”⁸¹ Jung rüyaları aynı zamanda, psikenin tam da altında yatan süreçleri yansıtan önemli bir bilgi kaynağı olarak görür. Bu süreçlere ulaşıldığı takdirde, hastalığın da “köklerine” inilmiş olur.⁸²

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:3
Sayı:4

75 Carl Gustav Jung, *Psikoloji ve Din*, çev. Ender Gürol, (İstanbul: Payel Yayınları 2006), s. 29.

76 *A.g.e.*, ss.85–86.

77 *A.g.e.*, s.23.

78 *A.g.e.*, ss.29–30.

79 *A.g.e.*, s.57.

80 *A.g.e.*, s.36.

81 *A.g.e.*, s.56.

82 *A.g.e.*, ss.24–25.

Ömer OSMANOĞLU

Jung rüyaların kolektif yönüne vurgu yapması bakımından rüya olgusunu ele alan diğer filozof ve psikologlardan ayrılır. Jung'a göre rüyalar büyük ölçüde kolektif malzemeye dayanırlar. Bu kolektif malzeme, farklı folklor ve mitolojilerde belirli motiflerin hemen hemen aynı şekilde tekrarlanması şeklinde gerçekleşir. Bireyin yaşadığı toplum, nefes aldığı kültürel ve sosyal yapı, tarihsel ve dinî olgular rüyalara büyük oranda malzeme sağlayan unsurlardır. Jung bu kolektif motiflere "arketip" adını verir. Arketipler, dünyanın farklı bölgelerindeki mitlerin parçalarını oluşturan kolektif nitelikteki şekiller ve imgelerdir. Bunlar aynı zamanda bilinçdışı kökenli bireysel ürünlerdir. Arketip motifler sadece gelenekler ve göç yoluyla değil, soya çekim yoluyla kuşaktan kuşağa aktarılmak suretiyle bir takım kalıplar haline dönüşürler.⁸³ Dolayısıyla rüyanın oluşmasında ve yorumlanmasında bu arketipler de dikkate alınmalıdır.

83 *A.g.e.*, s.57.

Aristoteles'in Rüya Teorisi

KAYNAKÇA

Alfred Adler, *Sosyal Duygunun Gelişiminde Bireysel Psikoloji*, (çev. Halis Özgü), (İstanbul: Hayat Yayınları 2002).

Aristoteles, *De Divinatione per Somnum (Uykuda Kehanet Üzerine)*, *The Works of Aristotle*, (Translated into English Under The Editorship of W. D. Ross), Vol. III içinde "Parva Naturalia" by J.I. Beare and G.R.T. Ross, (Oxford: Clarendon Press 1931).

Aristoteles, *De Somniis (Rüyalar Üzerine)*, *The Works of Aristotle*, (Translated into English Under The Editorship of W. D. Ross), Vol. III içinde "Parva Naturalia" by J.I. Beare and G.R.T. Ross, (Oxford: Clarendon Press 1931).

Aristoteles, *De Somno et Vigilia (Uyku ve Uyanıklık Üzerine)*, *The Works of Aristotle*, (Translated into English Under The Editorship of W. D. Ross), Vol. III içinde "Parva Naturalia" by J.I. Beare and G.R.T. Ross, (Oxford: Clarendon Press 1931).

Carl Gustav Jung, *Psikoloji ve Din*, (çev. Ender Gürol), (İstanbul: Payel Yayınları 2000).

Cengiz Çakmak, "Herakleitos'ta Uyku ve Rüyalar", *İnsancıl*, 2005, C.4, ss. 1-7.

Christina S. Papachristou, "Aristotle's Theory of 'Sleep and Dreams' in the light of Modern and Contemporary Experimental Research", *E-LOGOS Electronic Journal For Philosophy*, University of Economics Prague, ISSN 1211-0442 17/2014.

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:3
Sayı:4

Ömer OSMANOĞLU

Dilek Çimen, “Rüyalar, Duygudurum ve Sorunlarla Başetme Stratejileri”, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Psikiyatri Anabilim Dalı, 2007.

Henri Bergson, *Zihin Kudreti*, çev. Miraç Katırcıoğlu, (İstanbul: MEB Yayınları 1998).

Platon, *Devlet*, çev. Cenk Saraçoğlu, Veysel Atayman, (İstanbul: Bordo Siyah Yay. 2005).

Platon, *Menon*, çev. Adnan Cemgil, (Maarif Matbaası 1942).

Platon, *Theaitetos*, çev. Furkan Akderin, (İstanbul: Say Yay. 2014).

Platon, *Timaios*, çev. Erol Güney, Lütfi Ay, (İstanbul: Cumhuriyet Dünya Klasikleri 2001).

Sigmund Freud, *Düşlerin Yorumu I ve II*, çev. Emre Kapkın, 2.Basım, (İstanbul: Payel Yayınevi 1996).

Thorsten Botz–Bornstein, *Filmler ve Rüyalar*, çev. Cem Soydemir, (İstanbul: Metis Yayınları 2011).

Aristoteles, Rüyalar Üzerine (Περὶ Ἐνυπνίων)¹

Çeviren: Ömer OSMANOĞLU^(*), Işın AKÇAY^(**)

I

Sırada, rüya² konusunu araştırmalıyız ve öncelikle ruhun hangi yetisinde ortaya çıktığını incelemeliyiz, diğer bir deyişle bu etkilenimin³ akıl yetisine mi yoksa duyum yetisine mi ait olduğunu araştırmalıyız, çünkü ancak bizdeki bu yetiler sayesinde bilgi ediniriz.

Eğer görüş yetisinin kullanılması fiilî görme, işitsel yetinin kullanılması duyma ve duyu yetisinin genel olarak algılama⁴ ise ve nasıl ki şekil, büyüklük, hareket gibi diğer duyuların ortak <konuları> varsa ve diğer yandan renk, ses, tat gibi her bir duyuya hitap eden özel <konular> varsa ve dahası nasıl ki tüm canlılar gözleri kapalı halde ya da uyurken göremiyorsa ve benzer durum diğer duyular için de geçerliyse uyurken

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:3
Sayı:4

(*) Yrd.Doç.Dr., Üsküdar Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Felsefe Bölümü Öğretim Üyesi, omer.osmanoglu@uskudar.edu.tr.

(**) Üsküdar Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Felsefe Bölümü Öğrencisi.

1 Aristoteles'in *Rüyalar Üzerine* adlı bu incelemesi editörlüğünü W. David Ross'un yaptığı *The Works of Aristotle* başlıklı serinin III. Cildinde "Parva Naturalia" bölümünde yer almaktadır: Aristoteles, "On Dreams" (*Rüyalar Üzerine, De Somniis*), *The Works of Aristotle*, (translated into English Under The Editorship of W. D. Ross), Vol. III içinde "Parva Naturalia" by J.I. Beare and G.R.T. Ross, Oxford, Clarendon Press, 1931, 458b–462b, s.379–392. Dipnotlar ve kısa açıklamalar tarafımıza aittir. Çeviri metninin bir kısmını Merve Arlı ve Çiğdem Yazıcı gözden geçirmiştir.

2 ἐνύπνιον.

3 πάθος.

4 αἰσθάνεσθαι: Algılama; duyum yetisinin fiili hali.

Ömer OSMANOĞLU, Işın AKÇAY

hiçbir şey algılamadığımız açıkça ortadadır; o halde rüyayı duyum yoluyla algılamadığımız sonucuna varabiliriz.

Fakat rüyayı kanı⁵ yoluyla da algılamıyoruz. <Rüyalarda> örneğin, yaklaşmakta olan <bir şey gördüğümüzde> onun bir at ya da bir insan olduğunu söylemekle kalmaz [ki bu bir hükümde bulunma işlemidir], aynı zamanda onun beyaz ya da güzel olduğunu da ileri süreriz; hüküm, algılama olmaksızın hiçbir şeyin doğruluğunu veya yanlışlığını iddia edemez. Ancak ruh, uykudayken bu tip savları ileri sürer. Yaklaşan <nesnenin> bir adam olduğunu ve beyaz olduğunu eşit bir şekilde [hem bir insan olduğunu hem de beyaz olduğunu] gördüğümüzü sanırız. Tıpkı uyanırken bir şeyler algıladığımızda olduğu gibi <rüyalarda da> rüya görünümünün⁶ üstünde ve ötesinde başka bir şey düşünürüz. Duyumsadığımız <nesne> hakkında aynı zamanda sık sık akıl yürütürüz. Aynı şekilde, bazen uykudayken imajlara ek olarak başka şeyler düşündüğümüz olur. Bu, uyanınca <rüya deneyimini> hatırlamak için zihnini çalıştıran herkes için aşikâr bir durumdur. Bu tür rüyalar⁷ görüldüğüne dair vakalar mevcuttur; mesela, bazıları <kendilerine verilmiş olan bir listedeki> unsurları nimonik⁸ kurallara uymak suretiyle zihinsel olarak düzenlediklerine inanırlar. Sık sık rüyaya ek olarak belirli bir yerde başka bir imaj gördükleri olur, yani bir imajı konumlandırırken onun nimonik pozisyonunu⁹ tasavvur ederler. Bu sebeple, uykuda ortaya çıkan her “imaj”ın sıradan bir rüya–imajı¹⁰ olmadığı ve hüküm vererek vardığımız düşüncenin, muhakeme yetisinin¹¹ bir işlemine bağlı olduğu açıktır.

5 Δόξα.

6 Presentation: Sunum, gösterim, görüntü, temsil. İleride rüyanın tahayyül yetisinin bir ürünü olduğu söylenecek.

7 Düşüncenin eşlik ettiği rüyalar.

8 Hafızayı kuvvetlendirme sanatı veya usulü, hafızayı terbiye bilimi, hatırlatıcı, belletici.

9 Τόπος.

10 Rüya, bir olaylar zincirinden ziyade bir imgedir, andaki bir görüntüdür.

11 δόξη δοξάζομεν.

Aristoteles'in Rüya Teorisi

Bütün bu hususlardan, en azından şimdiye dek açığa çıkan; hastalığın etkisi altında uyanırken sınırlar görmemize neden olan <yeti> ile uykudayken sanrısız etkiler üreten <yetinin> birbirinin aynı olduğudur. Yani kişiler tamamen sağlıklı olsalar ve durumun esasını bilseler bile yine de güneş onlara bir ayak genişliğinde görünecektir. Ruhun tahayyül¹² yetisi ile algılama yetisi¹³ ister aynı ister farklı olsun, her iki durumda biz aslında görmeden ya da <ayrıca> bir şeyi duyumsamadan tahayyül yetisi çalışmaz. Bir şeyi yanlış görme veya duyma bile bir kişinin yalnızca mevcut¹⁴ bir şeyi görüp duyması ile olur, her ne kadar varsaydığı şey tam olarak o olmasa da. Ancak rüyadayken bir kimsenin görmeyeceğini, duymayacağını, hiçbir duyunun çalışmayacağını varsaydık. <Öyleyse> muhtemelen rüya gören birinin hiçbir şey görmediğini doğru ya da duyum yetisinin etkilenmediğini yanlış olarak dikkate alabiliriz. Bu durumda, görme duyusu ve diğer duyular belirli bir şekilde etkilenmekte ve uyanırken olduğu gibi her bir etkilenim duyuları belirli bir şekilde uyarmakta ama bunu uyanık olduğu halden farklı olarak yapmaktadır. Bazen de kanı, <rüya görenlere> tıpkı uyanırken olduğu gibi görülen nesnenin bir sanrı olduğunu söylemekte ve bazen de engellenmekte ve <görünen> imajın basit bir takipçisi haline gelmektedir.

O halde bizim "rüya görmek"¹⁵ olarak adlandırdığımız bu etkilenimin, kanaatte bulunma¹⁶ veya düşünmenin¹⁷ saf bir işlemi olmadığı ama basit anlamda duyum yetisinin de bir etkilenimi olmadığı açıktır. Zira öyle olsaydı <rüya görmek> basit anlamda görmek ve duymak olurdu.

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:3
Sayı:4

12 Φανταστικόν. Presentative: Anında bilinebilme veya algılanabilme; bu yolla bilebilme veya algılayabilme kapasitesinde olma; sunulan; bilinen.

13 πρῶτον αἰσθητικόν.

14 ἀληθές. Gerçek, reel.

15 ἐνυπνιάζειν

16 δοξάζοντος.

17 διανοουμένου.

Ömer OSMANOĞLU, Işın AKÇAY

O zaman incelememiz gereken bunun nasıl ve hangi yolla gerçekleştiğidir. Bu etkilenimin [rüya görmenin], bariz biçimde uykunun da olduğu gibi duyumun bir parçası olduğunun yeterince açık olduğunu varsayalım. Çünkü uyku ve rüya hayvanlarda [canlılarda] farklı organlara değil aynı organa aittir.

Ruh Üzerine çalışmamızda tahayyülden bahsetmiştik ve tahayyül yetisinin duyum yetisiyle aynı olduğunu fakat özünde¹⁸ tahayyül <yetisi> ile duyum <yetisinin> birbirlerinden farklı olduğunu söylemiştik; çünkü tahayyül <yetisi>, bilfiil haldeki duyum¹⁹ <yetisinin> etkisi altında doğan harekettir²⁰ ve rüya bir çeşit tahayyüldür.²¹ (<Rüya> olarak adlandırdığımız aslında uyku sırasında ortaya çıkan imaj(lar)dır ve bu imaj basit²² ve özel bir tarzda ortaya çıkar²³). Rüyanın, algılama yetisinin bir etkinliği olduğu, ancak tahayyül etme yoluyla bu yetiye ait olduğu açıkça görülmektedir.

II

Rüyanın doğası ve hangi şekilde ortaya çıktığıyla ilgili bilimsel bakışı en iyi, uykuyu sağlayan koşullar ışığında edinebiliriz. Duyumun nesnelere²⁴ bizde her bir duyu organının ürettiği duyuma karşılık gelir ve onların işleyişine bağlı olan etkilenim sadece algılama gerçekleştiğinde değil, sonlandığında bile mevcuttur.

Bu tip durumlarda olan şey ile boşluğa fırlatılan cisimlerin hareketiyle ilgili durum karşılaştırılabilir. Bu durumlarda da hareketi sağlayan şeyin [hareket ettirilen şeylerle] teması sona erse de hareket devam eder. Onları harekete sokan şey, bir miktar havayı da hareket ettirmiştir ve karşılığında

18 εἶναι.

19 ἐνεργεία αἰσθησις.

20 ἀκίνησια.

21 Φάντασμα [imagination].

22 ἀπλῶς: Basit, mutlak, saf.

23 Uyku sırasında ortaya çıkan her imgenin rüya olmadığı metnin devamında söylenecek.

24 αἰσθητά.

Aristoteles'in Rüya Teorisi

bu hareket ettirilme başka bir miktarda hareketi de tetiklemiştir ve buna göre havadaki ya da sıvılardaki hareketin sabit durma haline gelene kadarki devamlılığı bu şekilde olur.

Niteliksel değişimlerde de benzer bir olayın gerçekleştiğini kabul etmek durumundayız. Mesela, sıcak bir şey tarafından bir şeyin bir parçası ısıtıldığında, ısınan şey kendisine en yakın parçasını da ısıtır ve bu, işlem ileriye doğru bir süreklilik içinde dönüp ilk başladığı noktaya <dönene> kadar etkiyi yayar.²⁵ Bu durum, algılama deneyiminin gerçekleştiği organda da bu şekilde gerçekleşiyor olmalıdır; <çünkü> algılama, duyumsamanın fiili olarak gerçekleşmesi anlamında niteliksel değişimin bir biçimidir. Bu, duyu organlarında, onların hem daha derin hem de yüzeydeki kısımlarında, algılama sadece bilfiil olarak devam ederken değil sona erdiğinde de etkinin nasıl devam ettiğini açıklar. Duyu organlarındaki durum böyledir, aslında açıktır ki, duyumsamanın belirli bir formu ile meşgul olduğumuzda, algılama aktivitemizin sahnesini değiştirsek bile önceki etki devam eder, örneğin gözlerimizi uzun süre baktığımız günışığından karanlığa çevirdiğimizde olduğu gibi. Bu durumun sonucunda, ışık tarafından uyarılma gözlerde devam ettiği için hiçbir şey göremeyiz. Aynı zamanda, sabit bir şekilde uzun bir süre tek bir renge baktığımız zaman, mesela beyaza veya yeşile, ardından bakışımızı çevirdiğimiz şey de o renkte görünür. Yine, güneşe veya göz kamaştırıcı başka bir nesneye baktıktan sonra gözlerimizi kapatıp dikkatle izlediğimizde görüntünün yönü ile aynı doğrultuda <bu hangi yön olursa olsun>, nesne önce kendi renginde görünür, sonra mora yakın kızıla döner ve son olarak siyah olup yok olur. Ve yine, kişiler hareket eden şeylerden, mesela nehirlerden ve özellikle akıntısı çok hızlı olanlardan bakışlarını başka yöne çevirdiklerinde görsel uyarıların devam ettiğini görürler, aslında sükün halinde olan nesnelere hareket ediyormuş gibi görürler; çok yüksek ses

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:3
Sayı:4

25 Sıcak bir şey tarafından ısıtılmış bir şey kendine yakın olanı ısıtır, bu durum başlangıç noktasına gelinceye kadar devam eder.

Ömer OSMANOĞLU, Işın AKÇAY

duyanlar sonrasında oldukça sağırlaşırlar veya çok güçlü kokular sonrasında koklama güçleri zayıflar ve diğer durumlarda da benzeri olur. Bu olgular, yukarıda tarif edildiği üzere, açıkça <bu şekilde> gerçekleşir.

Duyu organlarının [nesnelere], küçük bir niteliksel değişimde bile ne kadar aşırı hassas olduğu mesela aynalarda görülebilir ki bu bile başlı başına dikkate alındığında, birinin ilgi gösterip kendini araştırma yapmaya adayabileceği bir konudur. Aynı zamanda, bu durum şu örnekte açık hale gelir: <Gören> göz, <görülen> nesne tarafından etkiye maruz kalır ve aynı zamanda onun üzerinde belirli bir etki üretir. Bir kadın adet dönemi esnasında çok iyi parlatılmış bir aynaya bakacak olursa aynanın yüzeyi kan renginde ince bir duman bulutuyla kaplanır. Yeni bir aynadan bu izi çıkarmak zordur fakat daha eski bir aynadan bu iz çıkarılabilir. Daha önce söylediğimiz gibi, bunun altında şu sebep yatar: Görme eyleminde, parlatılmış bir yüzey nedeniyle duyu organında sadece bir tutku ortaya çıkmaz, aynı zamanda organ, bir vasıta olarak, parlak nesneye uygun bir etki üretir. Çünkü görme, ışıltıya ve renge sahip olan bir organın vasfıdır. Bu sebeple, vücudun diğer organlarında olduğu gibi, gözler de kendilerine mahsus eyleme sahiptir. Göz, doğal olarak kan damarlarıyla dolu olduğu için bir kadının gözleri, adet kanaması ve ateşlenme esnasında bir değişim geçirecektir, ancak kocası bunu fark etmeyecektir çünkü onun tohumuyla karışınki aynı niteliktedir. Görme eyleminin gerçekleştiği atmosferde ve aynı zamanda aynayı çevreleyen atmosferde, kadının gözlerinde kısa bir süre önce meydana gelen aynı türden bir değişim gerçekleşecek ve böylece aynanın yüzeyi aynı şekilde etkilenmiş olacaktır. Kıyafet ile ilgili durumlarda aynı şey geçerlidir, kıyafet ne kadar temizse o kadar çabuk kirlenir, ayna olayında da gerçekleşen budur. Çünkü temiz olan herhangi bir şey almış olduğu izi oldukça açık bir şekilde gösterir ve en temiz nesne en ufak izi dahi gösterir. Bronz bir ayna, parlaklığı yüzünden, her tür teması karşı çok hassastır <onu çevreleyen havanın hareketi sürtünme, basma ve silme etkisi yapar>, bu yüzden temiz olan şey, yüzeyindeki en ufak dokunmayı dahi

Aristoteles'in Rüya Teorisi

gösterecektir. Yeni aynalardaki lekeleri temizlemek zordur çünkü derine işler ve bütün bölgelere yayılır; derine işler çünkü ayna yoğun²⁶ bir vafa sahip değildir ve aynanın pürüzsüzlüğünden dolayı genişçe yayılır. Diğer taraftan, eski aynalar ile ilgili durumlarda, izler kalmaz çünkü derine işlemezler, sadece yüzeyi lekelerler.

Bu sebeple, uyarıcı hareketin ufak değişimlerle dahi başladığı, duyumun buna hızlı karşılık verdiği ve rengi algılayan organın sadece nesnesinden etkilenmediği, ayrıca ona karşılık verdiği de açıktır. Aynı noktaya ilişkin daha fazla kanıt, şaraplarda ve merhem üretiminde ortaya çıkan durumlarda bulunur. Yağ ve şarap hazırlanırken, her ikisi de yakınlarındaki şeylerin kokusundan etkilenir; sadece içlerine konan veya karıştırılan şeylerin kokusunu almakla kalmazlar aynı zamanda içinde buldukları kabın yakınında bulunan veya orada büyüyen şeylerin kokusunu da alırlar.

Asıl sorumuzu cevaplamak için daha önce söylediklerimiz sayesinde açık bir hale gelen bir varsayımda bulunalım; demek ki, algının dış objesi ayrılrsa bile bıraktığı izlenimler devam eder ve bunlar algının nesnelere ve <yine varsayalım ki>, duygularımızın heyecanına kapıldığımızda duyumsamanın aktivitelerine dayanarak kolayca yanılırız, farklı insanlar kendi farklı duygularına göre yanılırlar, örneğin; korkak korku yüzünden heyecanlandığında, âşık aşk arzusuyla; böylece, ancak bazı çok az benzerliklere dayanarak, ilkinde <korkak> düşmanlarının kendisine yaklaştığını görür, sonrakinde ise <âşık> arzusunun objesini görür ve daha derin bir biçimde duygunun etkisi altında olan biri için, bu sanırsal izlenimlerin ortaya çıkması için az benzerlik olması kâfidir. Böylece, hem öfke krizlerinde hem de her tür iştah durumunda tüm erkekler kolayca kandırılabilir ve duygularında ne kadar heyecanlanırlarsa bu durum o kadar artar. Ateşlenme nedeniyle hezeyan içinde bulunan kişilerin bazen

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:3
Sayı:4

26 Dense medium: Su ya da cam gibi ışık kıran; Light medium: Hava gibi kırıcı etkisi az olan.

Ömer OSMANOĞLU, Işın AKÇAY

odalarının duvarlarında canlılar gördüklerini sanmalarının sebebi de budur; şekillerin belli kalıplarla bir araya gelmesinden ötürü hayvanlara belli belirsiz benzemesinden kaynaklanan bir sanrı ve bu durumdan muzdarip olanların duygu halleriyle öyle bir örtüşür ki bu, eğer <son bahsettiklerimiz> fazla hasta değilse, bunun bir sanrı olduğunu iyi bilirler ama eğer hastalık daha kötüyse kendilerine görünenlere göre hareket ederler. Bu durumların ortaya çıkmasının sebebi duyuya ait yargıları kontrol eden yetinin, zihinden önce gelen duyum yetisi ile aynı olmamasındandır. Bunun bir kanıtı, güneşin kendisini bir ayak genişliğinde göstermesi ama genellikle başka bir şeyin bu duyumu yanlışlamasıdır. Yine, parmaklar çapraz yapıldığında, <aralarına konan> bir nesne <dokunuş ile> iki tane olarak hissedilir fakat iki tane olduğunu reddederiz çünkü görme dokunmadan daha otoriterdir. Yine de eğer sadece dokunsaydık tek olan nesnenin iki tane olduğunu söylerdik. Bu tarz yanlış yargıların nedeni, herhangi bir görüntünün kendisini nasıl ortaya koyuyorsa koysun, sadece objesinin duyuyu uyarmasından değil, aynı zamanda sadece duyunun obje tarafından uyarılacağı gibi kendi başına uyarılmasından da meydana gelmesidir. Örneğin, gemiyle giden kişilere göre kara hareket ediyor gibi gelir, ancak aslında başka bir şey tarafından hareket ettirilen gözdür [hareket eden gemi].

III

Bununla, duyu izlenimlerine dayanan uyarıcı hareketlerin, dış objelerden veya vücuttaki sebeplerden kaynaklanıyor olsa da, kişiler sadece uyanırken değil ancak uyku denen etkinin altına girdiklerinde de daha büyük bir tesirle kendilerini ortaya koydukları açık hale gelir. Gün içinde, duyular ve akıl birlikte çalışırken, duyu izlenimleri <mesela bunlara sebep olan bazı hareketler>, büyük bir ateşin yanındaki küçük bir ateş gibi ya da büyük acıların ve zevklerin yanındaki küçük olanları gibi, bilinç dışına itilirler ya da belirsiz bir hal alırlar, ancak güçlü olanlar yok olduğu anda en önemsizleri bile dikkat çekmeye başlar. Ancak gece olunca [yani uykuda] belli duyuların aktif

Aristoteles'in Rüya Teorisi

olmamasına ve kendilerine dair farkındalıklarının zayıflığına bağlı olarak ki, bu, ısının dış parçalardan iç parçalara geri dönmesinden kaynaklanır, onlar [yani sözü edilen “hareketler”] duyumun merkezine taşınırlar ve orada kendilerini <uyanma> sırasındaki karmaşa yatıştırırken gösterirler. Tıpkı nehirlerde meydana gelen küçük girdaplar gibi duyu hareketlerinin her birini de devam eden birer süreç olarak varsaymalıyız, çoğunlukla başladıkları gibi kalırlar ancak engellerle çarpışmaları halinde kırılır ve şekil değiştirirler. Daha da ötesi, bu <son bahsedilen durum>, yemeklerden hemen sonra uykuda neden rüya görülmediğinin ya da çok genç olanların, örneğin yürüme çağı öncesindeki çocukların, neden uykuda rüya görmediğinin sebebini de verir. Yemekten üretilen ısıya bağlı olarak, bazı durumlarda vücut içi hareket çok yüksektir. Bu sebeple, tıpkı sıvılarda olduğu gibi, biri şiddetli bir biçimde onun <durgunluğunu> bozarsa, bazen yansıyan bir görüntü ortaya çıkmaz, bazı durumlarda görüntü ortaya çıksa da tamamen bozuktur, yani aslına hiç benzemez; hareket durulduğu zaman görüntü net ve açıktır; aynı şekilde rüyadaki imajlar ya da duyu izlenimlerine dayanan ve izlenim ortadan kalktıktan sonra da devam eden hareketler, yukarıda sözü edilen hareket çok şiddetli olduğunda tamamen silinir; diğer durumlarda görüntüler görülür ancak karmaşık ve tuhaf olur ve <görülen> rüyalar melankolik, heyecanlı ya da <şaraptan ötürü> sarhoş insanlarda olduğu gibi sağlıksızdır. Tüm bu etkilenimler, ruh sahibi olmak sebebiyle, fazla karmaşaya ve rahatsızlığa sebep olur. Kanlı canlılarda, kan sakinleştiği ve daha az saf elementlerinden ayrılarak daha saf hale geldiği oranda, her bir duyu organından kaynaklanan izlenimlere dayanan hareket bütünlüğünü korur, rüyayı daha sağlıklı hale getirir, bir görüntünün <net> ortaya çıkmasına sebep olur; görme organından gelen etkilere bağlı olarak rüya görenin bilfiil gördüğünü ve duyma organından gelenlere bağlı olarak bilfiil duyduğunu ve diğer duyu organlarına bağlı olarak ortaya çıkan etkilerin gerçekleştiğini sanmasını sağlar. Birincil duyu organına ulaşan uyarı nedeniyle, birisi uykudan henüz uyandığında dahi görüyor, duyuyor ya da diğer algılarının devam ediyor olduğuna inanır, tıpkı

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:3
Sayı:4

Ömer OSMANOĞLU, Işın AKÇAY

görme organı aslında o kadar uyarılmadığı halde uyarılmış olduğuna dair duyduğumuz inanç gibi; bazen yanlış bir şekilde, <bir şeyler> gördüğümüzü iddia ederiz ya da dokunma <duyusu> bize iki hareket bildirdiğinde bir nesnenin iki tane olduğunu sanırız. Çünkü bir kural olarak, belirleyici duyu daha otoriter bir duyunun çelişen bir bildirisi olmadığı sürece her bir duyunun bildirilerini doğrular. Her durumda bir görünüş kendisini sunar ama görünüş, eğer muhakeme yetisi engellenmediyse veya kendisine mahsus işleyişiyle hareket ediyor değilse her durumda gerçek gibi gelmeyebilir. Bununla birlikte, daha önce söylediğimiz gibi, farklı kişilerden her biri, içindeki farklı duygulara bağlı olarak sanrıların etkisine girer; öyle ki, uyuyan <kişi> uykunun ve o sırada duyu organlarında gerçekleşen hareketlerin etkisiyle ve diğer duyuşal işlemlere de bağlı olarak <sanrının etkisindedir>; ve böylece rüya görünümü az da olsa, gerçekte olan belli bir şey gibi görünür. Uyku sırasında, kanın çoğunun kaynağına [kalbe²⁷] çökmesi nispetinde, iç <duyuşal> hareketler, kısmen bilkuvve, geri kalanlar bilfiil halde, içe doğru kana eşlik eder. <Genel olarak> öyle ilişkilidirler ki, bir şey kanı hareketlendirirse, ondan duyuşal bir hareket ortaya çıkacaktır, bu sonlandığında başka bir duyuşal hareket onun yerini alacaktır; benzer bir ilişki, sudaki <onları aşağıda tutan> tuz çözüldükçe sırayla [belli bir düzenle] yüzeye çıkan yapay kurbağalar örneğinde de görülür. Ardından devam eden hareketler şuna benzer: onlar ruhta bilkuvve olarak vardır fakat sadece engel ortadan kalktıktan sonra bilfiil hale geçerler; bu şekilde serbest kalmalarına bağlı olarak, duyu organlarında kalan kanın içinde hareket etmeye başlarlar, öyle ki <bu hareketler> şu an yetersizdir; [bu durumda insanlar ancak gerçeğin bir benzerine sahip olurlar;] tıpkı bulut şekillerine bakan birisinin onlar hızlı bir biçimde şekil değiştirdiğinden, insanlara benzeyen şekilleri birdenbire insan başlı adamlara [centuar] benzetmesinde olduğu gibi. Ancak her biri, daha önce söylendiği gibi, duyu bilfiil hale geçerken alınan duyuşal izlenimin kalıntısıdır ve

27 Καρδία.

Aristoteles'in Rüya Teorisi

gerçek izlenim ayrıldıktan sonra kalıntısı hala içkindir ve şöyle söylemek doğrudur: tam olarak Koriskos olmasa da, Koriskos gibidir. Çünkü kişi aslında algılarken onun kontrol eden ve yargılayan duyum yetisi onu Koriskos olarak adlandırmamıştı ama bu <izlenim> tarafından harekete geçirildi ve oradaki gerçek kişiyi Koriskos olarak adlandırdı. Buna göre, bu duyuşsal uyarı, bilfiil algılama halindeyken, bu <kontrol eden yeti> [eğer tamamen kan tarafından engellenmediyse] tasvir eder, bu şimdi <rüyada> sözde–algı halindeyken, duyu organlarında varlığını sürdürmeye devam eden hareketleri alır ve onu — asıl <duyulur> izlenime az çok benzeyen bir uyarıyı— asıl izlenim zanneder, bu sırada uykunun etkisi o kadar büyüktür ki bu yanlışın fark edilmemesine sebep olur. Buna göre, gözün altına fark ettirilmeden parmak bastırıldığında bir nesne sadece iki görsel imaj sunmakla kalmayacak iki nesne olduğu kanısını da yaratacak; eğer o [parmak] fark edilecek olursa sunum aynı olacak ama onun [görüntünün] üzerinden aynı kanı oluşmayacaktır, tıpkı uyku hallerinde olduğu gibi: eğer uyuyan uykuda olduğunu algılasa ve algı onun zihninden önce gelirken uyku halinin bilincindeyse, görüntü kendini sunmaya devam eder fakat içindeki bir ses bu etki hakkında şöyle der: “Koriskos’un imajı bu ancak gerçek Koriskos bu değil”; genellikle biri uykudayken bilinçteki bir şey kendisini ortaya koyanın rüya olduğunu bildirir. Ancak, eğer uykuda olduğunun farkında değilse hiçbir şey bu yalın görüntü konusunda aksini iddia etmeyecektir.

Burada ileri sürdüğümüz şey doğru, bir başka deyişle, uykuya dalarken veya uyandırılırken deneyimlediği etkilenimleri hatırlamaya çalışan herkes, duyu organlarının doğrudan algıladığı bazı hareketler olduğuna kendini ikna edebilir. İnsan bazen, uyanma anlarında, kendilerini uykusunda gösteren imajlara şaşırarak ve onların sadece duyu organlarında sinsice dolanan hareketler olduğunu anlayacaktır. Ve çok genç kişiler, eğer karanlıksa, gözlerini kocaman açarak bakmalarına rağmen, önlerinde sayısız hareket eden hayali figürler görürler, öyle ki genellikle dehşet içinde kafalarını örterler.

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:3
Sayı:4

Ömer OSMANOĞLU, Işın AKÇAY

O zaman bütün bunlardan çıkarılması gereken sonuç, rüyanın bir tür görünüm olduğudur ve daha özel olarak uyku durumunda ortaya çıkar; az önce bahsedilen hayali görüntüler rüya olmadığından duyular serbestken kendini ortaya koyanlar da rüya değildir. Uykuda ortaya çıkan her görünüm de zorunlu olarak rüya değildir. Evvela, bazı insanlar <uykudayken> bilfiil olarak bir şekilde ses, ışık, tat–koku ve temas algırlar, dahası zayıf bir biçimde ve dolaylı olarak algırlar. Uykuda olan insanlara dair öyle durumlar vardır ki, gözleri yarı açık halde uyurlarken <varsaydıklarına göre> zayıf bir biçimde lambanın ışığını görürler ve bilahare uyandırıldıklarında o ışığın gerçek olduğunu ve gerçek bir lambadan geldiğini hemen anlarlar; başka durumlarda horozların ötmesini ve köpeklerin havlamasını zayıfça duyanlar, uyandııkları anda bu seslerin gerçek kaynaklarını idrak ederler. Bazı insanlar da vardır ki, uykuda kendilerine yöneltilen soruları cevaplarlar. Uyanma veya uyku durumlarında, birisinde duyum sıradan bir biçimde kendisini sunarken, diğesinde kendisini kesin bir biçimde sunması oldukça muhtemeldir. Ancak bu durumlardan hiçbiri rüya olarak adlandırılmamalıdır. Sıradan görünümlemlerden ayırt edilen ve uykuda ortaya çıkan hakiki düşünceler de <rüya olarak> adlandırılmamalıdır. Tam anlamıyla, rüya duyu izlenimlerinin hareketine dayanan, uykuda ortaya çıkan görünümlemlerdir, bu tarz görünümlemler uykuda gerçekleşir.

Hayatları boyunca hiç rüya görmeyen insan vakaları olduğu gibi, önceden hiç rüya görmemelerine rağmen ileri yaşlarda rüya görenler vardır. Hiç rüya görmemelerinin sebebi, emekleme dönemindeki çocukların durumuna ve yemeğin hemen sonrasında [gerçekleşen] duruma benzer. Bazı kişilerde bol miktarda gazın [buharın] yukarı doğru çıktığı olur, sonra gaz tekrar aşağı doğru indiğinde çok hareketliliğe neden olur, doğal olarak bu kişilerin rüya görmemesi gerektiği yeterince anlaşılabilir bir durumdur. Ancak yaşlandıkça belli bir uzunluktaki rüyanın onlara görünmesi şaşırtıcı değildir. Doğrusu, yaşlarına ve duygu deneyimlerine oranla içlerinde bir değişimin ortaya çıkarak, bu ters işleyişin de [rüya görmez halden rüya görür hale] gerçekleşmesi kaçınılmazdır.

Uluslararası Ajans Haberciliğinde Söylem: “Fırat Kalkanı” Harekâtı Bağlamında AP ve TASS Haber Ajanslarının Söylem Analizi

Discourse in International Agency News Reporting:
Discourse Analysis of AP and TASS News Agencies
in the Context of Operation: “Euphrates Shield”

Esra ÖZTÜRK^(*)

Özet

Uluslararası ajans haberciliğinde söylemin, devletin dış politikasıyla uyumu, haberin tarafsızlığı açısından önemli bir sorundur. Bu bağlamda, çalışmada Suriye krizinde iki etkin aktör olan ABD ve Rusya'nın önde gelen haber ajansları AP ve TASS'ın Türkiye'nin Suriye sınırında düzenlediği Fırat Kalkanı Harekâtı'na dair yayımladığı haberlerin, ülkelerin dış politikasıyla eşgüdümlü olup olmadığı incelenmiştir. Çalışmada eleştirel bir yaklaşım olan ve haber metinlerine odaklanan Van Dijk'in “Söylem Analizi” yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda AP'nin bağımsız bir haber ajansı; TASS'ın ise resmi haber ajansı olmasına karşın uluslararası ajans haberciliği ve ideoloji bağlamında değerlendirildiğinde her iki ajansın da Fırat Kalkanı Harekâtı bağlamında kendi ulusal çıkar ve merkezi bulunan ülkelerin dış politika perspektifinden haber ürettiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Fırat Kalkanı, Suriye, Uluslararası Haber Ajansları, AP, TASS.

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:3
Sayı:4

^(*) İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Ana Bilim Dalı Doktora Öğrencisi.

Abstract

The fact that discourse in international reporting matches with the foreign policy of the base state is an important problem in terms of the objectivity of the report. In this context, this study examines the discourse of AP and TASS, which are the leading news agencies of two major actor states in Syria crisis; United States of America and Russian Federation, regarding their news articles released on the Operation: Euphrates Shield, the campaign launched by Turkey in the Syrian border, within the scope of whether the news articles are coordinative with the foreign policy of the states. This study is made through a critical approach focusing on the texts of the reports that is Van Dijk's "Discourse Analysis". The result of the study indicates that although AP is an independent news agency while TASS is state-run news agency, in regard to the relation of international agency news and ideology, considering the Operation: Euphrates Shield, both agencies released reports based on their own states' national interests and the perspective of those states' foreign policy.

Keywords: Euphrates Shield, Syria, International News Agencies, AP, TASS.

Giriş

Bu çalışmanın konusunu Türkiye'nin, Suriye'nin kuzeyinde bulunan Halep kentine bağlı Cerablus bölgesine uluslararası terör örgütü DAESH ile mücadele kapsamında düzenlediği "Fırat Kalkanı" adı verilen harekâtın Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Rusya'nın lider haber ajansları olan The Associated Press (AP) ve Telegraph Agency of the Soviet Union (TASS) tarafından servis edilme şekli oluşturmaktadır.

Çalışmanın amacı Fırat Kalkanı Harekâtı'nın AP ve TASS'ta işleniş biçimlerini ortaya koymak ve sonuç olarak değerlendirme kısmında uluslararası ajans haberciliği ile devletlerin dış politika ilişkisini değerlendirmektir.

Bu makale, 24 Ağustos 2016 tarihinden başlayan ve 29 Mart 2017'de sona eren Fırat Kalkanı Harekâtı'nın, Suriye krizi bağlamında iki etkin aktör

AP ve TASS Haber Ajanslarının Söylem Analizi

olarak pozisyonunu koruyan ABD ve Rusya'nın başlıca haber ajanslarında nasıl yer bulduğunu göstermek ve harekâtın başladığı ilk gün vakaya yönelik perspektiflerini akademik bir çalışma olarak sunmak bakımından önem taşımaktadır. Ayrıca 100'den fazla ülkede faaliyet gösteren ve haberleri her gün dünya nüfusunun yarısından fazlasına ulaşan AP'nin ve halen tüm eski Sovyetler Birliği ülkelerinde etkisi görülen Rusya'nın en köklü haber ajanslarından biri olan TASS'ın Fırat Kalkanı Harekâtı çerçevesinde kullandığı söylemlerin analiz edilmesi gerekliliği doğmuştur. Zira her iki haber ajansı da tekelleşmiş ve lider olarak nitelenebilir. Tekelleşmiş medya organlarının izleyici üzerindeki etkileri yadsınamaz.

Çalışma konusunda yer verilen kaynaklar olan AP ve TASS, Fırat Kalkanı Harekâtı'na ait bilgileri an be an takip etmiş, gerek Türk mediasından edinilen bilgileri gerekse resmi makamlarca yapılan açıklamaları detaylı şekilde servis etmişlerdir. AP, Fırat Kalkanı Harekâtı hakkında 24 Ağustos 2016 tarihinde biri zaman akışlı geniş haber olmak üzere 4 haber; TASS ise biri analiz–haber olmak üzere 6 haber servis etmiştir.

Çalışmada analizi gerçekleştirilen haberler, AP'nin www.apnews.com ve TASS'ın www.tass.com internet sayfalarında bulunan haber arşivlerinden çalışmanın odağını oluşturan tarih aralığı ve “Cerablus” ve “Fırat Kalkanı” anahtar kelimeleri girilerek elde edilmiştir. TASS'ın orijinal yayın dili olan Rusça dilindeki haberlere erişim ve çözümleme yetkinliğine sahip olunmaması nedeniyle bu haber ajansının İngilizce haberleri çalışmaya dâhil edilmiştir.

AP ve TASS Hakkında

1846'da New York'ta beş gazetenin iştirakiyle kurulan ve ABD'nin en köklü ve yaygın haber ajansı olan AP'nin mülkiyeti farklı basın organlarının oluşturduğu kooperatif bir yapıya aittir. “Sadece haberler” anlayışıyla faaliyet gösterdiği belirtilen AP'nin haber yazım kılavuzu (Stylebook), habercilerin standart el kitabı haline gelmiştir. AP, teknolojinin gelişmesi

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:3
Sayı:4

Esra ÖZTÜRK

ve internetin yaygınlaşmasıyla birlikte dünya çapında öncü bir haber ajansı olmuştur. Ajansının kurulmasındaki itici güç, Meksika–Amerika İç Savaşı’ndan haberlerin daha hızlı elde edilmesine yönelik ihtiyaç olmuştur.¹Bugün dünya genelinde 263 farklı noktada faaliyet gösteren AP’nin içeriği her gün 15.000 haber kaynağında dünya nüfusunun yarısından fazlası tarafından görüntülenmektedir.²

1904’te kurulan Rusya’nın ilk haber ajansı, Saint Petersburg Haber Ajansı’nın (SPTA) 1925’te yerini alan Sovyetler Birliği Haber Ajansı TASS, Sovyetler Birliği’nin dışından haber toplamak ve birlik dışına iç ve dış haber yaymak amacıyla faaliyete başlamıştır. Sovyetler Birliği’ne üye tüm ülkelerin haber ajanslarını bünyesinde bulunduran, diğer bir deyişle üye ülkelerin haber ajanslarının bağlı bulunduğu üst yapı olan TASS’ın haber ve görsel malzemeleri gazete, radyo ve televizyonlar olmak üzere günlük ortalama 4000 farklı haber kaynağında yer bulmaktadır. TASS, kendi bölgesinde 682 ofis ve birlik dışında 94 büro ile dünyanın en geniş ağına sahip haber ajanslarından biridir. Ajansın ismi Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra ITAR–Information Telegraph Agency of Russia (Rusya Enformasyon Haber Ajansı) olarak değiştirilmiş ve TASS markası da korunarak ITAR–TASS adı altında varlığını sürdürmüştür. 2014 yılında ise küresel okuyucularına ulaşmak için dünyaca ünlü bir haber markası olarak bilinen TASS ismine geri dönmüştür.³

1 “Associated Press,” *New World Encyclopedia*, Erişim 24 Aralık 2016, http://www.newworldencyclopedia.org/entry/Associated_Press.

2 “Our Story,” *AP*, Erişim 24 Aralık 2016, <https://www.ap.org/about/our-story/>.

3 “TASS History,” *TASS*, Erişim 24 Aralık 2016, <http://tass.com/history>.

Yöntem: Eleştirel Söylem Analizi

Haber, genel olarak; bir olay, bir olgu üzerine edinilen, iletişim ya da yayın organlarıyla verilen bilgi şeklinde tanımlanmaktadır.⁴ Haber, okuyucu, dinleyici ve izleyici için öncelikle yeni gerçeklerle ilgili doğru ve anlaşılır bilgileri kapsar.⁵ Haber içeriğindeki her kavram, deyim ve ifade gazetecilerin bilinçaltında yatan ideolojik çerçevelerine ve sınıflandırma kalıplarına dayanmaktadır.⁶ Haberi en verimli şekilde değerlendirmenin yollarından biri de onu söylem olarak kabul etmektir. Söylemin doğru bir gerçekliği yansıtmaya zorunluluğu yoktur ama kendisine özgü bir dünya yaratır. Haber öyküleri bir şeyin ne olduğu değil fakat onun ne anlama geldiği hakkında bilgi verir. Bu nedenle haberin, okuyucusu tarafından tanınabilen ve kendine özgü sembolleri olan söylemsel anlatının belirli bir çeşidi olduğu sonucuna varılabilir.⁷

Haberi bir söylem olarak kabul etmek, haberin diline duyarlı bir anlamlandırma sürecini göz önünde bulundurmakla birlikte, haber üreten kuruluşların kurumsal çizgileri çerçevesinde oluşturulan haber metinlerini, iktidar sahibi kişi ve kurumların söylemlerinin kurulduğu bir anlatı olarak ele almayı da zorunlu kılar.

Van Dijk, haberi bir söylem olarak ele almıştır çünkü haberin içinde yeniden üretildiği toplumsal formasyon ve söylemsel formasyonun sorgulanması gerekmektedir.⁸ Bu sebeple, bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden biri olan eleştirel söylem analizi metoduyla inceleme yapılacaktır.

4 Erkan Yüksel ve H. İbrahim Gürcan, *Habercinin El Rehberi: Soru ve Örneklerle Haber Toplama ve Yazma Kural ve Teknikleri*, (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi 2001), s.57.

5 Wolf Scheneider ve P. J. Reue, *Gazetecinin El Kitabı*, Çev: I. Aygün, (Ankara: Konrad Adenauer Vakfı Yayınları 2000), s.40.

6 İbrahim Toruk, *Gutenberg'den Dijital Çağa Gazetecilik*, (Konya: Literatürk 2008), ss.183–184.

7 Nejdet Atabek, "Kuramcılara Göre Anlatı", *Kurgu Dergisi*, 1992, S: 11, s.345.

8 Nesrin Kula, "Gazetelerde Yer Alan Polise Yönelik Haberlerdeki Söylemsel Boyutlar: Gaffar Okkan Suikastı Örnek Olayı", *Polis Bilimleri Dergisi*, 2002, C: 4(1–2), s.191.

Esra ÖZTÜRK

Haberi söylem olarak ele almak ve çözümlemek, haberi hazırlandığı süreçlerden ve toplumsal yapı içinde oluşan güç/iktidar ilişkilerinden koparmadan incelemek demektir. Söylem analizi metinlerin oluştuğu bağlama yönelik bir inceleme biçimi⁹ olmasının yanı sıra, dile ve dilin kullanımına dair teorik ve yöntemsel bir yaklaşımı temsil etmektedir. Bu anlamda çözümlemenin konusunu oluşturan söylemler; metinler, mesajlar, konuşmalar, diyaloglar ve haberleşmeler tarafından belirlenmektedir.¹⁰

Van Dijk, haber anlatısını sentaktik ve semantik olmak üzere iki dilsel çözümleme türünde ele almaktadır. Sentaktik çözümleme; analiz birimi olarak haber metninde yer alan cümlelerin gramatik yapılarına odaklanmaktadır. Semantik çözümleme ise sözcüklerin, cümlelerin, kısaca bütün söylemin anlamı üzerinde durulmasını öngörmektedir. Van Dijk'in eleştirel söylem çözümlemesi modeli makro yapının ve mikro yapının ayrı ayrı çözümlendiği iki ana bölümden oluşmaktadır. Makro yapıda haber anlatısında işlenen temayı yansıtan, haber üretiminde kullanılan şema incelenir. Haber üretimi profesyonel rutinler altında sürekli olarak yapılmakta ve bu üretim bir şema tarafından organize edilmektedir.¹¹ Makro yapıda, başlıklar, haber girişleri, ana olay, haber kaynakları, ardalın ve bağlam bilgisi, olayın taraflarının yorumları/değerlendirmeleri, fotoğraflar vb. unsurlar ele alınmaktadır. Mikro yapı çözümlemesinde ise sentaktik çözümleme, bölgesel uyum, sözcük seçimleri ve retorik çözümlenmeleri yapılmaktadır. Sentaktik çözümlemede cümlelerin basit/karmaşık, aktif/pasif yapılarına bakılarak bir tahlil yapılmaktadır. Haber metninde kullanılan sözcükler de ideolojik yapılanmanın anlaşılması açısından mikro yapı içinde analiz edilmektedir. Sözcük seçimlerine bakılarak sosyal aktörler

9 A.g.e.

10 Teun A. Van Dijk, *News Analysis: Case Studies of International and National News in the Press*, (New Jersey: Hillsdale 1988), s.24.

11 A.g.e., s.15.

hakkındaki temel inanç ve ideolojiler ortaya konmaktadır. Bölgesel uyum olarak adlandırılan çözümlenmede ise haber metninde ardı ardına gelen cümleler arasında oluşturulmaya çalışılan nedensel, işlevsel ve referanssal ilişkiler ortaya çıkarılmaya çalışılmaktadır.¹²

Bağlam: Fırat Kalkanı Harekâtı

2011 yılında Arap İsyanları dalgasının uğradığı Suriye’de ortaya çıkan iç savaş, zaman içerisinde çok denklemlili bir soruna evrilmiştir. Halen devam eden Suriye krizinde savaşan aktörlerin farklılaşması Türkiye açısından büyük riskler yaratmıştır. Bir yanda Türkiye devleti tarafından PKK’nın (Kürdistan İşçi Partisi) Suriye kanadı olarak değerlendirilen PYD ve silahlı kanadı YPG (Demokratik Birlik Partisi)/(Halk Koruma Birlikleri), Suriye’nin kuzeyinde bir kanton kurma çabası içine girerken; diğer tarafta El-Kaide terör örgütüne benzer yapıda kendini gösteren radikal grup DAESH, “Irak-Şam İslam Devleti” adı altında tek taraflı egemenlik iddiasında bulunmuştur. Bu süreçte Amerika Birleşik Devletleri tarafından desteklenen PYD/YPG, Kürt nüfusun yoğun yaşadığı bölgelere doğru ilerleyerek Fırat Nehri’nin batısında kalan Münbiç’i ele geçirmiş ve planlanan kantonun diğer tarafında bulunan Afrin ile bağlantıyı sağlayacak kilit nokta olan El-Bab’a ilerlemek üzere hazırlıklara başlamıştır. Suriye’nin kuzeyinde PYD’nin kontrolünde federal bir Kürt devleti kurulması ihtimali, Türkiye’nin PKK ile doğrudan ilişkili gördüğü PYD ile sınır komşusu olma riskini ortaya çıkarmıştır. Diğer taraftan Suriye’deki çok aktörlü krizi fırsat bilen DAESH, terör faaliyetlerini artırmış, gerek Türkiye içine sızarak gerçekleştirdiği eylemler gerekse sınır illere düzenlediği saldırılarla Türkiye’nin ulusal güvenliğine karşı büyük bir tehdit oluşturmuştur.

12 Özlem Doruk, “Disiplin Toplumu ve Haber Söylemi” *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, Mart 2013, S: 2, ss.115–116.

Esra ÖZTÜRK

Türkiye'nin son yıllarda sık sık dile getirdiği Suriye sınırındaki güvenli bölge talebinin ne aktörler ne de uluslararası toplum tarafından sahada inşa edilebilecek bir gerçeklik halini almadığı izlenmiştir. Bu nedenle Türkiye, Suriye iç savaşının kızışmasından itibaren destek verdiği muhalif askeri grup ÖSO (Özgür Suriye Ordusu) ile birlikte 24 Temmuz 2016'da Fırat Kalkanı operasyonunu başlatmıştır. Operasyon ilk etapta ÖSO'nun fiili varlığıyla yürütülürken Türkiye 24 Ağustos 2016'da Cerablus'a karadan girerek sınır güvenliği operasyonu şeklinde nitelediği harekâtı hayata geçirmiştir. Operasyonun kamuoyuna yansıtılan temel hedefleri beş maddede toplanabilir:¹³

1) YPG'nin Kuzey Suriye'de kontrol ettiği bölgeleri birleştirerek fiili olarak özerk bir bölge oluşturmasını engellemek.

2) DAEŞ'i sınır bölgesinden uzaklaştırarak Türkiye içinde terör eylemi ve sınır illerini vurma imkânını ortadan kaldırmak/sınırlandırmak.

3) Türkiye'ye yönelik yeni Suriyeli sığınmacı akınlarını Suriye içinde karşılamak ve Türkiye içindeki Suriyelilerin bir kısmının geri dönüş imkânlarını hazırlamak.

4) Uzun vadede Türkiye'nin Orta Doğu ve Arap dünyasına ulaşımını garanti altına almak.

5) Suriye'de siyasi çözüm üretilmesi için kurulan masadaki konumunu güçlendirmek

Türk Silahlı Kuvvetleri'nin operasyonla ilgili açıklamalarına göre Türkiye'nin kara harekâtına başlamasının ardından bir hafta içerisinde sınır tamamen kontrol altına alınmış, hem PYD'nin kanton kurma girişimi hem de DAEŞ'in sınırdaki tehdidi bertaraf edilmiştir.

Fırat Kalkanı harekâtına Türkiye'nin ABD ve Rusya ile olan ilişkileri bağlamında bakıldığında ise her iki ülkenin farklı yaklaşım içinde olduğu

13 Oytun Orhan, "Fırat Kalkanı: Hedefler, Fırsatlar ve Riskler", Erişim 25 Aralık 2016, <http://www.orsam.org.tr/index.php/Content/Analiz/4902?s=orsam%7Cturkish>.

söylenbilir. ABD, PKK'yı terör örgütü olarak tanımasına ve Suriye'de faaliyet gösteren PYD/YPG'nin PKK ile ilişkili olduğunu kabul etmesine karşın bu örgütleri desteklemektedir. Üst düzey Türk yetkililerin değerlendirmelerine göre ise ABD, bölgede federal bir Kürt devleti kurulmasına katkı vermeye çalışmaktadır.¹⁴ Rusya'ya bakıldığında ise 24 Kasım 2015'te yaşanan uçak krizi sonrasında soruşturmada ortaya çıkan gelişmelerin Rusya yönetimi ile paylaşılmış olmasının ilişkileri ilk etapta yumuşattığı, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın 9 Ağustos 2016'da Rusya'ya yaptığı resmi ziyarette ise pürüzlerin tamamen giderildiği ifade edilmiştir. Rusya'nın Suriye'deki varlığı Beşar Esad rejimini korumaya yönelik olduğu için temelde Fırat Kalkanı Harekâtı'nın DAEŞ'i hedef alması nedeniyle Türkiye ile görüş ayrılığı yaşanmamıştır. ABD ise operasyona sıcak bakmamasına rağmen 20 Ağustos 2016'da Gaziantep'te DAEŞ mensubu bir canlı bombanın 54 kişinin ölümüne, 94 kişinin yaralanmasına neden olan saldırısı sonrasında Türkiye'nin Cerablus'a askeri varlığıyla girerek DAEŞ ile mücadele operasyonuna karşı çıkamamıştır¹⁵.

Haber, İdeoloji ve Söylem

1. Haber ve İdeoloji Üzerine

Gazetecilik, toplumun haber alma ihtiyacını karşılamaya yönelik doğru, tarafsız, bağımsız ve kesin bilgilerle yapılması beklenen bir faaliyettir. Kitle iletişim araçlarının yaygınlaşmasından itibaren haberin izleyiciye/okura ulaşma anında bir takım sosyo-politik ve kültürel kodlarla gölgelenmesi ve örtük mesajların medya izleyicisine aktarılmak istenmesi birçok düşünür tarafından tespit edilmiştir. Althusser'in medyayı devletin ideolojik

14 "ABD, Kürt Devleti altyapısını hazırlıyor", Erişim 18 Haziran 2015, <http://www.hurriyet.com.tr/abd-kurt-devleti-nin-altyapisini-hazirliyor-29313440>.

15 "İnfoğrafik: Fırat Kalkanı Harekâtı", SETAV, Erişim 26 Aralık 2016, <http://www.setav.org/firat-kalkani-harekati/>.

Esra ÖZTÜRK

aygıtlarından biri olarak tanımlaması, Gerbner'in "sosyal kültürleme projesi", Goffman'ın "çerçeveleme teorisi", Chomsky'nin "propaganda modeli", McLuhan'ın "araç teorisi" medyanın bir ideolojiden bağımsız olamayacağını göstergesidir. "Medya toplumlar üzerinde oldukça güçlü etkilere sahiptir. Dahası, bu etkiler hepimiz tarafından ve çoğunlukla kendi çıkarlarımız doğrultusunda hissedilir. Medya, bizim genişliğimiz, insani algı ve kapasitemizin genişliği olur."¹⁶Bu bağlamda haberin anlamlandırılması sürecinde haberi belirli bir ideolojiden bağımsız olarak değerlendirmek mümkün değildir.

İdeoloji, bireylerin kimliğini oluşturan ekonomik, politik, sosyal ve kültürel kodların bir araya gelerek onların gerçekleri kavrama şeklini belirler. Althusser'a göre ideoloji, var oluşlarını maddi olarak üreten, somut, maddi bireylerin, somut tarihinin gerçekliğinin imgesel bütünlüğüdür.¹⁷Mevcut toplumsal sistemi yeniden inşa eden temel araçlardan biri olan "ideoloji, bir insanın ya da toplumsal öbeğin zihninde egemen olan düşünceler, tasarımlar sistemi olmuştur."¹⁸Marx, ideoloji görüşünde maddi üretim araçlarını ellerinde bulunduranların zihinsel üretim araçlarını da ellerinde tuttuğunu belirtmiştir. Marx'a göre, "egemen düşünceler, hâkim maddi ilişkilerin ideal ifadesinden başka bir şey değildir."¹⁹Raymond Williams, Marksizm'de ideoloji kavramının en sık karşılaşılan üç anlamının a) belirli bir sınıf ya da gruba özgü inançlar dizgesi; b) gerçek ya da bilimsel bilginin karşıtı olan düşsel inanç, yanlış düşünceler ya da yanlış bilinç dizgeleri ve c) anlam ve düşünce

16 Dan Laughy, *Medya Çalışmaları: Teoriler ve Yaklaşımlar*, çev: Ali Toprak, (İstanbul: Kalkedon Yayıncılık 2010), s.25.

17 Louis Althusser, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, çev: Alp Tümerterkin, (İstanbul: İthaki Yayınları 2003), s.80.

18 *A.g.e.*, s.182.

19 Karl Marx ve Friedrich Engels, *Alman İdeolojisi*, 3. Baskı çev: Sevim Belli, (Ankara: Sol Yayınları 1992), s. 70.

AP ve TASS Haber Ajanslarının Söylem Analizi

üretimini genel süreci olduğunu ifade etmiştir.²⁰ Göran Therborn ise, yakın zamanda, ideolojinin, insani koşulun, kendileri için farklı derecelerde anlam ifade eden bir dünyada insanların kendi yaşamlarını bilinçli aktörler olarak yaşadığına değinmiştir.²¹ Ancak söz konusu bilinç, söylem ve göstergelerle aşılana düşüncelerden bağımsız bir alımlamayı değil, bireyin söylemi kendi bilişsel süzgeçlerinden geçirerek anlamlandırmasını ifade eder. Bu bağlamda ideoloji, belli insan özneleri arasında, dilin belirli etkiler yaratmak amacıyla fiilen nasıl kullanıldığıyla ilgilidir. Gramsci'nin hegemonya kuramına göre, yönetici seçkinler zenginliklerini, güçlerini ve konumlarını sürdürmek için medyayı kullanırlar. Medya, yöneticilerin tahakkümünü korumak için gerekli unsurları uygun söylemlerle izleyicilerin/okuyucuların zihinlerine öyle bir yerleştirir ki, bilinç onları asla reddetmez.²²

Bir metnin söylemsel bağlamından koparılarak ideolojik olup olmadığını tespit etmek mümkün değildir. İdeoloji, bir ifadenin içerdiği dilsel özelliklerden ziyade kimin, kime, neyi, hangi amaçlarla söylediğine ilişkin bir meseledir.²³ İzleyici/okuyucu bilincinin salt gerçeği, inşa edilen gerçekten, yani çerçevelemeden ayırt edemediği bir haberin ideolojik olup olmadığını analizinin söylemsel bağlamından koparılarak yapılamaz. Bu bağlam, söylemle birlikte fenomenolojik bir yaklaşımı da kapsamaktadır. Yani, haberin söylem unsurları kadar hangi konjonktürde ortaya çıktığı ve kullanılan söylemin arka planını oluşturan olaylar dizisinin neler olduğu da söylem kadar önem arz etmektedir. Bu eleştirel yaklaşımın temel önermesi haberin gerçek dünyayı olduğu gibi yansıtmadığı, gerçekliği kuran/inşa eden bir metin olduğudur. Bu sorundan kasıt, haber üretiminin kurumsallaşmış

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:3
Sayı:4

20 Raymond Williams, *Marksizm ve Edebiyat*, çev: E. Tarım, (İstanbul: Adam Yayınları 1990), s.48.

21 Göran Therborn, *The Ideology of Power and the Power of Ideology*, s.2, aktaran Michele Barrett, *Marx'tan Foucault'a İdeoloji*, çev: Ahmet Fethi, (İstanbul: Sarmal Yayınevi 1996), s.41.

22 James Lull, *Medya İletişim Kültürü*, çev: N. Güngör, (Ankara: Vadi Yayınları 2001), ss.52-53.

23 Terry Eagleton, *İdeoloji*, çev: M. Özcan, 2. Baskı, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları 2005), s.28.

Esra ÖZTÜRK

bir yapıya sahip olması ve bu yapının işleyiş mantığının, dünyaya dair bir bilgi türü olan haberi, dolayısıyla da dünyanın kendisini belirlemesidir.²⁴ Ancak söz konusu ajans haberciliği olduğunda haberden beklenen somut, salt, teyit edilmiş ve yorum içermeyen “ham madde” halinde olmasıdır.

2. Ajans Haberciliği

UNESCO'nun tanımına göre haber ajansı, hukuki statüsü ne olursa olsun, genel anlamda haberleri, gerçekleri, gösteren, tanımlayan, aktüalite belgelerini bulup bunları diğer kitle iletişim araçlarına yayan ve bunu yaparken de onları ikna etmeye çalışmayan; kanunların hükümlerine ve ticaret kurallarına uygun, mümkün olduğunca tam ve tarafsız hizmet veren kurumlardır.²⁵ Kitle iletişim araçlarına toptan haber tedarik eden haber ajansları, günümüzde teknolojinin gelişmesiyle birlikte kapasite ve ürün çeşitliliğini artırmıştır.

Haber ajansları medya sektörü dışındaki kişi ve kuruluşlara da hizmet vermektedirler. Bunlar güncel bilgiye ihtiyaç duyan resmi ve özel kuruluşlar, yatırımcılar, şirketler, sivil toplum kuruluşları, güvenlik birimleri (polis, jandarma, istihbarat, savunma kuruluşları), üniversiteler, meslek örgütleri ve benzeri kurumlar olabilmektedir. Haber ajansları geçmişe göre haber sayılarını artırmış, içeriklerini zenginleştirmişlerdir. Ajansların üretim kapasitelerindeki artışın belirleyicisi rekabet ve teknolojik yenilenmelerdir. Özellikle medyada yaşanan teknolojik yenilenmelere ayak uydurup internet ve mobil ortamlara, onların kendi teknik formatında içerik sağlamalarıyla birlikte, üretimleri ve etkinlikleri de artmıştır. Ajansçılığın temel ilke ve kriterleri: doğru, tarafsız, objektif, güvenilir ve hızlı haberciliktir. Ajans muhabiri ve yayıncısı abonesi için bu kurallara uymakla mükelleftir. Ajans haberinde yorum yapılmaz. Haberde yorum yazılacak ise haber ve yorum birbirinden kesinlikle ayrılır ve haberin içinde ara başlıkla belirtilir.

24 Çiler Dursun, *Haber, Hakikat ve İktidar İlişkisi*, (Ankara: Elips Kitap 2004), ss.39–40.

25 Oya Tokgöz, *Temel Gazetecilik*, (Ankara: İmge Kitabevi 2000), s.144.

AP ve TASS Haber Ajanslarının Söylem Analizi

Haber ajansları, farklı yayın politikalarına sahip medya kuruluşlarının haber tedarikçileridir. Aboneler doğru haber, tarafsız haber ve hızlı haber bekleyen müşterilerdir. Ajanslardan gelen haberler medyanın kendi yayın politikalarına göre işlenecek; küçültülecek, büyültülecek, başlıkları değiştirilecek redaksiyonu yapılacaktır. Ajanslar ise, abone yelpazesinin genişliği ve her görüşten yayın politikasına sahip abonelerine hizmet verdikleri için doğru, tarafsız, objektif, güvenilir ve hızlı haber kuralına uygun hareket etmek durumundadır.²⁶

Haber ajansları devletlere ait ya da özel kurumlar olabilmektedir. Dünya genelinde kar amacı güden ya da gütmeyen, bağımsız olan ya da devletin sözcülüğünü üstlenen haber ajansları mevcuttur. Medya kuruluşları haber ajanslarından hammadde haber almaktadırlar. Yurtiçinde haber yapan haber ajanslarının bağımsız olması beklense de uluslararası ajans haberciliğinde doğruluk, tarafsızlık, güvenilirlik gibi ilkelerin uygulanabilirliği ve haberlerin ideolojik ekmeden bağımsız olup olmadığı önemli bir sorundur.

3. Uluslararası Habercilik Üzerine

“Uluslararası habercilik”, medya organının faaliyet gösterdiği devlet sınırları dışında gerçekleşen olaylara dair süreçlerin ve içeriğin haberleştirilmesini ifade eder. Küreselleşen dünyada gerçekleri, bilgiyi ve görüşleri haberleştirmek gazetecilerin en önemli aracılık rollerindedir. Kendi bakış açısı ve “diğer” tarafın bakış açısını yansıtmamanın yanı sıra üçüncü tarafların gerçeklerinin ve görüşlerinin çevrilmesiyle, uluslararası habercilik, kamuoyunun uluslararası vakadaki jeo-kültürel uzaklığını küresel değer yargılarıyla kültüre özgü bir hale getirmektedir. Zira haber tüketicisi farklı ülkeler ve kültürler hakkındaki enformasyonu bilişsel süreçten geçirirken habere konu olan ülkenin değerlerini doğrudan deneyimlemekten mahrum

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:3
Sayı:4

26 Muzaffer Şahin, “Ajans Gazeteciliği ve Medya Sektöründe Haber Ajanslarının Etkinliği”, İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, 2013, S:37, s.202.

Esra ÖZTÜRK

durumdadır. Bu noktada, asıl sorun uluslararası haberciliğin gerçekten neleri kapsadığıyla ilgilidir. İçeriğin küresel çoğulculuğu, dünya çapında uluslararası haberciliğin çağdaş kültürünün sadece bir yüzüdür. Diğer yandan, bu tür haberciliğin en önemli sorunu dünyanın evcilleştirilmesi ya da kültürleştirilmesidir; yani, haberlerin, haberi yapılan ülkeden ziyade haberi yapan ülkenin milli menfaatleri ve kültürel kodlarıyla çarpıtılmasıdır.²⁷

Uluslararası habercilikte çarpıtma ya da çerçevelemenin, devletlerin dış politikasından bağımsız olarak değerlendirilmesi mümkün değildir. Özellikle uluslararası ilişkiler bağlamında medyada “çerçeveleme” yaklaşımı üzerinde çokça konuşulan ve tanımı yapılan bir yaklaşım olmuştur. Entman’a göre çerçeveleme, “belirli bir gerçekliğin bazı yönlerini seçmek ve o yönleri nedensel yorumlamalar, ahlaki değerlendirmeler ve/veya çözüm önerileriyle birlikte bir problem tanımı yapıyormuşçasına tanıtarak iletişim metninde daha ön planda tutmaktır.”²⁸ Haber çerçevelemesinde, Entman’ın ABD için tasarladığı ve “yönetim > diğer elitler > medya > haber çerçeveleri > halk” sıralamasıyla oluşturduğu interaktif basamaklı ağın,²⁹ bu çalışma kapsamında dış politika ve medya odağında ABD ve Rusya haber ajansları tarafından Türkiye’ye dönük uygulanmasının mümkün olduğu göz önünde bulundurulmuştur. Entman’ın interaktif basamaklı ağında yer alan ilişkiler zincirinin birinci boyutunda elitlerin yöneticilerle, haber çerçevelerinin elitlerle, halkın ise medyayla ilişkisi görülmektedir. İkinci boyutta ise haberlerin bir diğer ülkenin medyası, elitleri ve yöneticileriyle ilgili konuları çerçeveye aldığı, izleyiciler/okuyucular olarak X ülkesinin halkların Y ülkesi

27 Kai Hafez, *The Myth of Media Globalization*, (Manchester: Polity Press 2007), ss.24–25.

28 Robert M. Entman, “Framing: Toward Clarification of a Fractured Paradigm”, *Journal Of Communication*, No: 43 (4), ss.51–58, Erişim 24 Aralık 2016, http://lrc-ead.nutes.ufrj.br/constructore/objetos/entman_93.pdf.

29 Elisabeth Le, “The Spiral of ‘Anti–Other Rhetoric’: Discourses of Identity and the International Media Echo, Discourse Approaches to Politics”, *Society and Culture*, 2006, Philadelphia: John Benjamins Pub, Vol: 22, ss.8–9.

AP ve TASS Haber Ajanslarının Söylem Analizi

medyasının hedefinde bulunmadığı söylenebilir. Dolayısıyla insanların medya, elitler ve yöneticiler arasındaki ilişkilerden doğan haber çerçevelerine maruz kaldıkları çıkarılmaktadır. Bahsi geçen çerçeveleme haber ve ideoloji bağlamında yazılı ya da görsel göstergelerin altında yatmaktadır.

Yazılı haberlerin içinde ideolojik unsurlar olup olmadığı yazılı metin çözümleme yöntemiyle tespit edilmektedir. Metnin çözümlenmesinde yukarıda belirtildiği gibi fenomenolojik bağlamdan uzaklaşılması söylem analizinin doğru sonuçları vermesi bakımından önem taşımaktadır.

4. Haber ve Söylem

İnsanlar kendi düşüncelerini oluşturmak ve değiştirmek için kişilerarası söylemler de dâhil olmak üzere çok çeşitli söylemlerden ve bunlardan türetilen enformasyonlardan yararlanır. Oysa söylem; tiplerini, başlıkları, enformasyon miktarını, argümanların seçimini ya da sansür edilmesini ve retorik işlemlerin doğasını belirleyen simgesel seçkinler ve onların söylemidir.³⁰ Foucault da çeşitli metinlerin nasıl bir araya gelerek belli bir bakış açısını ve bir söylemi oluşturduğu üzerine odaklanır ve söylemin bir dil olarak inşa edildiğini kabul eder.³¹ Saussure, insanların algılarının ve hakikat anlayışlarının sözcükler ve diğer işaretlerle şekillendiğini öne sürer. Her dilbilimsel işaretin dil sistemi içerisinde bir yeri vardır. Saussure bu sistemi satranca benzetir. Satranç sistemi ele alınırsa her bireysel sözcük seçimi, dil oyunu içinde bir hamle olur.³² Söylemi oluşturanların hangi kelimeyi neden seçtiği, hangi üslubu kullandığı ve anlatım biçimi söylemin kendisini belirler. Söylem bir dil pratiğidir. İdeoloji ise toplumsal oluşum

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:3
Sayı:4

30 Teun A. Van Dijk, *Söylemin Yapıları ve İktidarın Yapıları: Medya, İktidar, İdeoloji*, 3. Baskı, Der. ve Çev: M. Küçük, (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları 2005), ss.320–325.

31 Mark Philippe, *Michel Foucault: Çağdaş Temel Kuramlar*, Çev: A. Demirhan, Der: S. Quentin, (Ankara: Vadi yayınları 1997), ss. 91–95.

32 Jonathan Bignell, *Media Semiotics: An Introduction*, (Manchester: Manchester University Press 1997), ss.6–8.

Esra ÖZTÜRK

olarak ancak dil ile ortaya çıkabilmesi ancak dilde anlatım bulması nedeniyle söylem ile doğrudan ilişkilidir.³³ Yani dil ideoloji tarafından kuşatılmıştır.

Van Dijk'a göre söylem, iletişim etkinliği veya iletişimsel eylem bağlamında yakalanabilecek dilbilimsel şekil, anlam ve eylemin oluşturduğu karmaşık bir yapıyı ifade eder. Bireyin kişisel ve sosyal özellikleri ve içinde bulunduğu sosyal durum iletişimsel eylemi üzerinde etki yaratır. Benzer bir durum haber söylemlerinde de geçerlidir. Haber raporlarının anlaşılması onların bilişsel ve sosyal süreçlerinin, gazetecilerin attettikleri anlamların ve okurların yorum süreçlerinin analizleriyle olur.³⁴ Nitekim haber yazım süreçleri direkt veya pasif süreçler değildir. Sosyal ve ideolojik olarak belirlenmiş, kontrollü ve yapısal stratejiler tarafından belirlenirler. Bir gazetede yer alan bir haber, kültür, etnisite, toplumsal cinsiyet, ulus, siyasi ideoloji ve baskın hedeflerin içinde olduğu sosyal temsillerin etkisi altında yazılır.³⁵ Medya kuruluşları simgesel boyutunu yönettikleri iktidar yapısının kalıtsal bir parçasını oluşturur. Van Dijk'ın özellikle haber söylemi analizinde esas aldığı yazılı metinleri önermeleri açısından değerlendiren yaklaşımı, söz konusu önermelerin ne tür sosyal bilişsellik bağlamında değer kazandığının ve hangi tür toplumsal yapılanmalara araç edildiğinin fark edilmesi bakımından önem taşımaktadır.³⁶

AP ve TASS Haber Ajanslarının Söylem Analizi

Cerablus'taki DAEŞ'le mücadele operasyonu havadan 24 Temmuz'da ÖSO'nun varlığıyla pratik olarak başlatılmasına karşın Türk savunma

33 Leyla Ilgın, *Söylem ve İdeoloji: Mitoloji, Din, İdeoloji*, Der: Barış Çoban ve Zeynep Özarlan, Çev: N. Ateş, (İstanbul: Su Yayınları 2003), s.293.

34 Van Dijk, 1988, *a.g.e.*, s.9.

35 *A.g.e.*, s.27.

36 Hüseyin Köse, *Bourdieu Medyaya Karşı*, (İstanbul: Papirüs Yayınevi 2004), s.69.

kuvvetlerinin Fırat Kalkanı Harekâtı kapsamında Cerablus üzerinden Suriye'ye karadan girmesi 24 Ağustos 2016'da gerçekleşmiştir. Türkiye için hayati önem taşıyan ve dünyada geniş yankı uyandıran bu sınır ötesi harekâtın Suriye krizinde doğrudan ya da dolaylı aktör konumunda bulunan ABD ve Rusya'nın önde gelen haber ajanslarında nasıl yer bulduğu haber ve ideoloji bağlamında önem arz etmektedir. ABD merkezli AP ve Rusya merkezli TASS haber ajanlarının internet adreslerinden Cerablus (Jarablus) ve Fırat Kalkanı (Euphrates Shield) anahtar kelimeleri kullanılarak yapılan tarama, harekâtın başladığı tarih olan 24 Ağustos 2016 ile kısıtlanmıştır. Operasyonun ilk günü servis edilen haberlerin çizilecek genel çerçevede tümevarıma olanak tanıyacağı dolayısıyla yalnızca belirtilen tarihteki haberlerin söylem analizi gerçekleştirilmiştir. Yapılan taramalarda; AP'nin 1'i zaman akıllı haber ve 1'i analiz haber olmak üzere toplam 4 haber yayınladığı görülmüştür. TASS ise konuyla ilgili olarak 1'i analiz haber olmak üzere 6 haber servis etmiştir.

1. Makro Yapı: Tematik ve Şematik Çözümleme

Başlıklar, haber girişleri, spotlar ya da haber metninin ilk paragrafı, ana olay, haber kaynakları, ardalın ve bağlam bilgisi, olayın taraflarının yorumları/değerlendirmeleri, fotoğraflar vb. unsurlar haberin makro yapısının içinde yer alan unsurlardır.

1.1. Tematik Yapı İncelemesi

Haberin tematik yapısı, ona ana fikrini veren öğelerden oluşur. Bu öğeler manşetler, haber başlıkları, girişleri, spotlar, spot olmadığı durumlarda giriş cümleleri olarak sıralanabilir. Bu öğelerde anlatımda kısıtlamaya, kurgulamaya ve genelleştirmeye gidilerek özde anafikir verilmeye çalışılır. Bu çalışmada inceleyeceğimiz haberler manşetleri bulunan matbu gazete haberleri olmadığı için doğrudan haberin başlıklarına odaklanılacaktır.

1.1.1. Haber Başlıkları

AP'nin haber başlıklarında genelleştirme ve enformasyon kısıtlamasına gidildiği görülmüştür. A1 numaralı haberde (Bkz. Sayfa 203) Türkiye'nin İslam Devleti ile mücadele kapsamında Suriye'ye girdiği belirtilmiştir. A2 ve A3 numaralı haber başlıklarında Cerablus'tan "İslam Devleti tarafından kuşatma altına gidilen kasaba" olarak bahsedilirken, A4 numaralı haberde ise "sınır kasabası" şeklinde nitelenmiştir. Türkiye'nin Suriye'ye kara harekâtı düzenlemesi daha genel bir kavramken, Cerablus'un sınır kasabası olduğu arka planda tutularak operasyona geniş ölçekli bir imaj kazandırılmaya çalışılmıştır. Ayrıca haber başlıklarının hiç birinde operasyona dair zaman bilgisine yer verilmemiştir. TASS'ın T2 numaralı haberinde (Bkz. Sayfa 205) "Cerablus" u zikretmesi ve T5 numaralı analiz haberde "Fırat Kalkanı" tanımlamasını kullanmasından olayı daha özelleştirilmiş şekilde yansıttığı anlaşılmaktadır.

AP'nin A4 numaralı haberinde ise Suriyeli muhaliflerin "isyancılar" olarak nitelenmesi dikkat çekmektedir. TASS haber başlıklarında ise Rusya'nın Suriye rejimi yanlısı ve muhalif hareket karşıtı dış politikası doğrultusunda muhaliflere/isyancılara odaklanmadığı izlenmiştir. T3 numaralı başlıkta ise demecü Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın ağzından verilmesine karşın Erdoğan'ın kuzey Suriye'deki PYD/YPG terör örgütlerine yönelik Türkçe'de kullanmadığı bir terim olan "Kürt birlikleri" ifadesinin kullanıldığı tespit edilmiştir.

AP haber başlıklarında sayılar veriler görülmezken, TASS'ın T2 numaralı başlığında Türk ordusunun 80 İslam Devletine ait hedefi imha ettiği bilgisine yer verilmiştir. "Kara harekâtı", "imha etmek", "terörle savaşmak" gibi daha militarist sözcükler kullanan TASS'a karşın AP'nin operasyonun İslam Devleti'nin elinde bulunan kasabanın kurtarılması ya da özgürleştirilmesi vurgusu iki ajansın haber dilleri arasındaki başlıca farkı ortaya koymaktadır.

Diğer yandan, AP başlıklarında operasyonun kendisine odaklandığı, TASS'ın ise Rusya'nın dış politikasıyla aynı yönde algı oluşturacak söylemler seçtiği görülmektedir. Zira T4 numaralı başlıkta Rusya Dışişleri

Tablo:1 24.08.2016 tarihli AP Haber Ajansı'nın "Fırat Kalkanı Harekâtı" Haberleri

A1	Turkey makes first major foray into Syria with assault on IS Türkiye, İslam Devleti ile olan mücadele Suriye'ye ilk büyük girişi gerçekleştirdi https://www.apnews.com/3dd0fef7ba874b3996abb878167b6caa/Turkey-makes-first-major-foray-into-Syria-with-assault-on-IS
A2	Turkey says operation launched to free IS-held Syrian town Türkiye, operasyonun İslam Devleti tarafından kuşatılan Suriye kasabasını özgürleştirmek için düzenlediğini söyledi https://www.apnews.com/7251a032bf8b4348983e4281510fe0fc/Turkey-says-operation-launched-to-free-IS-held-Syrian-town
A3	Turkey launches operation to free IS-held Syrian town Türkiye, İslam Devleti tarafından kuşatılan Suriye kasabasını özgürleştirmek için operasyon başlattı https://www.apnews.com/ffa7fe2864f64fde8bf1aff29dea0d06/Turkey-launches-operation-to-free-IS-held-Syrian-town
A4	The Latest: Erdogan says Syrian rebels take back border town Son Gelişme: Erdoğan, isyancıların sınır kasabasını geri aldığını söyledi http://bigstory.ap.org/article/082d7bb9e32e4be4b529602f7ff47ac0/latest-turkish-report-says-ground-forces-enter-syria

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:3
Sayı:4

Bakanlığı'nın açıklaması ön plana çıkarılmış ve Suriye rejimini hem siyasi hem de askeri ve finansal olarak destekleyen Rusya'nın Suriye'nin terörle mücadelede sürecin bir parçası olması gerektiği vurgusu "Şam'la işbirliği gerekli" sözleriyle ifade edilmiştir.

AP haberlerinde ABD yönetiminin operasyonla ilgili görüşleri başlığa taşınmazken TASS'ın T4 ve T6 numaralı haberlerinde Rusya Dışişleri Bakanlığı'nın yorumları başlıkta yer bulmuştur. Rusya'nın Akdeniz ve Suriye'deki varlığı itibarıyla Türkiye'nin düzenlediği operasyona daha fazla müdahil olduğu çıkarımı yapılabilir.

Diğer taraftan AP'nin haberlerinde alt başlık kullanmadığı görülmektedir. TASS ise haberde vurgulamak istediği en önemli ikinci konuya ait bir cümlelik alt başlıkları tüm haberlerinde kullanmıştır. T1'de Türkiye'nin

Cerablus'a düzenlediği operasyondan Rusya'yı haberdar ettiği belirtilerek Rusya'nın bölgedeki gücü ve etkinliğinin altı çizilmiş ve Rusya'nın bilgisi olmadan bir operasyon yapılamayacağı izlenimi yaratılmaya çalışıldığı tespit edilmiştir. T2 numaralı haberin alt başlığında Türk kuvvetlerinin havan topları ve çeşitli roket sistemleri kullandığı belirtilerek operasyonun şiddetine dikkat çekilmiştir. T3 numaralı haberin alt başlığında "bir televizyon kanalından alınan bilgiye göre 10-15 tankın Cerablus'a girdiği" belirtilmiş, T4 numaralı haberde ise bir kaynağın "Suriye-Türkiye sınırındaki terörle mücadele daha önce hiç bu kadar önemli olmamıştı" demesine atıfta bulunulmuştur. T5 ve T6 numaralı haberlerin alt başlıklarında ise Türkiye'nin kuzey Suriye'de askeri operasyon başlattığı ve İslam Devleti unsurlarına ateş açtığı bilgileri paylaşılmıştır.

1.1.2. Haber Girişleri

Haberlerin ilk cümleleri haber metninin kapsadığı genel çerçeveyi ortaya koyması bakımından önem taşımaktadır. Girişte yer alan cümlenin haberin muhteviyatıyla ilgili tüm bilgileri kapsamı beklenmektedir. Giriş cümleleri habere konu olan ana olayı özetleyen biçimde oluşturulmuştur.

AP haberlerine bakıldığında A1 numaralı haberin girişinde SNIK kuralına uygun bir metin kullanıldığı görülmüştür. Türkiye'nin Çarşamba günü (24.08.2016 tarihinde) sınır kasabasını İslam Devleti militanlarından kurtarmak için Suriye'ye büyük bir operasyon başlatıldığı söylenmiştir. Operasyonun gerçekleştiği kasaba olan Cerablus, başlıkta olduğu gibi haber girişinde de "sınır kasabası" olarak tanımlanmıştır. Diğer yandan operasyonda yer alan Suriyeli isyancıların Suriye iç savaşından beri ABD hava kuvvetleri tarafından desteklendiğinin altı çizilmiştir.

A2 ve A3 numaralı haberlerin giriş cümlelerinde ise Türkiye Başbakanlık ofisinden yapılan açıklamaya yer verilmiş, Türk ordusu ve ABD destekli koalisyon güçlerinin Suriye sınırındaki kasabayı İslam Devleti militanlarından temizlemek için operasyon başlatıldığı bilgisine yer

Tablo:2 24.08.2016 tarihli TASS Haber Ajansı'nın "Fırat Kalkanı Harekâtı" Haberleri

T1	Turkey launches ground operation against IS in northern Syria–Report Türkiye, Kuzey Suriye'de İslam Devletine karşı kara operasyonu başlattı–Ajans http://tass.com/world/895615
T2	Turkish army destroys over 80 IS targets in Syria's Jarablus–TV Türk ordusu Cerablus - Suriye'de 80'den fazla İslam Devletine ait hedefi imha etti–TV http://tass.com/world/895631
T3	Erdogan says Turkish operation in Syria aimed against IS, Kurdish units Erdoğan, Türkiye'nin Suriye'deki operasyonunun İslam Devleti ve Kürt birliklerini hedef aldığını söyledi. http://tass.com/world/895653
T4	Cooperation with Damascus needed to combat terror in Syria–Foreign Ministry source Suriye'de terörle mücadele için Şam ile işbirliği gerekli–Dışişleri kaynakları http://tass.com/politics/895699
T5	Analysts: Euphrates Shield operation targets Kurds, not Islamic State Analiz: Fırat Kalkanı operasyonu İslam Devletini değil, Kürtleri hedef alıyor http://tass.com/world/895750
T6	Moscow deeply worried over events in area of Syrian-Turkish border Moskova, Suriye-Türkiye sınır bölgesinde yaşanan olaylara ilişkin derin kaygı duyuyor http://tass.com/politics/895737

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:3
Sayı:4

verilmiştir. Operasyonun başladığı andan itibaren gün sonuna kadar yaşanan gelişmelerin zaman akışlı haber olarak aktarıldığı A4 numaralı zaman akışlı haberin girişinde "Suriye iç savaşındaki son durum" alt başlığı kullanılmıştır.

TASS haber ajansının servis ettiği T1 numaralı haberde giriş cümlesinde Türk silahlı birliklerinin İslam Devletine karşı Suriye'nin kuzeyinde kara harekâtı düzenlediği bilgisi Cumhuriyet Gazetesi referansı ile yer bulmuştur. T2 numaralı haberde ise Habertürk TV referansı ile Türkiye'nin Cerablus'ta 80'den fazla hedefi imha ettiği ifade edilmiştir.

T3 numaralı haberde başlıkla uyumlu bir giriş cümlesi kullanıldığı görülmektedir. TASS imzalı haber girişinde Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın, Cerablus'taki harekâtın hedefini İslam Devleti ve PYD olarak açıkladığı bildirilmiştir.

Esra ÖZTÜRK

T4 numaralı haber girişinde, Rus dışişleri kaynağının Suriye–Türkiye sınırında terörle mücadelenin önemine vurgu yapmasıyla birlikte sürece Şam’ın da dahil olması gerekliliğiyle ilgili görüşü bulunmaktadır.

Haber ajanslarının doğru ve tarafsız olmaları beklenmektedir. Ancak uluslararası ajans haberciliğinde söylemin, devletin dış politikasıyla çeliştiği pek seyrek görülmektedir. TASS’ın T5 numaralı haberinde Cerablus’taki operasyonun asıl amacının bölgedeki Suriye Kürtlerini hedeflediği çıkarımı, röportaj yapılan uzmanların söylemlerinden alıntılanarak haber girişine yansıtılmıştır. TASS’ın diğer haberlerinde Suriye Kürtlerinin kriz masasından uzaklaştırılmaması gerektiği görüşü dikkate alındığında TASS’ın tarafsızlığı, ulusal söylemleri uzmanlara söyleterek korumaya çalıştığı tespit edilmiştir. Keza, T6 numaralı haberin giriş cümlesinde de Rus dışişleri kaynaklarının demecine yer verilmiş ve Kürtler ve Araplar arasında ortaya çıkan etnik köken kaynaklı gerginlikler sebebiyle Moskova’nın Suriye–Türkiye sınırında yaşanan son olaylardan derin endişe duyduğu ifade edilmiştir.

1.1.3. Fotoğraflar

Fotoğraflar, haber anlatısının temasını oluşturan tematik yapının unsurlarıdır. Fotoğrafların haber metinleriyle ilgili olup olmadığı başlık ve giriş cümlesinden sonra haberin konusunun ilk bakışta anlaşılması için önemlidir. İncelenen haberlere bakıldığında kullanılan fotoğrafların temelde kara harekâtı denince akla ilk gelen unsur olan tank görsellerini içerdiği tespit edilmiştir.

AP’nin A1, A2 ve A3 numaralı haberinde kullanılan fotoğraflarda sınırı temsil eden tel örgülerin arka planda kaldığı, askeri tankların ise hareket halinde ve ön planda olduğu fotoğrafları tercih ettiği görülmüştür. A4 numaralı haberde ise zaman akışına göre yer verilen gelişmeler doğrultusunda ABD Başkan Yardımcısı Joe Biden’ın Türkiye’ye yaptığı resmi ziyaret sırasında çekilen bir fotoğraf kullanılmıştır.

AP ve TASS Haber Ajanslarının Söylem Analizi

TASS'ın haberlerinde ise yine kara harekâtının anlaşılacağı tank ve kamufajlı personelin bulunduğu kareler görülmektedir. AP'den farklı olarak TASS, operasyonu daha şiddetli yansıtacak fotoğraflar seçmiştir. Örneğin T1 numaralı haberde tank ve tepesindeki bir topçu ile arka planda çatışma sesleri nedeniyle kitle halinde hareket eden kuş sürüsü dikkat çekmektedir. AP'nin kullandığı fotoğraflarda yakın çekim asker görülmezken TASS, T3 numaralı haberde elinde otomatik tüfekli bir asker ve T4 numaralı haberde henüz ateşlenmiş bir askeri mühimmatla birlikte yine kamufajlı personel imajı kullanmıştır. T5 numaralı haberde yoğun toz, duman ve vurulmuş bir hedeften çıkan alevler görülmekte; T6 numaralı haberde de vurulan hedeflerin ardından yükselen dumanlar yer almaktadır.

1.2. Şematik Yapı

Haberin şematik yapısında hem durum incelenir hem de yorumlar yapılır. Durum bölümünde haber ana olayın sunumu, sonuçlar, arda lan ve bağ lam bilgisi etrafında ele alınmaktadır. Şematik yapı unsurlarından ana olayın sunumuna bakıldığında, ana olayın haber girişinde sunulduğu görülmektedir.

1.2.1. Ana Olayın Sunumu

AP'ye ait incelenen haber girişlerinde Türkiye'nin Cerablus'a düzenlediği Fırat Kalkanı Harekâtı'nın ana olay olarak sunulduğu görülmüştür. Giriş cümlelerinde operasyonun terörle mücadele kapsamında yapıldığı ve Amerika'nın desteklediği koalisyon güçlerinin operasyona katkı sağladığı konusundaki detaylar verilerek olayın haber değeri artırılmıştır.

TASS'ın T1 numaralı haber girişinde de kara harekâtı ana olay olarak sunulmuş, operasyonun kuzey Suriye'deki İslam Devleti'ne yönelik düzenlendiğinin altı çizilmiştir. Ana olayın sunumunda haberin Cumhuriyet Gazetesi referanslı olduğu da belirtilmiştir. T2 numaralı haber girişinde ana olay Türkiye'nin Cerablus'ta 80'den fazla İslam

Esra ÖZTÜRK

Devletine ait hedefi imha etmesi ana olay olarak sunulmuştur. Haberin kaynağının Habertürk TV olduğu da belirtilmiştir. T3 numaralı haber girişinde ana olayın hedefi, gerekçelendirmesi ve haber değeri yüklenmesi Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın demecine bağlanmıştır. T5 numaralı haberde haberin ana konusu Türkiye'nin kara harekâtı olmakla birlikte TASS'a röportaj veren uzmanların söylemleri giriş cümlesinde ön plana çıkarılmış ve operasyona ilişkin senaryolar dillendirilmiştir. Uzmanlara göre Türkiye'nin asıl hedefi, kendini İslam Devleti olarak tanımlayan terör örgütü değil Suriye'deki Kürt gruplardır. TASS, bu söylemi giriş cümlesine taşıyarak haberin devamıyla ilgili merak uyandırmayı ve farklı analistlerin muhtelif senaryolarının haberde yer alacağı izlenimini vermiştir. T6 numaralı haberde ise haber değerliliği Rusya Dışişleri Bakanlığı'nın Suriye'deki Kürt-Arap gerginliğiyle ilgili endişeleri üzerinden çeşitlendirilmiştir.

1.2.2. Ardalan ve Bağlam Bilgisi

Ardalan ve bağlam bilgisi olayların sosyo-politik ve yapısal yönüdür. Olayın sebep-sonuç ilişkisi bakımından arka planının, politik gerekçelerinin ve geçmişinin haberde sunulması önem arz etmektedir.

Fırat Kalkanı Harekâtı'nın çıkış noktası, Cerablus'tan Türkiye sınırına birçok kez roket düşmesi, ülke içinde DAESH mensubu terör örgütlerinin intihar saldırısı gerçekleştirmeleri, sınırdan ülkeye terörist sızması gibi gerekçelerdir. Diğer yandan Fırat Nehri'nin batısında bulunan PYD/YPG terör örgütünün Fırat'ın doğusuna geçerek Türkiye sınırında bulunan bölgeleri ele geçirip kuzey Suriye'de bir Kürt kantonu kurulması çabasının önüne geçilmesi gereği de birçok kez dillendirilmiştir. Bu bağlamda A1, A3 ve A4 numaralı AP haberlerinde olayın ardalan ve bağlam bilgisinin verildiği tespit edilmiştir. Cerablus operasyonunun son olarak Gaziantep'te 54 kişinin ölümüne yol açan DAESH mensubu teröristin intihar eylemi sonrasında düzenlendiğinin altı çizilmiştir. A2 numaralı Anadolu Ajansı referansıya

AP ve TASS Haber Ajanslarının Söylem Analizi

aktarılan haberde ise operasyonun sınır güvenliği ve terör örgütlerinin sınırdan temizlenmesi amacıyla yapıldığı belirtilmiştir.

TASS'ta yer alan 6 haberden hiçbirinde Fırat Kalkanı Harekâtı'nın İslam Devleti terörüyle mücadele ve kuzey Suriye'de kurulacak bir Kürt kantonuna engel olma amacı dışında hiç bir bağlam ve ardaan bilgisi verilmediği görülmüştür. Haberlerde Türkiye'de operasyondan önce yaşanan terör saldırılarına değinilmemiştir. Buna karşın muhtelif analizler ve resmi makamların açıklamalarıyla dikkatler Kürt gruplara çekilmeye çalışılmıştır. Diğer taraftan Rusya'nın Suriye rejimini destekleyen dış politikası haber söylemlerinde baskın ve kolayca izlenebilir durumdadır. Ayrıca T4 numaralı haberde Suriye Dışişleri Bakanlığı'nın açıklamasına yer verilerek Türkiye ile birlikte DAESH'e karşı operasyon yürüten muhalif güçler terörist olarak tanımlanmıştır.

1.2.3. Haber Kaynakları ve Olayın Tarafları

A1 numaralı haberde haberin AP muhabiri tarafından üretildiği, A2, A3 ve A4 numaralı haberlerde ise muhabirin katkısının yanı sıra haber içeriklerinin Anadolu Ajansı, CNN Türk, Hürriyet gibi Türkiye'nin ulusal basın-yayın organlarına da dayandırıldığı görülmüştür. TASS Haber Ajansı'nın T1, T2 ve T3 numaralı haberlerinde ise Cumhuriyet Gazetesi, Habertürk TV, NTV ve Al Jazeera'nin kaynak gösterildiği tespit edilmiştir. Rusya makamları, Suriye rejimi ve analistlere söz verilen T4, T5 ve T6 numaralı haberleri ise TASS haber ajansı muhabirleri üretmiştir.

AP, haberlerinde Amerikan makamları, ağırlıklı olarak Türk makamları, analistler, muhalif aktivistler ve Kürt grupların yoğunlukta olduğu Suriye Demokratik Güçleri'nin (SDG) ve PYD'nin yanı sıra Rus makamlarına da söz verip demeçleri olduğu gibi aktarırken, TASS'ın Rus makamları, Türk makamları, Suriye rejimi ve analistlerin değerlendirmelerine yer verdiği gözlenmiştir. Fırat Kalkanı Harekâtı başladıktan kısa bir süre sonra Türkiye'ye resmi ziyarette bulunan ABD Başkan Yardımcısı Joe Biden'a

Esra ÖZTÜRK

ilişkin detaylar, yalnızca T5 numaralı analiz haberde, bir düşünce kuruluşu başkanının yorumları arasına sıkıştırılmıştır.

AP'nin haber metinlerinde olayın tarafları Türkiye, Türkiye destekli muhalif gruplar ve ABD destekli koalisyon güçleri ve kendisine karşı mücadele edilen İslam devleti olarak gösterilmiştir. Keza, haber başlıklarında da operasyonun İslam Devleti'ne yönelik olduğunun altı çizilmiş, ancak haber detaylarında Türk makamlarının açıklamalarında yer alan PYD/YPG terör örgütleri de operasyonun karşı tarafı olarak yer almıştır. TASS'ın T3 ve T5 numaralı haberlerinde ise operasyonun bir tarafının da Kürt gruplar olduğu başlıktan verilmiştir. TASS ayrıca, gerek Rus makamları gerek Suriye rejiminin demeçleriyle aslında Suriye yönetiminin de operasyonun bir tarafı olması gerektiğini ifade etmiştir.

2. Mikro Yapı

Haber metninin mikro yapı çözümlemesinde; sentaktik, yani, sözdizimsel çözümleme, bölgesel uyum, sözcük seçimleri ve retorik yorumu yapılmaktadır. Cümlelerin basit ya da karmaşık yapıda olması, yüklemelerin etken ya da edilgen olması, seçilen sözcükler, haber metninde kurulan sebep-sonuç ilişkisi, işlevsel ve referanssal ilişkiler haber metninin söylem çözümlemesinde üzerinde durulması gereken başlıklardır. Ayrıca haberde yer alan sayısal veriler, görgü tanıklarının ifadeleri, olayın taraflarının demeçleri, görsel malzemeler gibi unsurlar retorik çözümlemesinde haberin inandırıcılığı ve güvenilirliği bakımından incelenmektedir.

2.1. Sentaktik Çözümleme

Sentaktik çözümlemede haber metninde yer alan özne ve yüklem durumu söylem analizinin tam olması bakımından ele alınmaktadır.

AP: Türkiye, Suriye'ye ilk büyük kara harekâtını düzenledi. / Recep Tayyip Erdoğan, şehrin geri alındığını duyurdu. / Türkiye, sınırındaki gelişmelerle yakından ilgili. / YPG, Türkiye'deki Kürt isyancılarla ilişkili. / Salih Müslim,

AP ve TASS Haber Ajanslarının Söylem Analizi

Türkiye'yi "bedelini ödeyecek" diyerek uyardı. / Türkiye, Suriye sınırında güvenlik önlemlerini artırdı.

TASS: Türkiye, Suriye'ye kara operasyonu düzenledi. / Türk silahlı birlikleri kara operasyonu başlattı. / Türk silahlı güçleri Cerablus yakınında konuşlandı. / Türkiye, 80'den fazla İslam Devletine ait hedefi imha etti. / F-16 uçakları 12 hedefi vurdu. / Türk askeri sınırı geçti.

İncelenen haberlerde Türkiye'nin, operasyonun ve makamların aktif özne olarak güçlü ve taarruz halinde bir profil şeklinde konumlandığı tespit edilmiştir. Diğer yandan, olayın diğer tarafları; ABD ve Rusya makamları, Suriye rejimi ve grupların temsilcileri her iki haber ajansında da aktif olarak konumlanmıştır. Ancak AP'nin A3 numaralı haberinde Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'ndan aktarılan demeçte terör örgütleri cümlelerin pasif objesi olarak konumlanmış ve "temizlenmeli" ifadesiyle birlikte kullanıldığı görülmüştür. Yine TASS'ın T1 numaralı haberinde "teröristlerin pozisyonları vuruldu" ifadesiyle "teröristler" in edilgen özne haline getirildiği izlenmiştir.

2.2. Bölgesel Uyum

Haberi oluşturan cümlelerin sebep–sonuç ilişkisi, referanssal ve işlevsel ilişkileri bölgesel uyumu oluşturan metinsel özelliklerdir. Bu bağlamda, birbiri ardına gelen cümlelerin sebep–sonuç ilişkisine dayanıp dayanmadığı, metin yazımından genelden özele tümden gelim yöntemi bulunup bulunmadığı ve metinde yer alan kavramların bir sonraki cümlede referansı olup olmadığı incelenmiştir.

A1 numaralı haberde Cerablus'un ele geçirilmesinin Türkiye'nin Suriye Savaşı'ndaki rolü bakımında ciddi bir gerginlik yarattığı ve operasyonun hedefinin radikallerle mücadelenin çok ötesine geçtiği ifade edilmiştir. Bu ifade, sonraki cümlede ABD'nin de desteklediği ve daha önce İslam Devleti'ne karşı savaşan Suriye Kürtlerinin de Türkiye'nin hedefi olduğu durumuyla gerekçelendirilmiştir. Diğer yandan Kürtlerin, ABD'yi

Esra ÖZTÜRK

memnun etmek için Menbiç'ten çekilip bölgeyi Menbiç Askeri Konseyi'ne devredebilecekleri belirtilmiştir. Bir sonraki cümlede Menbiç Askeri Konseyi'nin Kürt-yoğun Suriye Demokratik Güçleri tarafından oluşturulan bir yapı olduğu açıklanmıştır.

A3 numaralı haberde Cerablus kastedilerek, “Son gelişmeler kasabayı Suriye’de devam eden iç savaşın merkezi haline getirdi.” ifadesi kullanılmıştır. Genelden özele doğru giden haberin devamında, kasabanın neden merkez konumuna geldiği “Fırat Nehri’nin batısında bulunan Cerablus, Kürtler tarafından kontrol edilen bölgelerin arasında bulunan İslam Devleti kontrolündeki son önemli yerlerden biri” cümlesiyle açıklanarak işlevsel ilişki korunmuştur.

A4 numaralı haberde “Biden, Washington’ın Türkiye öncülüğünde Cerablus’a düzenlenen ve ABD’nin de hava desteği verdiği operasyonu desteklediğini söyledi” ifadesinden sonra Joe Biden’ın “Türk askerinin yaptıklarını güçlü biçimde destekliyoruz ve biz de hava desteği sağlıyoruz” demeci yer almıştır.

Sebep-sonuç ilişkisi ile işlevsel ve referanssal ilişkiler bakımından AP’nin haber metinlerinin bölgesel uyum içerisinde olduğu tespit edilmiştir.

TASS haberlerine bakıldığında ise, haberde yer verilen Recep Tayyip Erdoğan’ın operasyonun neden yapıldığı, Rusya’nın neden endişeli olduğu ve Suriye’nin neden sürece dâhil olmak istediği konuları hakkındaki demeçleri ve analistlerin Türkiye’nin operasyonda asıl hedefinin İslam Devleti olmadığına ilişkin açıklamaları dışında haber metninde sebep-sonuç ilişkisi saptanmamıştır. TASS haberlerinde tespit edilen ardalın ve bağlam bilgilerinin eksikliği göz önünde bulundurulduğunda haber metninde sebep-sonuç ilişkisinin ardalın ve bağlam açısından da gerekli bir unsur olduğu düşünülmektedir.

Diğer yandan işlevsel ve referanssal ilişkiler incelendiğinde, TASS haber metinlerinin birbirini takip eden genelden özele giden ve kavramsal olarak açıklanan cümleler içerdiği tespit edilmiştir.

AP ve TASS Haber Ajanslarının Söylem Analizi

T1 numaralı haberde “Türk ordusu, Suriyeli muhalif gruplarla birlikte İslam Devleti’nin elinde bulunan Cerablus’un kontrolünü ele geçirmek için operasyon başlattı” ifadesi yer almıştır. Bir sonraki cümlede “Türk ordusu” kavramı özelleştirilmiş ve “özel kuvvetler ve silahlı birlikler” şeklinde sunulmuştur. T2 numaralı haberde “Ordu operasyona devam ediyor” cümlesinin ardından Türk kuvvetlerinin havan topları ve çoklu füze sistemleri kullandığı bilgisiyyle metinde işlevsel ilişki sağlanmıştır. T3 numaralı haberde Al Jazeera referans gösterilerek “TV kanalına göre, Suriye muhalif güçleri Cerablus’a ilerliyor” cümlesi yer almış ve ardından gelen cümlede “muhalif güçler” kavramı bakımından genelden özele gidilerek Özgür Suriye Ordusu’nun muhalif güçlerin içinde bulunduğu belirtilmiştir.

2.3. Sözcük Seçimleri

Haber metni oluşturulurken yapılan sözcük seçimleri, haber metninin anlamının şekillenmesi bakımından kayda değer önem taşımaktadır. Sözcükler, söylemi doğrudan oluşturan unsurlardır. Dolayısıyla, olayın aktörlerine yönelik görüşleri, toplumsal algıyı ve kurumsal ideolojiyi yansıtan sözcükler, haberin mikro yapısında incelikle ele alınması gereken öğelerdir.

AP haberlerinde, özellikle PYD/YPG’nin tanımlanmasına ilişkin sözcük seçimlerinin Amerikan dış politikasını yansıttığı saptanmıştır. Amerika, küresel terör örgütü listesinde olan PKK ile PYD’nin önemli ilişkileri olduğunu kabul etmesine³⁷ rağmen bu gruplar için terörist söyleminden kaçınmakta ve “Kürt muhalifler”, “Kürt güçleri”, “Kürt isyancılar”, “Suriyeli Kürt kuvvetleri” ve “Kürt savaşıçılar” ibarelerini kullanmaktadır. Diğer yandan Cerablus operasyonuna yönelik söylemlerde Türkiye’nin bölgedeki amacına ilişkin “kurtarmak” ve “özgürleştirmek” fiilleri tercih edilirken Türkiye’nin

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:3
Sayı:4

37 “ABD Savunma Bakanı PKK ile YPG ve PYD İlişkisini Kabul Etti”, *Ulusal Kanal*, Erişim 27 Aralık 2016, <http://www.ulusalkanal.com.tr/gundem/abd-savunma-bakani-pkk-ile-ypg-ve-pyd-iliskisini-kabul-etti-h101423.html>.

PYD'nin bulunduğu bölgelere yönelik hareketleri “yayılmak” fiiliyle ifade edilmiştir. “Kurtarmak” ve “özgürleştirmek” kavramları meşruiyet anlamı taşımakta; “yayılmak” fiilinden ise haksız işgal etme eylemi anlaşılmaktadır. Amerika'nın PYD'ye verdiği destek ve kullandığı “işbirlikçilerimiz” tanımı dikkate alındığında AP'nin terörle mücadele kapsamında yapılan Fırat Kalkanı Harekâtı'nı Amerikan dış politikasına göre kurgulayarak yansıttığı söylenebilir. Öte yandan, geçmişte uluslararası toplumun basın-yayın organlarından “İslam Devleti” tanımı yerine “Sözde İslam Devleti” ibaresi kullanılmasını talep ettiği³⁸ hatırlandığında, AP'nin DAESH mensupları için “terörist” tanımı yerine “İslam Devleti militanları” söylemi kullanmasının küresel arenada terör örgütü olarak tanınan DAESH'in “İslam” sözcüğüyle anılmasının İslamofobik algılara neden olabileceği değerlendirilmektedir. Aynı tanımlamada TASS, T5 numaralı analiz haberde DAESH'ten “kendisini İslam Devleti olarak tanımlayan terör örgütü” olarak bahsetmiştir. Ancak diğer haberlerde ise AP gibi TASS'ın da “İslam Devleti” ibaresinin yer aldığı ve “terörist” yerine “militan” sözcüğünü seçtiği görülmüştür.

TASS'ın sözcük seçimleri incelendiğinde başlıklarda dikkat çeken “imha etmek” ve “savaşmak” fiilleriyle, haber içeriğinde yer alan “özel kuvvetler”, “bordo bereliler”, “ordu”, “hava kuvvetleri” kelimeleri ajansın daha militarist bir dil kullandığını göstermektedir. İncelenen AP haberlerinin hiçbirinde “ordu” ve “hava kuvvetleri” sözcükleri tercih edilmemiş, harekâtın uygulayıcıları için “Türkiye” ya da “Türk kuvvetleri” tanımlarına yer verilmiştir.

2.4. Haberin Retoriği

Görsel malzemeler, sayısal veriler ve olayın taraflarına ait demeçler yazılı haber metinlerinde haberin inandırıcılığını sağlamak için kullanılan

38 “BBC'ye İslam Devleti Tepkisi”, *Sabah*, Erişim 28 Aralık 2016, <http://www.sabah.com.tr/dunya/2015/07/04/bbcye-islam-devleti-tepkisi>.

AP ve TASS Haber Ajanslarının Söylem Analizi

başlıca unsurlardır. Tematik yapı bölümünde incelenen fotoğraflar her iki haber ajansının da olayı yansıtan görsel malzeme seçtiğini ortaya koymaktadır. TASS'ın seçimleri AP'ye göre daha çarpıcı, askeri harekât olgusunu daha şiddetli yansıtan fotoğrafları kapsamaktadır.

Alıntılar ve tırnak içerisinde kullanılan sözcükler, haber metnine doğal akışın dışında bir anlam katmaktadır. Muhabirlerin, haberi yazarken kurumsal ideolojiye ters düşen sözcükleri tırnak işareti içerisinde alarak kavramın kendilerine ait olmadığını belirttikleri düşünülmektedir. Tırnak işareti içerisindeki sözcükler okur tarafından dikkatle anlamlandırılmaktadır. AP'nin A1 numaralı haberinde Türk yetkilinin gazetecilere operasyonun “biz ikna olana” dek süreceği demeci soru işareti oluşturmaktadır. Bu söylem belirsiz bir söylemdir ve haber yazarı tarafından özellikle dikkat çekilmiştir. Yazarın cümlelerin tamamını alıntılıyıp haberleştirmesi yerine bu sözcükleri tırnak içerisinde almasının okuyucuya yönelik uyarı niteliği taşıdığı anlaşılmaktadır. Aynı haberde “terörden arındırılmış bölge” ve A2 numaralı haberde geçen “terör örgütleri” söylemi de Türk yetkililere ait söylemlerdir ve sözcükler tırnak içerisinde alınmıştır. Zira bölgedeki terör kavramı ülkelere göre değişkenlik göstermektedir. ABD, PYD/YPG'yi resmen terör örgütü olarak tanımamaktadır. Türkiye'ye göre Türkiye'nin güneyinde ve Suriye'nin kuzeyinde faaliyet gösteren silahlı Kürt örgütlerin organik bağı vardır ve terör örgütüdürler. Suriye rejimine göre operasyona katılan muhalif güçler teröristtir. Rusya da bölgedeki Kürt grupları siyasi aktör olarak değerlendirmekte ve çözüm masasında olmaları gerektiği düşüncesini savunmaktadır. Diğer yandan Suriye rejiminin operasyonu Suriye'nin egemenliğine karşı “apaçık bir ihlal” değerlendirmesi de yine tırnak işareti içerisinde gösterilmiştir. A3 numaralı haberde operasyonun bölgede bir “koridor” açmaya yönelik olması, Türkiye'nin operasyon sınırını “özel güvenli bölge” ilan etmesi, SDG mensubu komutanın Cerablus'un Türklerin “saldırısından” kurtarılması çağrısı yapması gibi söylemlerde

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:3
Sayı:4

Esra ÖZTÜRK

okuyucu açısından ihtilaf yaratacak veya yalnızca belirli bir kesimin ya da grubun görüşünü yansıtan sözcüklerin tırnak içerisinde dikkatli bir şekilde sunulduğu tespit edilmiştir. TASS haberlerinde ise bu yöntemin kullanılmadığı, tırnak işareti içerisinde makamlar ve olayın taraflarının demeclerinin yer aldığı görülmüştür. Ancak Türklerin “saldırısı”, durumun istisnasıdır. T4 numaralı haberde Suriye Dışişleri Bakanı’nın demecine yer verilirken önce doğrudan sonrasında ise dolaylı aktarım metodu kullanılmış ve dolaylı aktarım sırasında Türklerin “saldırısı” ibaresine vurgu yapıldığı gözlenmiştir.

Haber metninde sayısal veriler, somut ve kaynağı olan alıntılar inandırıcılık ve ikna edicilik açısından söylemi güçlü kılan öğelerdir. TASS’ın T2 ve T3 numaralı haberlerinde Türkiye’nin operasyon kapsamında kaç hedefi vurduğu, harekâta kaç tankın katıldığı ve sınırdan geçtiği sayısal verilerle ifade edilmiştir. Ayrıca T6 numaralı haberde Rus Dışişleri Bakanı’nın Suriye krizinde siyasi çözümlere ilişkin verdiği demeçte atıfta bulunduğu “2012 yılında oluşturulan Cenevre Bildirisi’nin 2254. maddesine göre” ibaresi haber metninde güçlü bir retorik oluşturmaktadır. Keza, AP haber metinlerinde operasyona katılan muhalif askerlerin sayısını, hem yerel hem Amerikan uzunluk ölçü birimine göre bölgelerin mesafelerini ve konumlarını somut ve sayısal verilerle referanslarla da destekleyerek metne yerleştirmiştir.

Bir söylem sanatı olarak retorik aynı zamanda olay kapsamındaki detayların hangi seviyede ön plana çıkabileceğini de belirler. AP haberlerinde, Fırat Kalkanı Harekâtı’na ilişkin A2 numaralı ilk haberde operasyonun başladığı Anadolu Ajansı’ndan aktararak bildirilmiş, sonraki haberlerde ise ABD’nin desteklediği koalisyon güçlerinin operasyona hava desteği verdiği söylemi ön plana çıkarılarak ABD’ye etkin bir pozisyon oluşturulmaya çalışılmıştır. Diğer taraftan ABD’nin desteklediği ve Türkiye’nin terör örgütü olarak tanımladığı Kürt gruplara meşruiyet kazandırma çabasında olan söylemler kullanıldığı tespit edilmiştir. İslam Devleti’ne karşı savaşan en

AP ve TASS Haber Ajanslarının Söylem Analizi

güçlü grup olarak değinilen PYD/YPG, ABD'nin bölgedeki işbirlikçileri olarak tanımlandığı için bu örgüte karşı daha meşru söylemler kullanılmıştır. İslam Devleti mensupları için “militan” ifadesi tercih edilirken PYD/YPG mensupları için “Kürt güçleri”, “Kürt kuvvetleri” şeklinde tamlamalar göze çarpmaktadır. TASS haberlerinde ise Rusya'nın dış politikadaki söylemleri haber dili ve retorikte de ortaya çıkmaktadır. Suriye Dışişleri Bakanı'na söz verilmesi, Kürt grupların bölgede etkin olması ve çözüm masasında yer almaları gerektiğinin söylenmesi, Türkiye'ye yönelik eleştirel söylemleri uzmanlarla yapılan röportajlarla servis etmesi, ABD Başkan Yardımcısı Joe Biden'ın Türkiye'ye yaptığı resmi ziyarete kayda değer yer vermemesi, TASS'ın söylemlerinin Rus makamları, rejim ve Kürt grupları ekseninde olumlu olduğunu kanıtlamaktadır.

Sonuç

Kitle iletişim araçları var olduktan beri belirli bir ideoloji çerçevesinde haber söylemi geliştirmektedirler. Gazete, radyo ve televizyondan farklı olarak haber ajanslarından bağımsız, tarafsız, açık ve yorumuz şekilde haber üretmeleri beklenmektedir. Ancak uluslararası ajans haberciliğinde, haberlerin devletin ideolojisinin bir parçası olarak milli menfaatler ve dış politika ekseninde yazılıyor olması önemli bir sorundur. Bu sorun etrafında Van Dijk'in haberin söylem olarak ele alınması gerektiği tezinden yola çıkılarak bu çalışmada ajans haberciliği ve dış politika bağlamında ideoloji ilişkisinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır.

Çalışmada, Türkiye'nin 24 Ağustos 2016'da sınır güvenliği ve terörle mücadele kapsamında Suriye'nin kuzeyinde bulunan Cerablus kasabasına düzenlediği kara harekâtının, 2011'de başlayan Suriye krizinden bugüne bölgede doğrudan ve dolaylı rolleri bulunan ABD ve Rusya'nın iki öncü haber ajansında hangi yönlerle ele alındığı incelenmiştir. Fırat Kalkanı Harekâtı'nın başladığı ilk gün servis edilen biri zaman akışlı geniş haber olmak üzere AP'den 4 haber; TASS'tan biri analiz-haber olmak üzere 6

Esra ÖZTÜRK

haber Van Dijk'in söylem analizi yöntemine göre incelenmiştir. Çalışmada analizi gerçekleştirilen haberler, AP'nin www.apnews.com ve TASS'ın www.tass.com internet sayfalarında bulunan haber arşivlerinden çalışmanın odağını oluşturan tarih aralığı ve anahtar kelimeler girilerek elde edilmiştir.

Yapılan incelemeler sonucunda; ABD merkezli AP Haber Ajansı'nın Rusya merkezli TASS Haber Ajansı'na göre daha kapsamlı haber yazdığı, olayın tüm taraflarına söz hakkı vererek makamların ve kişilerin olaya ilişkin demeçlerini haberleştirdiği; Sovyet dönemi habercilik kültürüne sahip olan TASS'ın ise halen iki kutuplu dünyanın etkisinden çıkamadığı, haber değeri taşımasına rağmen Amerikan makamlarıyla ilgili detaylara yeterince yer ayırmadığı gözlenmiştir. AP'nin daha yumuşak ve esnek, retorik-yoğun bir dil kullanırken; TASS'ın daha militarist ve sert bir dil kullandığı tespit edilmiştir.

AP haber metinlerinde Kürt grupların meşrulaştırılmaya çalışıldığı, operasyon kapsamında ABD'ye "etkin ve sahada" imajı çizildiği, Türkiye'nin "terör" söylemlerine ve iddialarına ise kuşkuyla yaklaşıldığı tespit edilmiştir. TASS haberlerinde ise Fırat Kalkanı Harekâtı bağlamında Suriye rejimine söz verildiği, rejim aktörlerinin demeçlerinin gündemde tutulduğu ve onların sürece katılması yönünde çağrı yapıldığı görülmüştür.

Sonuç olarak AP, ABD merkezli bağımsız bir haber ajansı; TASS ise Rusya Federasyonu'nun resmi haber ajansı olmasına karşın uluslararası ajans haberciliği ve ideoloji bağlamında değerlendirildiğinde her iki ajansın da Fırat Kalkanı Harekâtı'nı kendi ulusal çıkar ve merkezi bulunan ülkelerin dış politika perspektifine göre haber ürettiği neticesine varılmıştır.

KAYNAKÇA

“ABD Kürt Devletinin altyapısını hazırlıyor”, *Hürriyet*, Erişim 18 Haziran 2015, <http://www.hurriyet.com.tr/abd-kurt-devleti-nin-altyapisini-hazirliyor-29313440>.

“ABD Savunma Bakanı PKK ile YPG ve PYD ilişkisini kabul etti”, *Ulusal Kanal*, Erişim 27 Aralık 2016, <http://www.ulusalkanal.com.tr/gundem/abd-savunma-bakani-pkk-ile-ypg-ve-pyd-iliskisini-kabul-etti-h101423.html>

“Associated Press,” *New World Encyclopedia*, Erişim 24 Aralık 2016, http://www.newworldencyclopedia.org/entry/Associated_Press.

“BBC’ye İslam Devleti tepkisi”, *Sabah*, Erişim 28 Aralık 2016, <http://www.sabah.com.tr/dunya/2015/07/04/bbcye-islam-devleti-tepkisi>.

Çiler Dursun, *Haber, Hakikat ve İktidar İlişkisi*, (Ankara: Elips Kitap 2004).

Dan Laughey, *Medya Çalışmaları: Teoriler ve Yaklaşımlar*, çev. Ali Toprak, (İstanbul: Kalkedon Yayıncılık 2010).

Elisabeth Le, “The Spiral of ‘Anti–Other Rhetoric’: Discourses of Identity and the International Media Echo”, *Discourse Approaches to Politics, Society and Culture*, Vol: 22, (Philadelphia: John Benjamins Publishing 2006).

Erkan Yüksel ve H. İbrahim Gürcan, *Habercinin El Rehberi: Soru ve Örneklerle Haber Toplama ve Yazma Kural ve Teknikleri*, (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi 2001).

“Fırat Kalkanı Harekâtı”, *SETAV*, Erişim 26 Aralık 2016, <http://www.setav.org/firat-kalkani-harekati/>.

Esra ÖZTÜRK

Göran Therborn, *The Ideology of Power and the Power of Ideology*, s.2, aktaran Michele Barrett, *Marx'tan Foucault'a İdeoloji*, çev. Ahmet Fethi, (İstanbul: Sarmal Yayınevi 1996).

“History,” TASS, Erişim 24 Aralık 2016, <http://tass.com/history>.

Hüseyin Köse, *Bourdieu Medyaya Karşı*, (İstanbul: Papirüs Yayınevi 2004).

İbrahim Toruk, *Gutenberg'den Dijital Çağa Gazetecilik*, (Konya: Literatürk 2008).

James Lull, *Medya İletişim Kültür*, çev. N. Güngör, (Ankara: Vadi Yayınları 2001).

Jonathan Bignell, *Media Semiotics: An Introduction*, (Manchester: Manchester University Press 1997).

Kai Hafez, *The Myth of Media Globalization*, (Manchester: Polity Press 2007).

Karl Marx ve Friedrich Engels, *Alman İdeolojisi*, 3. Baskı, çev: Sevim Belli, (Ankara: Sol Yayınları 1992).

Leyla Iğın, *Söylem ve İdeoloji: Mitoloji, Din, İdeoloji*, der. Barış Çoban ve Zeynep Özarslan, Çev: N. Ateş, (İstanbul: Su Yayınları 2003).

Louis Althusser, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, çev. Alp Tümertekin, (İstanbul: İthaki Yayınları 2003).

AP ve TASS Haber Ajanslarının Söylem Analizi

Mark Philippe, *Michel Foucault: Çağdaş Temel Kuramlar*, çev. A. Demirhan, der: S. Quentin, (Ankara: Vadi Yayınları 1997).

Muzaffer Şahin, “Ajans Gazeteciliği ve Medya Sektöründe Haber Ajanslarının Etkinliği,” *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 2013, S:37.

Necdet Atabek, “Kuramcılara Göre Anlatı,” *Kurgu Dergisi*, 1992, S:11.

Nesrin Kula, Gazetelerde Yer Alan Polise Yönelik Haberlerdeki Söylemsel Boyutlar: Gaffar Okkan Suikastı Örnek olayı, *Polis Bilimleri Dergisi*, 2002, Cilt: 4(1-2).

“Our Story,” *Associated Press*, Erişim 24 Aralık 2016, <https://www.ap.org/about/our-story/>.

Oya Tokgöz, *Temel Gazetecilik*, (Ankara: İmge Kitabevi 2000).

Oytun Orhan, “Fırat Kalkanı: Hedefler, Fırsatlar ve Riskler,” Orsam, Erişim 25 Aralık 2016, <http://www.orsam.org.tr/index.php/Content/Analiz/4902?s=orsam%7Cturkish>.

Raymond Williams, *Marksizm ve Edebiyat*, çev. E. Tarım, (İstanbul: Adam Yayınları 1990).

Robert M. Entman, “Framing: Toward Clarification of a Fractured Paradigm,” *Journal Of Communication*, No: 43 (4), 24 Aralık 2016, http://ltcead.nutes.ufrj.br/constructore/objetos/entman_93.pdf.

Terry Eagleton, *İdeoloji*, çev. M. Özcan, 2. Baskı, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları 2005).

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:3
Sayı:4

Esra ÖZTÜRK

Teun A. Van Dijk, *News Analysis: Case Studies of International and National News in the Press*, (New Jersey: Hillsdale, 1988).

----- *Söylemin Yapıları ve İktidarın Yapıları: Medya, İktidar, İdeoloj*, 3. Baskı, der. ve çev. M. Küçük, (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları 2005).

Wolf Scheneider ve P.J. Reue, *Gazetecinin El Kitabı*, çev. I. Aygün, (Ankara: Konrad Adenauer Vakfı Yayınları 2000).

Elektronik Ticaretin Marka Değeri Üzerindeki Etkisi

The Impact of Electronic Commerce on the Brand Value

Canan TOPÇU^(*)

Özet

Globalleşen dünyada rekabetin artması, erişilebilirliğin kolaylaşması ve kalite kavramının önem kazanmasıyla birlikte tüketicilerde oluşan marka algısı yeniden şekillenmiştir. İnternetin hemen hemen herkese ulaşabildiği günümüzde, firmalar tercih edilebilir olmak için yoğun çaba sarfetmektedirler. Tercih edilebilirlik ise ancak güçlü markaları oluşturmak ve marka değeri yaratmaktan geçmektedir. Bu anlamda, elektronik ticaretin marka değerine etkisi önemli bir çalışma konusunu oluşturmuştur. Bu çalışmada tüketici zihnindeki marka değeri kavramının elektronik ticaret sayesinde nasıl değiştiiği üzerinde durulmaktadır. Hızla gelişmekte olan elektronik ticaret sektörünün tüketici algısındaki marka değerine etkileri incelenmiş olup; uygulanan anket ve analizler sonucu bulgular yorumlanmıştır. Çalışmanın sonucunda müşterilerin marka kavramına verdikleri dikkat ve önemin, elektronik ticaretin de azımsanmayacak etkisiyle arttığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Elektronik Ticaret, Marka, Marka Değeri, Alışveriş, İnternet.

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:3
Sayı:4

^(*) Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Aydın Üniversitesi İşletme Yönetimi Bölümü, canansaricicek@live.com.

Abstract

Due to the increasing competition, the facilitation of accessibility along with the increasing importance of quality in the globalizing world the consumers' brand perception has been re-formed. Since nowadays, almost everyone has access to the internet, companies are working hard on being preferred. But being preferred comes along with creating strong brands and brand values. In this sense, the impact of electronic commerce on the brand value has created an important study subject. This study is about how the concept of brand value in the mind of the consumer has been changed through electronic commerce. The effects of the rapidly developing electronic commerce industry on the customer's brand value comprehension has been analyzed in this study while applied surveys and analysis results have been commented. It has been observed in the study that the customers' attention and importance given to brands are increasing also based on the impact of electronic trade that should not be underestimated.

Key Words: *Electronic Commerce, Brand, Brand Value, Shopping, Internet.*

Giriş

Yaşamın vazgeçilmezlerinden olan ve varlığı insanlık tarihi kadar eski olan alışveriş; geçmişten günümüze farklılaşan hayat tarzına paralel olarak değişmektedir. Teknoloji ve iletişim dünyasında yaşanan hızlı gelişim, birçok yeniliğin hayatımıza girmesini sağlamıştır. Bu yeniliğin en önemli örneği internet çağının başlamasıdır. Teknolojiyle birlikte alışveriş kavramı da oldukça farklı boyutlara taşınmıştır.

E-ticaretin yaşamımızda mühim bir yer tuttuğunun en belirgin kanıtı; geleneksel ticarete göre müşteriye sağladığı hız, itimat ve düşük fiyat gibi avantajların yanı sıra; üreticiye de yeni pazarlara açılması için olanak sağlamasıdır. İnternet aracılığı ile sağlanan ekonomi her geçen gün artmaktadır. Elektronik ticaret sayesinde elde edilen kazanç; 2012 yılında 1 trilyon dolar iken 2013 yılında bu rakam %18,3 artarak 1.298 trilyon doları bulmuştur. Bu veriler küreselleşen dünyada e-ticaretin ne kadar önemli

Elektronik Ticaretin Marka Değeri Üzerindeki Etkisi

olduğunu bize göstermektedir.¹ Toplum, deyimim tam anlamıyla avucunun içine alan teknolojik araç gereç ve iletişim yöntemleri, marka ve markalaşma şartlarını da yakından etkilemiştir. Bu sebeplerden dolayı, marka değeri ve markalaşma kavramlarına yüklenen yeni anlamlar ve milyonlarla ifade edilen kıymet bedellerinin elektronik ticaretle yakından ilgili olup olmadığı tartışmaya açık bir hale gelmiştir.

İnternet ortamında yapılan alışverişler müşterilere geleneksel alışverişten farklı olanaklar sunmaktadır. Firma ve ürünlerin sağladığı çeşitli imkânlar marka sadakatinden farklılaşmaya, kaliteden yenilikçiliğe kadar birçok noktada gelişime ön ayak olmuş, kimi müşterilerin yorucu olarak nitelendirdiği alışveriş kavramına yeni boyutlar kazandırmıştır.

Bu bağlamda birkaç tanımla makalenin konusunu şekillendirmeye başlarsak elektronik ticaret; iş, yönetim ve tüketim faaliyetlerinin devamı için kullanılan bilgilerin üretici, müşteri, kamu kuruluşları ve diğer organizasyonlar arasında elektronik araçlar ile paylaşılması olarak tanımlanmaktadır.² Elektronik Ticaret Koordinasyon Kurulu Hukuk Çalışma Grubu Raporundaki tanım ise: Bireyler ve kurumların; sınırsız ya da sınırlı sayıda kullanıcı tarafından erişilebilen kapalı ağ ortamında yazı, ses ve görüntü gibi bilgilerin işlenmesi, iletilmesi ve saklanması temeline dayanan ve bir değer oluşturmayı hedefleyen ticari işlemlerin bütünü ifade etmektedir, şeklindedir.³ Marka sözcüğü ise günümüzde oldukça sık tercih edilen bir kavram haline gelmiştir. Ürünlerin kıymetini ve gücünü müşterilere hissettirmek için üreticiler marka kelimesini sıklıkla telaffuz etmektedirler.

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:3
Sayı:4

1 Ahmet Şenkaya, “E-ticaret Hacmi İlk Defa 1 Trilyon Dolara Ulaştı”, Erişim 3 Aralık 2014, <http://www.pazarlamasyon.com/2013/02/e-ticaret-hacmi-ilk-defa-1-trilyon-dolara-eristi>

2 Ahmet Yeşil, *E-Ticaret*, Cilt 2, (İstanbul: Kum Saati Yayınları 2010), s.17.

3 Aşkın Keser, *Küreselleşen Dünyanın Yeni Gerçeği Elektronik Ticaret*, der: Veysel Bozkurt, (İstanbul: Alfa Yayınları 2000), s.38.

Canan TOPÇU

Ancak markanın ne olduğu sorulduğunda alınan cevaplar kişilere göre farklılık gösterebilmektedir. Bazıları markanın isim ya da ticari marka olduğunu, bazıları da ürün ya da taahhüt anlamına geldiğini ifade etmektedir. Genel olarak bunların tümü doğrudur. Random House Dictionary of the English Language marka ismini “tanınmış bir ticari markanın ismini taşıyan ürün ya da hizmet” olarak ifade etmiştir.⁴ Etimolojik olarak “marka” sözcüğü, Almanca “marc” (sınır, sınır çizgisi); Fransızca ise “marque” (ürün işareti) kelimelerinden gelmektedir. Anglo–sakson dillerinde ise “rand,” “branding” kelimeleri çiftliklerde hayvanların “yakı” usulü ile işaretlenmesini anlatmak için kullanılmıştır. Buradan da anlaşılacağı üzere herhangi bir ürünün kime ait olduğu veya nerede yapıldığını göstermek için işaretlenmesi marka kelimesinin ilk kullanım amacıdır.⁵ Firmalar her yıl büyük miktarda bütçeyi; pazarda başarılı olabilmek ve yaşamlarını devam ettirebilmek, marka imajını yerleştirmek, iletişim stratejilerinde marka kişiliğini vurgulamak, tüketicilerin marka tercihlerini yönlendirmek için kullanmaktadırlar. Tüketici nezdinde markanın değerini güçlendirmek, bütün bu çabaların altında yatan en önemli sebeptir. 1980’li yıllarda geliştirilen ve 90’lı yıllarda önem kazanan marka değeri kavramı; markanın yönetsel açıdan paraya dönüştürülebilen bir varlık olarak algılanması şeklinde tanımlanmaktadır.⁶

Araştırmanın Amacı

Küreselleşen dünyada elektronik ticarete olan ihtiyacın artması; üretici, tüketici, aracıları etkilerken ürün ve marka kavramları üzerinde de önemli değişikliklere yol açmıştır. Bu araştırma ile elektronik ticaretin marka

4 Duanne E. Knapp, *Marka Akli*, çev: Azra Tuna Akartuna, (İstanbul: Mediacat Yayıncılık 2002), s.53.

5 Mehmet Akif Çakırer, *Marka Yönetimi ve Marka Stratejileri*, (Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım 2013), s.6.

6 Işıl Karpat Akutoğlu, *Marka Yönetimi–Güçlü ve Başarılı Markalar İçin Temel İlkeler*, (İstanbul: İletişim Yayınları 2011), s.63.

Elektronik Ticaretin Marka Değeri Üzerindeki Etkisi

değeri üzerindeki etkisinin tespiti amaçlanmaktadır. Söz konusu etkinin tespiti için Türkiye’de bulunan dört market seçilmiştir. Bu marketlerin seçimi yapılırken hedef; elektronik ticaret hizmeti sunan marketlerin, sunmayanlara kıyasla, marka değeri bileşenlerinde nasıl değişiklikler gerçekleştiğini gözlemlemektir. Bu çalışmada marka değeri kavramı Aaker’in çalışmasına⁷ paralel olarak dört boyuttan oluşan dört öge içeren yapı şeklinde kavramsallaştırılmıştır. Bu, marka sadakati, algılanan kalite, imaj ve güven olarak dört temel değişikenden oluşmaktadır.⁸

Farklı kesimlere hitap ettiği bilinen marketlerin; fiyat farkları, ürün bölümlendirme ve konumlandırmaları, hitap ettiği müşteri kesimi göz önünde bulundurulduğunda oldukça farklı bir ilişki biçimi ortaya çıkabilir. Bu sebeple; sayılan değişikliklerin araştırma sırasında ceteris–paribus (diğer tüm durumlar sabitken) kabul edilmesi durumunda anlamlı sonuçlar verdiği değerlendirilmiştir.

Araştırmanın amacına uygun bir karşılaştırma yapabilmesi için; elektronik ticaret uygulamasını aktif olarak kullanan iki marka, bu hizmeti bünyesinde barındırmayan iki marka ile karşılaştırılacaktır. Bunun için ülkemizde en fazla mağaza sayısına sahip iki ulusal marka seçilmiştir.

Araştırmanın Kapsamı ve Önemi

Ölçülmek ve değerlendirilmek istenen “Elektronik Ticaretin Marka Değeri Üzerindeki Etkisi” konusunun kilit noktasını araştırmanın kapsamının belirlenmesi teşkil etmiş, kapsam belirlendikten sonra araştırmanın neleri içerip içermediği ortaya çıkmıştır. Araştırmanın kapsamı; e–ticaret sektöründeki verilerin yanı sıra marka kavramıyla alakalı literatürdeki çeşitli

7 David A. Aaker, *Managing Brand Equity*, (Free Press 1991).

8 Nevriye Ayas, “Marka Değeri Algılamalarının Tüketici Satın Alma Davranışı Üzerine Etkisi”, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, 2012, C: 7, S:1, s.166.

makale, dergi, kaynak kitap ve web siteleri taranarak oluşturulmuştur. Bu çalışmada; küreselleşen dünyada hızla yayılan elektronik ticaretin; marka değeri üzerinde ne derece etkisi olduğunun üzerinde durulacaktır. Nitekim günümüzde internet çağı ve yeni ekonomi kavramları toplumun neredeyse tamamını yakından ilgilendiren bir noktada bulunmaktadır. Yüksek Öğretim Kurumu Tez Merkezi ile MEB EARGED (Milli Eğitimi Bakanlığı Eğitim Araştırma ve Geliştirme Dairesi) araştırma konularının arasında “Elektronik Ticaretin Marka Değeri Üzerindeki Etkisi” konulu yayımlanan herhangi bir tez çalışması olmaması, araştırmanın önemini ortaya koymaktadır.

Araştırmanın Değişkenleri ve Sınırlılıkları

Araştırmada; literatür çalışmasında öne çıkan, marka değeri bileşenlerinden algılanan kalite, güven, marka sadakati ve marka imajının sanal alışveriş hizmetinden sonra anlamlı bir farklılık gösterip göstermediği anket çalışmasıyla ortaya konmuştur. Anket çalışmasında araştırmanın amacına yönelik ele alınan değişkenler belirlenirken; literatür taramasının yanı sıra konu ile ilgili olarak yapılan araştırma çalışmalarına paralel bir yol izlenmiştir. Taslak anket formları, konu ve kapsam geçerliliğini sağlamak için aktif olarak elektronik ticaret uygulamalarını kullanan 16 kişiye ön test olarak uygulanmıştır. 27 maddeden oluşan ankette; korelasyon değeri 0,30'dan düşük olan 9 madde çıkartılınca geriye 18 madde kalmıştır.

Araştırma sınırlılıkları; veri toplama ve çözümlemede kullanılan yöntem ve çıkan sonuçlara göre yapılacak çıkarımların sınırlarını önceden çizmiştir. Araştırmaya dâhil edilen katılımcıların anket sorularını doğru şekilde anlayıp, tarafsız biçimde yorumladıkları varsayılmıştır.

Yapılan çalışmadaki en temel kısıt zaman ve bütçedir. Araştırma Tekirdağ ili sınırlarında belirlenen 18 yaş ve üzeri tüketicileri kapsamaktadır. İnternet üzerinden alışveriş yapmayan kişiler araştırmaya dâhil edilmemiştir. Araştırmanın tahvil edilmesinde bu nokta dikkate alınmalıdır. Yapılan bu araştırmada deneklerin taraflı ve gerçekçi olmayan cevaplar vermesi

Elektronik Ticaretin Marka Değeri Üzerindeki Etkisi

değişkenlerin etkisinin olduğundan daha fazla veya az çıkmasına neden olabilmektedir. Tüm bunlara ek olarak, zaman ve maliyet gibi etmenler, örneklemin büyütülmesini ve uygulamanın diğer örneklem grupları için tekrarlanmasına engel olmuştur.

Araştırma Bileşenleri ve Soruları

Bu çalışmada açıklığa kavuşturulmak istenen “marka değeri üzerindeki elektronik ticaretin etkisi”nin bileşenleri aşağıdaki gibi sınıflandırılmıştır.

• Dört yerli market markası olan Migros, Carrefoursa, BİM, A101 ve bu markalarda —diğer tüm koşullar aynı kabul edildiğinde— elektronik ticaret hizmeti sunan ve sunmayanların marka değeri öğelerinin —algılanan kalite, güven, sadakat, imaj— düzeyleri.

- Buna göre araştırmada cevap aranacak sorular şu şekildedir:
- Elektronik ticaret hizmeti sağlayan Migros ve Carrefoursa'nın kalitesi müşteriler tarafından nasıl algılanmaktadır?
- Elektronik ticaret hizmeti sağlamayan BİM ve A101'in kalitesi müşteriler tarafından nasıl algılanmaktadır?
- Elektronik ticaret hizmeti sağlayan Migros ve Carrefoursa için müşterilerin güven derecesi nedir?
- Elektronik ticaret hizmeti sağlamayan BİM ve A101 için müşterilerin güven derecesi nedir?
- Elektronik ticaret hizmeti sağlayan Migros ve Carrefoursa müşterilerinin marka bağlılığı var mıdır?
- Elektronik ticaret hizmeti sağlamayan BİM ve A101 müşterilerinin marka bağlılığı var mıdır?
- Elektronik ticaret hizmeti sağlayan Migros ve Carrefoursa müşterilerinin gözünde imaj algısı nasıldır?
- Elektronik ticaret hizmeti sağlamayan BİM ve A101'in müşterilerinin gözünde imaj algısı nasıldır?

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:3
Sayı:4

Araştırmanın Yöntemi, Veri Toplama Metodunun Belirlenmesi ve Hazırlanması

Araştırma sırasında ana kütleye ulaşmak kaynak ve zaman açısından imkânsız olduğu için örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Katılımcılara 118 anket uygulanmış ve 118'i üzerinde değerlendirme yapılmıştır. Veriler 22.0 SPSS paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. Analiz %95 güven aralığında yapılmış, yöntem olarak frekans, aritmetik ortalama, faktör ve annova kullanılmıştır. Frekans ve yüzde dağılımları $P=0,05$ anlamlılık düzeyindedir. Varyans analizi ve independent sample T-Test yönteminden yararlanılmıştır.

Evren ve Örnek Seçiminin Belirlenmesi

Araştırmanın (çalışma) evreni, Tekirdağ ilinde yaşayan 18 yaş üstü 118 internet kullanıcısı örnekleme ise internet aracılığı ile alışveriş yapanlardır.

Araştırmaya Katılan İşletmeleri Tanıtıcı Bilgiler

Migros Ticaret A.Ş.: Türkiye'nin ilk gıda e-ticaret sitesi olan Migros Sanal Market, 1997 yılından bu yana hizmet vermektedir. 2015 yılı itibari ile hizmet alanlarını daha da genişleten Migros, Türk perakende sektöründe sunduğu mal ve hizmetlerin çeşit ve kalitesi ile çok önemli bir konuma sahiptir. Migros için ülkemizde perakende sektörünün en bilinen markası olduğu söylenebilir. Tüm bunlar; Migros'un araştırmada en önde konumlandırılan market olmasının sebebini açıklamaktadır.

Carrefoursa: İlk mağazası Haziran 1963'te Carrefour adıyla açılan global perakende devi, Türk müşterileriyle 1993 yılında İstanbul İçerenköy'deki mağazasıyla tanışmıştır.⁹ Carrefoursa Sen-Al Market sanal alışveriş imkânını; İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa ve Muğla'da toplam 8 mağaza ile

9 Carrefoursa Resmi İnternet Sayfası, Erişim 12 Şubat 2016, <https://www.carrefoursa.com/tarihce>

Elektronik Ticaretin Marka Değeri Üzerindeki Etkisi

2001 yılından beri çevrim içi olarak sağlamaktadır. İstenilen yerden yapılan alışveriş, 11.00–22.30 saatleri arasında talep edilen saatte kapıya kadar teslim edilmektedir.¹⁰

Ülkemizdeki tüketicileri Migros’tan sonra ikinci kez sanal alışverişle buluşturan Carrefoursa, bu konuda köklü bir deneyim ve güçlü bir yatırıma sahiptir. Migros ve Carrefoursa çevrim içi alışveriş konusunda diğer marketlerin önünü açmış, sonrasında devam eden süreçte KİM, Happy Center ve Kibaroglu gibi marketler de bu hizmeti tüketicilere sunmuşlardır. Ancak anket uygulamasının Tekirdağ ilinde gerçekleşmesi ve ilgili şehirde Migros ve Carrefoursa dışında sanal alışveriş hizmeti veren market bulunmaması sebebiyle, bu iki market anket için uygun görülmüştür.

BİM A.Ş.: 1995 yılında 21 mağaza ile faaliyete başlayan BİM Birleşik Mağazalar A.Ş. 2016 itibari ile yurt içinde 4502, yurtdışında Fas’ta 223 ve Mısır’da 81 mağazaya sahiptir. BİM markası, paydaşları ile kurduğu güvene dayalı ilişkileri ve kusursuz hizmet anlayışıyla faaliyetlerini sürdürmektedir.¹¹

A101 Yeni Mağazacılık A.Ş.: Türkiye’de indirim mağazacılığı pazarına Mart 2008 tarihinde 121 mağaza ile dâhil olmuştur. 81 ilde faaliyet gösteren A101, 3.700 mağazaya sahiptir. Yüksek indirim konsepti ile işletilen zincir marketlerinde tüketicilerine düşük fiyatlı yüksek kaliteli gıda ve tüketim maddeleri sunmaktadır.¹²

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:3
Sayı:4

Veri ve Bilgilerin Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizleri

Faktör analizi uygulaması ile başlanan anket sorularının güvenilirliğini ölçen bu bölümün amacı, birden fazla değişkene sahip olan soruların arasındaki ilişkiyi daha iyi anlamak ve sağlıklı yorumlamaktır. Değerlerin

10 Elif Akın, “Online Rekabet”, *Turkishtime*, 2014, S:144, s.42.

11 BİM Resmi İnternet Sayfası, 2016, Erişim 12 Şubat 2016, <http://www.bim.com.tr/Categories/108/hakimizda.aspx>

12 Wikipedia, *A101*, Erişim 12 Şubat 2016, <https://tr.wikipedia.org/wiki/A101>

Canan TOPÇU

tutarlılığı için geliştirilen bir yaklaşım olan ve soruların gruplandırılması için kullanılan KMO (Kaiser–Meyer Olkin) istatistiği ve Bartlett testi uygulaması, çalışma grubu büyüklüğünün yetersiz olması nedeniyle yapılamamıştır. Comrey ve Lee (1992) faktör analizi yapılacak bir çalışma grubunun büyüklük ölçütü; “50” çok kötü, “100” kötü, “200” orta, “300” iyi, “500” çok iyi ve “1000 ve fazlası” mükemmel olarak belirtilmiştir.¹³ Bu sebeple, ankette hangi soru taslaklarının yer alacağı ve hangi sorunun hangi grupta bulunacağına yönelik örnek tezlerden yararlanılmıştır. Marka değeri algısı dört ana başlık altında sınıflandırılmış, derecelendirmeli (likert skalalı) sorular bu gruplara göre düzenlenmiştir.¹⁴ Çoktan seçmeli sorularda internet üzerinden alışveriş alışkanlıklarını inceleyen, elektronik ticaret uygulamasına yönelik tüketicilerin düşüncelerini ölçen sorular yöneltilmiştir.¹⁵ Likert skalalı soruların sonuçlarında Cronbach Alpha kat sayısı kullanılmıştır. Buradaki alpha sayısı güvenilirliğin test edilmesinde kullanılan en bilinen yöntemdir. Değeri 0 ve 1 arasında değişirken 0,7 değerinin altında sonuç veren analizlerin güvenilirliği düşüktür. 0,7 ile 0,8 arasındaki alpha değeri için sorular güvenilir, 0,8 ile 0,9 arasındaki alpha değeri için soruların güvenilirlik derecesi iyi, 0,9 ile 1 arasındaki alpha değeri için soruların güvenilirlik derecesi mükemmel kabul edilmektedir.

Cronbach alpha kat sayısının yanı sıra elektronik ticaretin marka değeri bileşenleri algılanan kalite, güven, marka sadakati ve marka imajı üzerindeki etkisini ölçen soruların güvenilirliğini kanıtlamak için T–test ve Anova testi uygulanmıştır.

13 Mehmet Fatih Kaya, “Sürdürülebilir Kalkınmaya Yönelik Tutum Ölçeği Geliştirme Çalışması”, *Marmara Coğrafya Dergisi*, 213, S:28, s.178.

14 Anıl Göker, Müşteri Tarafından Algılanan Marka Değeri ve Bankacılık Sektöründe Bir Pilot Araştırma, Galatasaray Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011, ss.55–114.

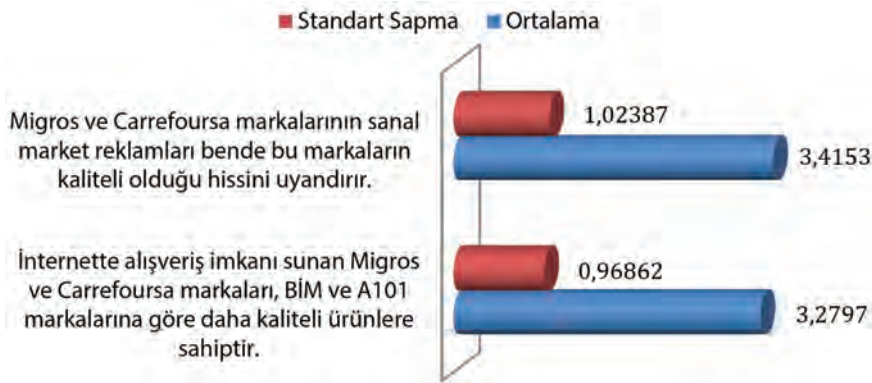
15 Utku Uluçay, “Dünyada ve Türkiye’de E–Ticaret: Tüketicilerin İnternet Üzerinden Alışveriş Alışkanlıkları Üzerine Bir Uygulama”, Atılım Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2012, ss.50–117

Gruplandırılmış Sorular ve Cronbach Alpha

Tablo: 1 Algılanan Kalite Soru Grubunun Güvenilirliği

Güvenilirlik Analizi	
Cronbach Alpha	Sorular
0,805	2

Grafik: 1 Algılanan Kalite Soru Grubunun Güvenilirlik Grafiği

Algılanan Kalite

Ankette algılanan kalite olarak sınıflandırılan grupta 2 soru mevcuttur:

- İnternette alışveriş imkânı sunan Migros ve Carrefoursa markaları, BİM ve A101 markalarına göre daha kaliteli ürünlere sahiptir.

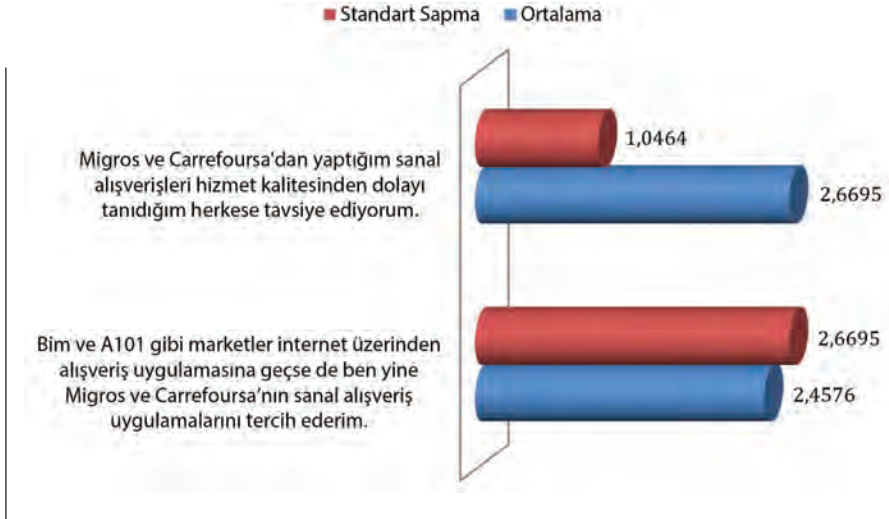
- Migros ve Carrefoursa markalarının sanal market reklamları bende bu markaların kaliteli olduğu hissini uyandırır.

Belirtilen soruların algılanma değerlerinin benzerlik rakamı Cronbach Alpha değerinde 0,805' e karşılık gelmektedir.

Tablo: 2 Sadakat Soru Grubunun Güvenilirliği

Güvenilirlik Analizi	
Cronbach Alpha	Sorular
0,780	2

Grafik: 2 Sadakat Soru Grubunun Güvenilirlik Grafiği

Sadakat

Ankette sadakat olarak sınıflandırılan grupta 2 soru mevcuttur:

- BİM ve A101 gibi marketler internet üzerinden alışveriş uygulamasına geçse de ben yine Migros ve Carrefoursa'nın sanal alışveriş uygulamalarını tercih ederim.

- Migros ve Carrefoursa'dan yaptığım sanal alışverişleri hizmet kalitesinden dolayı tanıdığım herkese tavsiye ediyorum.

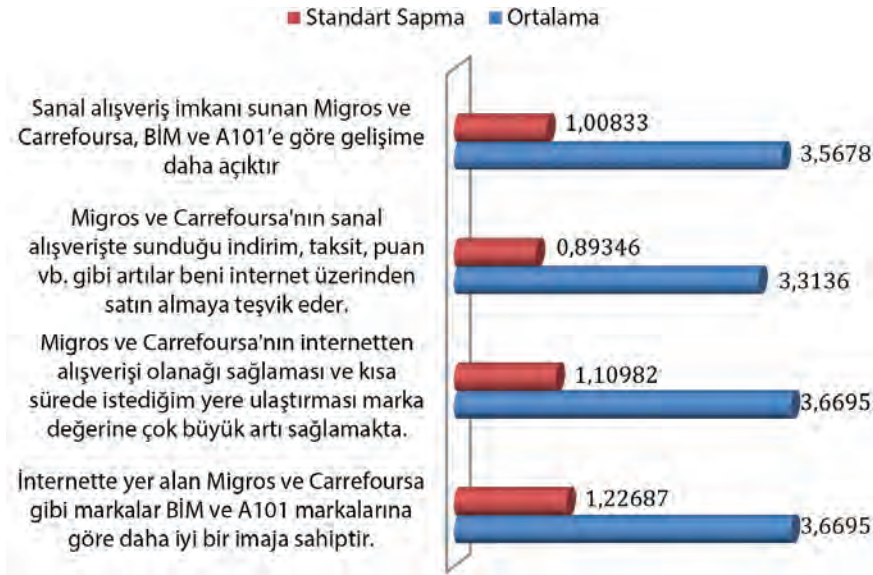
Belirtilen soruların algılanma değerlerinin benzerlik rakamı Cronbach Alpha değerinde 0,780' e karşılık gelmektedir.

Elektronik Ticaretin Marka Değeri Üzerindeki Etkisi

Tablo: 3 İmaj Soru Grubunun Güvenilirliği

Güvenilirlik Analizi	
Cronbach Alpha	Sorular
0,867	4

Grafik: 3 İmaj Soru Grubunun Güvenilirlik Grafiği

İmaj

Ankette imaj değerinin ölçümü için sınıflandırılan grupta 4 soru mevcuttur:

- İnternette yer alan Migros ve Carrefoursa gibi markalar BİM ve A101 markalarına göre daha iyi bir imaja sahiptir.
- Migros ve Carrefoursa'nın internetten alışveriş olanağı sağlaması ve kısa sürede istediğim yere ulaştırması marka değerine çok büyük artı sağlamakta.
- Migros ve Carrefoursa'nın sanal alışverişte sunduğu indirim, taksit, puan vb. gibi artılar beni internet üzerinden satın almaya teşvik eder.

Canan TOPÇU

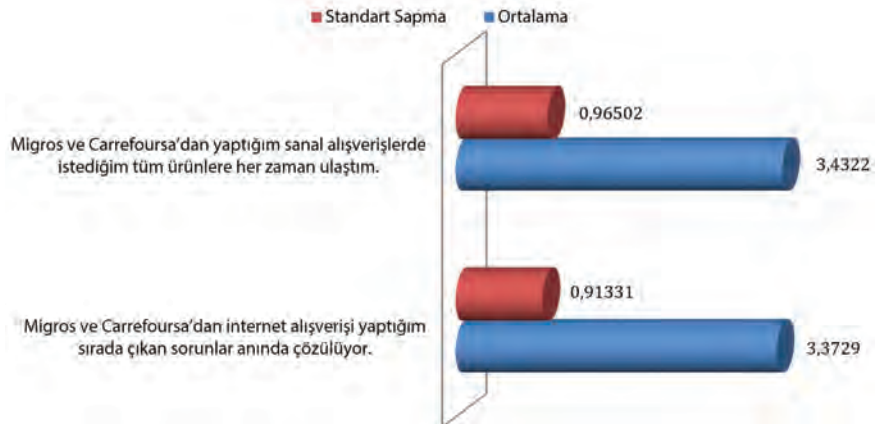
• Sanal alışveriş imkânı sunan Migros ve Carrefoursa, BİM ve A101'e göre gelişime daha açıktır.

Belirtilen soruların algılanma değerlerinin benzerlik rakamı Cronbach Alpha değerinde 0,867'ye karşılık gelmektedir.

Tablo: 4 Güven Soru Grubunun Güvenilirliği

Güvenilirlik Analizi	
Cronbach Alpha	Sorular
0,727	2

Grafik: 4 Güven Soru Grubunun Güvenilirlik Grafiği

Güven

Ankette güven olarak sınıflandırılan grupta 2 soru mevcuttur:

• Migros ve Carrefoursa'dan internet alışverişi yaptığım sırada çıkan sorunlar anında çözülüyor.

• Migros ve Carrefoursa'dan yaptığım sanal alışverişlerde istediğim tüm ürünlere her zaman ulaştım.

Belirtilen soruların algılanma değerlerinin benzerlik rakamı Cronbach Alpha değerinde 0,727'ye karşılık gelmektedir.

Demografik Özelliklere İlişkin Bulgular

Tablo: 5 Demografik Özelliklere İlişkin Frekans Tablosu

Cinsiyet	Frekans	Yüzde
Kadın	60	50,8
Erkek	58	49,2
Toplam	118	100,0
Medeni Durum		
Evli	78	66,1
Bekâr	40	33,9
Toplam	118	100
Yaş		
18–25 yaş	21	17,8
26–35 yaş	42	35,6
36–45 yaş	28	23,7
46 ve üzeri yaş	27	22,9
Toplam	118	100,0
Eğitim		
İlköğretim	5	4,2
Lise	22	18,6
Ön lisans	41	34,7
Lisans	34	28,8
Yüksek Lisans ve Üzeri	16	13,6
Toplam	118	100,0
Gelir Seviyesi		
0–1000 TL	6	5,1
1001–2500 TL	37	31,4
2501–4000 TL	35	29,7
4001 TL ve üzeri	40	33,9
Toplam	118	100,0

Market Tercihii

Elektronik ticaretten önce de güçlü ve kaliteli olan ve marka değerinin hakkını veren mağazalar mevcuttu. Anketteki bu soruyla ulaşılmak istenen nokta konunun özetini oluşturmaktadır. Soruyla ulaşılmak istenen nokta; sanal alışveriş uygulamalarından önce müşterinin pek tercih etmediği ancak teknolojiye uyum sağlayarak elektronik ticaret uygulamasını kullanıp müşterilerin ilgisini çeken veya mevcut durumda da sıklıkla tercih edilirken elektronik ticaretle sadakati, güveni ve algılanan kaliteyi arttıran, imaj değiştiren markaların öne çıkmasına ışık tutmaktır. Anket sonucunda görüldüğü gibi Migros ve Carrefoursa en çok tercih edilen marketlerdir.

Sanal Market Alışverişinden Haberdar Olma

Dolandırıcılığın oldukça arttığı son günlerde toplumsal statüsü önemli olmaksızın kandırılan ve yüklü miktarlarda para kaybeden insanlar gündeme gelmektedir. Konumuz sanal alışveriş olduğundan güvenlik konusu daha da önem kazanmaktadır. Bu sebeple sanal alışverişten güvenilir bir kaynak aracılığı ile haberdar olma, marka seçimi konusunda ciddi rol oynamaktadır. Arkadaş tavsiyesi ile sanal marketlerden haberdar olma oranı ilk sırada yer almaktadır.

Sanal Market Alışverişinde Marka Tercih Sebebi

Güvenlik konusu sanal alışverişlerde tartışmasız en büyük etken olarak kabul edilmektedir. Tüketici kart bilgisi, ev ve iş adresleri, telefon numaraları gibi önemli kişisel bilgilerini satıcı ile paylaştığından en güvenilir olan siteleri tercih etmektedir. Anketimizde de görüldüğü üzere güvenilir sitelerden alışveriş yapmak sanal alışverişte marka tercihinin yön vermektedir. Güvenlikle birlikte hızlı teslimat, taze ürünler ve ürün çeşitliliği gibi konular gündeme gelmektedir.

Geleneksel Alışverişte Market Tercih ve Sanal Alışveriş Öngörülleri

Tablo: 6 Geleneksel Alışverişte Market Tercih ve Sanal Alışveriş Öngörülleri İlişkin Frekans Tablosu

Market Tercih	Frekans	Yüzde
Migros veya Carrefoursa	55	46,6
BİM veya A101	43	36,4
Küçük bakkal veya büfe	5	4,2
Toptancı veya büyük hipermarketler	14	11,9
Diğer	1	0,8
Toplam	118	100,0
Sanal alışverişten haberdar olma		
Arama motoru	22	18,6
İnternet reklamı	21	17,8
Arkadaş tavsiyesi	40	33,9
Sanal market alışverişinden haberim yok	4	3,4
TV veya radyo reklamı	31	26,3
Toplam	118	100,0
Sanal alışveriş markasının öncelikli tercih ediliş sebebi		
Geniş ürün yelpazesi	14	11,9
Satış sonrası hizmet	20	16,9
Sitenin güvenilir olması	34	28,8
Sitenin ünlü portal sitelerinde reklamının olması	16	13,6
Hızlı teslimat	16	13,6
Taze ve kaliteli ürün	11	9,3
Diğer	7	5,9
Toplam	118	100,0
Sanal alışveriş tercih sebebi		
Kasa sırası beklemem.	28	23,7
İndirim, taksit veya çeşitli promosyonlardan yararlanırım.	21	17,8
Aynı anda birden çok fiyatı karşılaştırma imkânı bulurum.	23	19,5
Markete gidip harcadığım zaman bana kalır.	36	30,5
Markette istediğim ilgiyi göremem ancak sanal alışverişte önemsendiğimi hissederim.	9	7,6
Sanal alışveriş tercih etmem.	1	0,8
Toplam	118	100,0

Tablo: 7 Sadakat–Medeni Durum İlişkisi Tablosu

Medeni Durum	Kişi Sayısı	Sadakati Değerlendirmeye Yönelik Ölçüm Sonuçları	
		Ortalama	Standart Sapma
Evli	78	2,7051	0,99164
Bekâr	40	2,2875	0,70609

H0: Sadakat medeni duruma göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.

H1: Sadakat medeni duruma göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

Klasik Market Alışverişi Yerine Sanal Alışverişin Tercih Edilmesi

Gelişen teknoloji yaşama yön vermektedir. Çalışma şekilleri, iş yaşamında kullanılan araçlar ve kişisel iletişim, teknolojinin ilerlemesi ile değişim göstermekte ve gelişmektedir. Alışveriş ile kaybedilen zaman problemi için elektronik ticaret oldukça etkili bir çözüm yöntemi olmuştur. Buna ek olarak sanal alışverişte birbirine benzeyen çok sayıda ürünü karşılaştırmak ve en uygun seçeneği tercih etmek, sunulan taksit seçenekleri ve promosyonlardan yararlanmak sanal alışverişi daha cazip kılan seçeneklerden birkaçıdır.

Elektronik Ticaretin Marka Değeri Üzerindeki Etkisine Yönelik Frekans Analizleri, Ortalama ve Standart Sapma Değerine Yönelik Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde karşılaştırılabilen iki değer arasındaki ilişkinin ifade edilebilmesi için *Ki Kare* analizi uygulanmıştır. Elde edilen bulgular %95 güven aralığında ve %5 anlamlılık düzeyinde değerlendirilmiştir.

Tablo 7’de medeni durum ile sadakat sorularının ortalama değeri arasında ilişki olup olmadığı ifade edilmiştir. Tablo 7’de görüldüğü üzere araştırmada 78 evli katılımcı, 40 bekâr katılımcı bulunmaktadır. Ortalama değer açıklamasını inceleyecek olursak; evliler 2,7051 değeriyle Migros ve ya Carrefoursa’ya daha sadıkken, bekârların 2,2875 değeriyle evlilere göre

Elektronik Ticaretin Marka Değeri Üzerindeki Etkisi

Tablo: 8 Marka Sadakati–Yaş İlişki Tablosu

Yaş Aralığı	Kişi Sayısı	Marka Sadakati Ölçüm Sonuçları	
		Ortalama	Standart Sapma
18–25 yaş	21	2,0714	0,71214
26–35 yaş	42	2,3214	0,78726
36–45 yaş	28	3,1786	0,92511
46 ve üzeri yaş	27	2,6852	0,93179

H0: Yaş ile sadakat arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

H1: Yaş ile sadakat arasında anlamlı bir ilişki vardır.

sadakatleri daha düşük gözükmemektedir. Standart sapma değerlerinin küçük olması verilerin ortalamaya yakın olduğunu göstermektedir.

Katılımcıların;

• Migros ve Carrefoursa'dan yaptığım sanal alışverişleri hizmet kalitesinden dolayı tanıdığım herkese tavsiye ediyorum.

• Migros ve Carrefoursa'nın sanal alışverişte sunduğu indirim, taksit, puan vb. gibi artılar beni internet üzerinden satın almaya teşvik eder, ifadelerine katılma oranlarıyla medeni durumları arasında bir ilişki vardır. Özetle, sadakat ile medeni durum arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

H0 hipotezi reddedilmiştir. $P=0,019 < 0,05$ H0=red

Tablo 8'de yaş ile sadakat sorularının ortalama değeri arasında ilişki olup olmadığı ifade edilmiştir. Tablo 8'de görüldüğü üzere araştırmada 21 kişi 18–25 yaş aralığındaki, 42 kişi 26–35 yaş aralığındaki, 28 kişi 36–45 yaş aralığındaki ve 27 kişi de 46 yaş ve üzerindeki katılımcılardan oluşmaktadır. Ortalama değerin açıklamasını inceleyecek olursak; 18–25 yaş aralığındaki katılımcılar 2,0741 ortalama değeriyle Migros ve ya Carrefoursa'ya sadakati en düşük yaş grubu olarak sınıflandırılırken, 26–35 yaş aralığındaki katılımcılar 2,3212 ortalama değeriyle üçüncü sırada, 46 ve daha üzeri yaş grubundaki katılımcılar 2,6852 ortalama değeriyle ikinci sırada yer almışlardır. 36–45 yaş aralığındaki katılımcılar ise 2,2875

Tablo: 9 Marka Duyulan Güven–Yaş İlişki Tablosu

Yaş Aralığı	Kişi Sayısı	Markaya Duyulan Güvenin Ölçüm Sonuçları	
		Ortalama	Standart Sapma
18–25 yaş	21	3,2381	0,71797
26–35 yaş	42	3,1667	0,75439
36–45 yaş	28	3,7679	0,94753
46 ve üzeri yaş	27	3,5185	0,79034

H0: Yaş ile güven arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

H1: Yaş ile güven arasında anlamlı bir ilişki vardır.

değeriyle sadakatleri en yüksek katılımcı grubu olarak sınıflandırılmaktadır. Standart sapma değerlerinin küçük olması verilerin ortalamaya yakın olduğunu göstermektedir.

Katılımcıların:

- Migros ve Carrefoursa'dan yaptığım sanal alışverişleri hizmet kalitesinden dolayı tanıdığım herkese tavsiye ediyorum.

- Migros ve Carrefoursa'nın sanal alışverişte sunduğu indirim, taksit, puan vb. artılar beni internet üzerinden satın almaya teşvik eder, ifadelerine katılma oranlarıyla yaşları arasında bir ilişki vardır. Özetle, sadakat ile yaş arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. H0 hipotezi reddedilmiştir. $P=0,001 < 0,05$ H0=red

Tablo 9'da yaş ile güven sorularının ortalama değeri arasında ilişki olup olmadığı ifade edilmiştir. Tablo 9'da görüldüğü üzere araştırmada 21 kişi 18–25 yaş aralığındaki, 42 kişi 26–35 yaş aralığındaki, 28 kişi 36–45 yaş aralığındaki ve 27 kişi de 46 yaş ve üzerindeki katılımcılardan oluşmaktadır. Ortalama değerini açıklamasını inceleyecek olursak; 26–35 yaş aralığındaki katılımcılar 3,1667 ortalama değeriyle Migros ve ya Carrefoursa'ya en az güven duyan yaş grubu olarak sınıflandırılırken, 18–25 yaş aralığındaki katılımcılar 3,2381 ortalama değeriyle üçüncü sırada,

Elektronik Ticaretin Marka Değeri Üzerindeki Etkisi

Tablo: 10 Marka Sadakati–Aylık Gelir İlişki Tablosu

Aylık Gelir	Kişi Sayısı	Marka Sadakati Ölçüm Sonuçları	
		Ortalama	Standart Sapma
0–1000 TL	6	2,1667	0,81650
1001–2500 TL	37	2,2162	0,83783
2501–4000 TL	35	2,8857	0,90818
4001 TL ve Üzeri	40	2,6625	0,92948

H0: Aylık gelir ile sadakat arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

H1: Aylık gelir ile sadakat arasında anlamlı bir ilişki vardır.

46 ve daha üzeri yaş grubundaki katılımcılar 3,5185 ortalama değeriyle ikinci sırada yer almışlardır. 36–45 yaş grubu ise 3,7679 değeriyle Migros ve Carrefoursa’ya duydukları güvenin en yüksek olduğu katılımcı grubu olarak sınıflandırılmıştır. Standart sapma değerlerinin küçük olması verilerin ortalamaya yakın olduğunu göstermektedir.

Katılımcıların:

- Migros ve Carrefoursa’dan internet alışverişi yaptığım sırada çıkan sorunlar anında çözülüyor.

- Migros ve Carrefoursa’dan yaptığım sanal alışverişlerde istediğim tüm ürünlere her zaman ulaştım, ifadelerine katılma oranlarıyla yaşları arasında bir ilişki vardır. Özetle yaş ile güven arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

H0 hipotezi reddedilmiştir $P=0,016 < 0,05$ H0=red

Tablo 10’da aylık gelir ile sadakat sorularının ortalama değeri arasında ilişki olup olmadığı ifade edilmiştir. Tablo 10’da görüldüğü üzere araştırmada 6 kişi 1.000 TL’den az, 37 kişi 1.001 TL ile 2500 TL aralığında, 35 kişi 2.500 TL ile 4.000TL aralığında ve 40 kişi 4001 TL ve üzeri gelire sahip katılımcılardan oluşmaktadır. Ortalama değerin açıklamasını inceleyecek olursak; 0–1.000 TL aralığında gelire sahip olan katılımcılar 2,1667 ortalama değeriyle Carrefoursa ve Migros’a en az sadık olan tüketici

Canan TOPÇU

gruptur. 1.001–2.500 TL aralığında gelire sahip olan katılımcılar 2,2162 ortalama değeriyle sadakat konusunda üçüncü sırada, 4.001 TL ve üzerinde gelire sahip olan grup 2,6625 ortalama değeriyle ikinci sırada yer alırken 2.501–4.000 TL arasında gelire sahip olan grup 2,8857 ortalama değeri ile Migros ve Carrefoursa'ya en sadık grup olarak görülmektedir. Standart sapma değerlerinin küçük olması verilerin ortalamaya yakın olduğunu göstermektedir.

Katılımcıların:

- Migros ve Carrefoursa'dan yaptığım sanal alışverişleri hizmet kalitesinden dolayı tanıdığım herkese tavsiye ediyorum.

- Migros ve Carrefoursa'nın sanal alışverişte sunduğu indirim, taksit, puan vb. artılar beni internet üzerinden satın almaya teşvik eder ifadelerine katılma oranlarıyla aylık gelir arasında bir ilişki vardır. Özetle, gelir ile sadakat arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. H_0 hipotezi reddedilmiştir. $P=0,010 < 0,05$ $H_0=red$

Tablo 11'de aylık tercih edilen market ile imaj sorularının ortalama değeri arasında ilişki olup olmadığı ifade edilmiştir. Tablo 11'de görüldüğü üzere araştırmada 55 kişi market tercihini Migros veya Carrefoursa'dan yana, 43 kişi BİM veya A101'den yana, 5 kişi küçük bakkal veya marketlerden yana, 14 kişi toptancı ve büyük hipermarketlerden yana kullanmış; 1 kişi de diğer seçeneğini tercih etmiştir. Ortalama değerleri inceleyecek olursak; toptancı veya büyük hipermarketlerden alışveriş yapanlar 2,7321 ortalama değeri ile Migros ve Carrefoursa markalarının kendilerinde bıraktığı imaj algısının olumsuz olduğunu ifade etmişlerdir. Küçük bakkal veya büfelerden alışveriş yapanlar 3,4000 değeriyle Migros ve Carrefoursa markaları için olumlu imaj algısıyla dördüncü sırada yer alırken, diğer marketleri tercih edenler 3,5000 ortalama değeri ile olumlu imaj algısıyla üçüncü sırada yer almaktadır. BİM veya A101'i tercih eden grup, 3,5058 ortalama değeri ile Migros veya Carrefoursa'nın imajının olumlu olduğunu düşünen ikinci gruptur. Migros veya Carrefoursa'dan alışveriş yapan katılımcılar, 3,8182

Tablo: 11 Tercih Edilen Market ve İmaj İlişki Tablosu

Market Markaları	Kişi Sayısı	Tercih Edilen Market Ölçüm Sonuçları	
		Ortalama	Standart Sapma
Migros veya Carrefoursa	55	3,8182	0,73355
BİM veya A101	43	3,5058	0,92016
Küçük bakkal veya büfe	5	3,4000	0,78262
Toptancı veya büyük hipermarketler	14	2,7321	1,06276
Diğer	1	3,5000	

H0: Market tercihi ile sanal alışveriş market imajı arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

H1: Market tercihi ile sanal alışveriş market imajı arasında anlamlı bir ilişki vardır.

ortalama değer ile bu marketlerin en olumlu imaja sahip olduğunu düşünen grubu oluşturmaktadır. Standart sapma değerlerinin küçük olması verilerin ortalamaya yakın olduğunu göstermektedir.

Katılımcıların:

- İnternette yer alan Migros ve Carrefoursa gibi markalar BİM ve A101 markalarına göre daha iyi bir imaja sahiptir.

- Migros ve Carrefoursa'nın internette alışverişini olanağı sağlaması ve kısa sürede istediğim yere ulaştırması marka değerine çok büyük katkı sağlamakta.

- Migros ve Carrefoursa'nın sanal alışverişte sunduğu indirim, taksit, puan vb. artılar beni internet üzerinden satın almaya teşvik eder.

- Sanal alışveriş imkânı sunan Migros ve Carrefoursa, BİM ve A101'e göre gelişime daha açıktır, ifadelerine katılma oranlarıyla tercih edilen market arasında bir ilişki vardır. Özetle, tüketicinin market tercihi ile market markasının imajı arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. H0 hipotezi reddedilmiştir. $P=0,002 < 0,05$ H0=red

Canan TOPÇU

Yapılan literatür çalışması ve anket uygulamasının sonuçları değerlendirildiğinde, elektronik ticaretin marka değeri üzerinde etkisi olduğu sonucuna varılabilmektedir.

Likert skalalı soruların öncesinde market algılarıyla ilgili bir ön değerlendirme yapmak amacıyla sorulan “Geleneksel alışverişteki market tercihiniz nedir?” sorusuna verilen yanıtlar incelendiğinde; Migros ve Carrefoursa gibi sanal alışveriş sistemine sahip marketlerin katılımcılar tarafından daha çok tercih edildiği görülmektedir. Elektronik ticaretin kattığı değerle kalite ve imaj algısının olumluya dönmesi ve bunlarla birlikte markaya duyulan güven ve bağlılık duygusunun artması aşağıda “imaj, algılanan kalite, güven ve sadakat” başlıklı sorularda ayrıntılı biçimde incelenmektedir.

Tüketiciye yöneltilen bir başka soru olan “Sanal alışverişten öncelikli beklentiniz nedir?” sorusunun yanıtları değerlendirildiğinde güvenlikten hızlı teslimata, taze üründen geniş ürün yelpazesi tercihinine kadar çeşitli beklentiler olduğu gözlemlenmiştir. A101 ve BİM gibi marketlerde sanal alışveriş imkânı olmadığı için bu değerler hakkında yorum yapmak mümkün değildir. Genel bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde soru Migros ve Carrefoursa'nın tüm bu seçeneklerin her biri için tercih edilebilir olduğu sonucunu bize göstermektedir.

Diğer bir soru ise; “Klasik alışveriş yerine niçin sanal alışverişini tercih edersiniz?” olarak tespit edilmiştir. İhtiyaçları karşılamak için zorunlu olan market alışverişi; gelir seviyesi, cinsiyet, medeni durum veya yaş gibi demografik özelliklerden etkilenmeksizin her kesim tarafından yapılan bir eylemdir. Markete gidip gelirken, ürün ararken, yardımcı personel bulamazken, satın alma kararı verirken ve kasada sıra beklerken yaşanan zaman kaybı ve yorgunluk oldukça şikâyet edilen durumlardır. Yeni ticaret yöntemini kullanan marketlerin tüketicilerine sunduğu sanal alışveriş hizmeti; zamandan tasarruf sağlarken zahmetli olmadan, bunun yanı sıra kapıda ödeme imkânlarıyla güvenlik problemini de çözen başarılı bir

Elektronik Ticaretin Marka Değeri Üzerindeki Etkisi

sistemdir. BİM ve A101 gibi marketlerde bu imkân mevcut olmadığından bu açıdan değerlendirme yapmak mümkün değildir. Ancak Migros ve Carrefoursa'yı müşteriye sunduğu tüm bu imkânlar nedeniyle tercih edilebilirliği yüksek marketler olarak nitelendirmek yanlış olmayacaktır.

Tüketicilerin katılma derecelerine göre değerlendirilen soruların ilk dördü "imaj" başlığında toplanmış sorulardır. "İnternette yer alan Migros ve Carrefoursa gibi markalar BİM ve A101 markalarına göre daha iyi bir imaja sahiptir." yargısına katılan ve "kesinlikle" cevabını veren tüketicilerin sayısı toplam katılımcıların yaklaşık %60'ını oluşturmaktadır. Katılımcıların %20'si kararsız kalırken; %15'lik oran katılmayan ve kesinlikle katılmayanlardan oluşmaktadır. Katılımcıların yarısından çoğu sanal alışveriş nedeniyle Migros ve Carrefoursa'nın diğer marketlerden daha iyi bir imaja sahip olduğunu ifade etmiştir.

İmaj kategorisinin bir diğer sorusu olan; "Migros ve Carrefoursa'nın internette alışveriş olanağı sağlaması ve kısa sürede istediğim yere ulaştırması marka değerine çok büyük artı sağlamaktadır." yargısına kesinlikle katılan ve katılan tüketiciler, toplam katılımcıların yaklaşık %60'ıdır. Katılımcıların %20'si kararsız kalırken, %15'lik oran katılmayan ve kesinlikle katılmayanlardan oluşmaktadır. Katılımcıların yarısından çoğu Migros ve Carrefoursa'nın sanal alışveriş ile zaman kaybını azaltarak ihtiyacını istediği yere ulaştırmasının, marka değerini arttırdığını ifade etmiştir.

Üçüncü imaj sorusu; "Migros ve Carrefoursa'nın sanal alışverişte sunduğu indirim, taksit, puan vb. artılar beni internet üzerinden satın almaya teşvik eder." yargısına kesinlikle katılanlar, toplam tüketicilerin yaklaşık %1'i ve katılanlar toplam tüketicilerin %35'idir. Katılımcıların yaklaşık %45'i kararsız kalırken, %10'luk oran katılmayan ve %4'lük oran kesinlikle katılmayanlardan oluşmaktadır. İndirim, taksit puan vb. uygulamaların müşteriye cezbettiği gerçeğinin göz önünde bulundurulması bize olumsuz yanıt veren katılımcıların oranının düşük olmasını açıklamaktadır.

Canan TOPÇU

Katılımcıların yarısına yakınının kararsız kalmasından; indirim, taksit veya puan gibi avantajlar olmasa da Migros veya Carrefoursa'nın sanal alışverişlerini tercih ettikleri veya bu avantajların değil de farklı alternatiflerin onları sanal alışverişe yönlendirdiği (güvenlik, ürün çeşitliliği, hızlı teslimat vb.) yorumu çıkarılabilmektedir.

İmaj kategorisinde son olarak değerlendirilen “Sanal alışveriş imkânı sunan Migros ve Carrefoursa, BİM ve A101'e göre gelişime daha açıktır.” ifadesine kesinlikle katılanlar ve katılanlar, toplam tüketicilerin yaklaşık %60'ıdır. Katılımcıların yaklaşık %20'si kararsız kalırken, %15'lik oran katılmayan ve kesinlikle katılmayanlardan oluşmaktadır. Katılımcıların yarısından çoğunun olumlu yaklaştığı bu yargı sanal alışveriş uygulamasının Migros ve Carrefoursa'nın imajını pozitif yönde etkilediğini göstermektedir.

Tüketicilerin katılma derecelerine göre değerlendirilen ifadelerin ikisi algılanan kalite başlığında toplanmıştır. “Migros ve Carrefoursa markalarının sanal market reklamları bende bu markaların kaliteli olduğu hissini uyandırır.” yargısına katılanlar ve kesinlikle katıldığını ifade eden tüketicilerin sayısı toplam katılımcıların yaklaşık %50'sini oluşturmaktadır. Katılımcıların yaklaşık %30'u kararsız kalırken, %20'lik oran katılmayan ve kesinlikle katılmayanlardan oluşmaktadır. Katılımcıların yarısı sanal alışverişlerin tanıtılması amacıyla yapılan reklamların Migros ve Carrefoursa'nın daha kaliteli algılanmasını sağladığını ifade etmiştir.

Algılanan kalite kategorisinde değerlendirilen bir diğer ifade “İnternette alışveriş imkânı sunan Migros ve Carrefoursa markaları, BİM ve A101 markalarına göre daha kaliteli ürünlere sahiptir.” olarak tespit edilmiştir. Bu ifadeye katılan ve kesinlikle katılan tüketicilerin sayısı toplam katılımcıların yaklaşık %50'sini oluşturmaktadır. Katılımcıların yaklaşık %30'u kararsız kalırken, %20'lik oran katılmayan ve kesinlikle katılmayanlardan oluşmaktadır. Katılımcıların yarısı, sanal alışveriş uygulamasına sahip olan Migros ve Carrefoursa'nın, BİM ve A101'den daha kaliteli ürünlere sahip olduğu algısını sağladıklarını ifade etmiştir.

Elektronik Ticaretin Marka Değeri Üzerindeki Etkisi

Tüketicilerin katılım derecelerine göre değerlendirilen soruların diğer ikisi “güven” başlığı altında toplanmış sorulardır. “Migros ve Carrefoursa’dan internet alışverişi yaptığım sırada çıkan sorunlar anında çözülüyor.” ifadesine katılan ve kesinlikle katıldığını ifade eden tüketicilerin sayısı toplam katılımcıların yaklaşık %50’sini oluşturmaktadır. Katılımcıların yaklaşık %35’i kararsız kalırken, %15’lik oran katılmayan ve kesinlikle katılmayanlardan oluşmaktadır. Katılımcıların yarısı sanal market alışverişini deneyimleyip çıkan sorunların en kısa sürede çözüldüğünü ifade etmişlerdir. Bu ifade, tüketicinin Migros ve Carrefoursa markalarına sanal alışveriş konusunda büyük oranda güvendiğini göstermektedir.

Diğer bir güven sorusu olan “Migros ve Carrefoursa’dan yaptığım sanal alışverişlerde istediğim tüm ürünlere her zaman ulaştım.” ifadesine kesinlikle katılanlar ve katılanlar, toplam tüketicilerin yaklaşık %50’sini oluşturmaktadır. Katılımcıların yaklaşık %30’u kararsız kalırken, %15’lik oran katılmayan ve kesinlikle katılmayanlardır. Katılımcıların yarısı ihtiyacı olan tüm ürünlere sanal market alışverişi aracılığı ile ulaştığını ifade etmiştir. Bu ifade, tüketicinin ihtiyaçlarına Migros ve Carrefoursa markalarının sanal alışverişleri sayesinde büyük oranda ulaştığını göstermektedir.

“Sadakat” konusu da iki ifadeyle sınanmıştır. Bunlardan ilki olan “Migros ve Carrefoursa’dan yaptığım sanal alışverişleri hizmet kalitesinden dolayı tanıdığım herkese tavsiye ediyorum.” ifadesine kesinlikle katılanlar ve katılanlar, toplam tüketicilerin yaklaşık %20’sidir. Katılımcıların yaklaşık %30’u kararsız kalırken, %45’lik oran katılmayan ve kesinlikle katılmayanlardan oluşmaktadır.

Bir diğer yargı olan “BİM ve A101 gibi marketler internet üzerinden alışveriş uygulamasına geçse de ben yine Migros ve Carrefoursa’nın sanal alışveriş uygulamasını tercih ederim” ifadesine kesinlikle katılan katılımcı bulunmazken, katılanlar toplam tüketicilerin yaklaşık %15’idir. Katılımcıların yaklaşık %30’u kararsız kalırken %50’lik oran katılmayan ve kesinlikle katılmayanlardan oluşmaktadır. Tüketicinin; Migros ve

Canan TOPÇU

Carrefoursa'ya güvenmesine, ürünlerini kaliteli bulmasına ve imajlarını pozitif algılamasına rağmen, bu markalarla sadakat konusunda yeterli bağ kuramadığı görülmektedir. Bu noktada yapılacak en doğru çıkarım; sanal market alışverişlerinin yeni sistemler olması, bu sebeple çok sık kullanılmaması ve henüz alışkanlık haline gelmemesidir.

Sonuç

Makalenin çıkış noktası, elektronik ticaret hizmeti sağlamayan marketlerin aksine elektronik ticaret hizmeti sağlayan marketlerin, marka değeri bileşenlerinde (algılanan kalite, marka sadakati, imaj ve güven) ortaya çıkan değişikliklerin gözlemlenmesi ve bu yolla literatüre katkı sağlamaya çalışmak olarak belirlenmiştir. Sosyal bilimlerde sürdürülen araştırmalarda genelleme yapmak çoğu zaman tartışma konusu olmuştur. Bu makalede veri toplama yöntemi olarak anket uygulamasından yararlanılmıştır. Yüksek katılımcının olmamasının en önemli sebebi ise ülkemizde market alışverişinde sanal uygulamanın geçmişinin çok yeni olmasıdır. Araştırma, çevrimiçi anket uygulamasına ve profesyonel anket sitelerinde ücretli yapılarak geniş kitlelerce test edilmeye uygundur. Araştırmanın içeriği genel olarak değerlendirildiğinde sanal alışveriş hizmeti sunan marketlerin algılanan kalitelerinde, imajlarında, marka bağlılığında ve tüketiciye verdiği güven konusunda bir adım önde olduğu sonucu çıkmaktadır. Kaliteli ve güvenilir bir internet hizmeti sunulması, rakipler karşısında üstünlük sağlamaya yardımcı olacaktır.

Elektronik Ticaretin Marka Değeri Üzerindeki Etkisi

KAYNAKÇA

Ahmet Şenkaya, “E–ticaret Hacmi İlk Defa 1 Trilyon Dolara Ulaştı”, Erişim 3 Aralık 2014 <http://www.pazarlamasyon.com/2013/02/e-ticaret-hacmi-ilk-defa-1-trilyon-dolara-eristi>.

Ahmet Yeşil, *E–Ticaret* (İstanbul: Kum Saati Yayınları 2010).

Anıl Göker, “Müşteri Tarafından Algılanan Marka Değeri ve Bankacılık Sektöründe Bir Pilot Araştırma”, Galatasaray Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2011.

Aşkın Keser, *Küreselleşen Dünyanın Yeni Gerçeği Elektronik Ticaret*, der: Veysel Bozkurt, (İstanbul: Alfa Yayınları 2000).

BİM Resmi İnternet Sayfası, 2016, Erişim 12 Şubat 2016, <http://www.bim.com.tr/Categories/108/hakkimizda.aspx>.

Carrefoursa Resmi İnternet Sayfası, 2016, Erişim 12 Şubat 2016, <https://www.carrefoursa.com/tarihce>.

David A. Aaker, *Managing Brand Equity*, (Free Press 1991).

Duanne E Knapp, *Marka Aklı*, çev. Azra Tuna Akartuna, (İstanbul: Mediacat Yayıncılık 2002).

Elif Akın, “Çevrimiçi Rekabet” , *Turkishtime*, 2014, Sayı:144, s.42.

Işıl Karpat Akutoğlu, *Marka Yönetimi–Güçlü ve Başarılı Markalar İçin Temel İlkeler*, (İstanbul: İletişim Yayınları 2011).

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:3
Sayı:4

Canan TOPÇU

Mehmet Akif Çakırer, *Marka Yönetimi ve Marka Stratejileri* (Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım 2013).

Mehmet Fatih Kaya, “Sürdürülebilir Kalkınmaya Yönelik Tutum Ölçeği Geliştirme Çalışması”, *Marmara Coğrafya Dergisi*, 2013, Sayı 28, s.178.

Migros Resmi İnternet Sayfası, 2016, Erişim 12 Şubat 2016, <https://www.migroskurumsal.com/Icerik.aspx?IcerikID=43#>.

Nevriye Ayas, “Marka Değeri Algılamalarının Tüketici Satın Alma Davranışı Üzerine Etkisi”, *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 2012, Cilt 7, Sayı 1, s.166.

Türkiye Zincir Market Sayısı, Erişim 30 Ağustos 2016, <http://www.aklimadusen.com/2015/03/turkiye-zincir-market-says.html>.

Utku Uluçay, “Dünyada ve Türkiye’de E-Ticaret: Tüketicilerin İnternet Üzerinden Alışveriş Alışkanlıkları Üzerine Bir Uygulama”, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.

Wikipedia, *A101*, Erişim 12 Şubat 2016, <https://tr.wikipedia.org/wiki/A101>.

YAZIM ESASLARI

Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'ne gönderilen yazıların başka bir yerde yayımlanmamış veya yayımlanması amacıyla başka bir yere iletilmemiş olması gereklidir.

A. SAYFA DÜZENİNE İLİŞKİN GENEL ESASLAR

1. Sayfa düzeni normal, sayfa yapısı; üstten 2,5 cm, alttan 2,5 cm, soldan 2,5 cm, sağdan 2,5 cm, cilt payı 0, üstbilgi 1.25 cm, alt bilgi 1,25 cm olmalıdır.
2. Satır aralıkları —kaynakça hariç— 1,5 ve 0 nk, kaynakçada ise satır aralığı 1 ve 0 nk olmalıdır.
3. Sayfa numaraları altta ve sağda verilmelidir.

B. YAZIM KURALLARINA İLİŞKİN ESASLAR

1. Yazım dili Türkçedir. İngilizce yazılmış çalışmalar da yayımlanabilir. Dergiye gönderilen yazıların yazım düzeltmesi editörler/yardımcı editörler tarafından yapılır. Türkçe makalelerin yazımında, noktalamasında ve kısaltmalarda TDK Yazım Kılavuzu'nun en son baskısı esas alınır.
2. İngilizce yazılmış makalelere 'abstract'tan sonra Türkçe özet konulmalıdır.
3. Makalelerde kelime sayısı 5000'den az olmamalı; makale özet/abstract ve kaynakça dâhil 25 sayfayı geçmemelidir.
4. Türkçe/İngilizce makale başlıkları, Türkçe/İngilizce özet/abstract, Türkçe ve İngilizce beş anahtar kelime/keywords toplam 300 kelimeyi aşmamalıdır. Makale başlığının anlamlı kısaltması, makalenin editöre gönderildiği elektronik postada belirtilmelidir.

5. Makale başlığı (ana başlık) 14 punto, büyük harflerle ve koyu yazılmalı; alt başlıklar ise 12 punto, sadece baş harfleri büyük ve koyu yazılmalı, 1,25 cm girinti ile başlatılmalıdır.

6. Yazar ismi, Times New Roman 12 punto ile ana başlıktan sonra bir boşluk verilerek ve ana başlığı ortalayacak biçimde kalın (bold) olarak, adın baş harfi büyük diğer harfleri küçük olarak, soyadın ise tamamı büyük harflerle yazılmalıdır. Soyadından sonra parantez içinde üst yıldız (*) verilmeli; alt bilgi sekmesi kullanılarak yazara ait bilgiler Times New Roman ile her iki yana yaslı olarak sadece ilk sayfada görülecek şekilde 10 punto ve 1 aralıkla yazılmalıdır.

7. Özet/Abstract metinleri ile anahtar kelimeler/keywords italik olarak yazılmalıdır.

8. Makale metni her iki yana yaslı olarak Times New Roman, 12 punto ile yazılmalı, satır aralığı 1,5 verilmeli, paragraflar 1,25 cm girinti ile başlamalıdır.

9. Dipnotlar her iki yana yaslı olarak Times New Roman ve 10 punto ile yazılmalı, satır aralığı 1 olmalı ve dipnottan sonra bir boşluk verilerek başlatılmalıdır.

C. REFERANS VE GÖNDERMELERE İLİŞKİN ESASLAR

1. Metin içinde dipnot numarası, noktalama işaretlerinden sonra verilmelidir.

2. Dipnotlar sayfa altında numaralandırılarak verilmeli; atıflar, metin içinde gösterilmemelidir.

3. Dipnot rakamından sonra bir boşluk verilmeli ve yazı daha sonra başlatılmalıdır. İkinci ve daha sonraki satırların başında boşluk verilmemelidir.

4. Atıfta bulunulan kaynağın tam künyesi verilmeli, atıfta bulunulmamış eserler kaynakçada gösterilmemelidir.

5. Dipnotlar verilirken diğer dillerden kaynaklar için İngilizce yazım kuralları, Türkçe kaynaklar için Türkçe yazım kuralları esas alınmalıdır.
6. Aynen alıntılar: Makalede birebir yapılan alıntılar tırnak “ ” içinde verilmeli ve alıntının sonunda dipnot sistemine uygun olarak kaynak gösterilmelidir. Beş satırdan az alıntılar cümle arasında italik olarak, beş satırdan uzun alıntılar ise makale metnine göre sayfanın sağından 1 cm, solundan ise 1,25 cm (paragrafın başladığı yer) içeriden ve blok hâlinde italik olarak verilmelidir. Beş satırdan fazla olan alıntılarda satır aralığı 1,15, font ise 11 olmalıdır.
7. Dipnot yazımı ile ilgili örnekler aşağıda gösterilmiştir.

Kitaplar için

(1) Tek yazarlı kitaplar:

Yazar adı soyadı, *eser adı*, varsa cilt numarası, varsa çeviren, (Yayımlandığı yer: Yayınevi Yayımlandığı tarih), sayfa numarası.

A. Sırrı Levent, *Türk Edebiyatı Tarihi*, (Ankara: AKDITYK TTK Yayınları 1988), s.23.

(2) İki yazarlı kitaplar:

Birinci yazarın adı soyadı, ikinci yazarın adı soyadı, *eser adı*, varsa cilt numarası, varsa çeviren, (Yayımlandığı yer: Yayınevi Yayımlandığı tarih), sayfa numarası.

Nusret Özcan ve Kemal Aykut, *Mustafa Kutlu Kitabı*, (İstanbul: Nehir Yayınları 2001), s.8.

(3) İkiyden fazla yazarlı kitaplar:

İlk yazarın adı soyadı vd., *eser adı*, varsa cilt numarası, varsa çeviren, (Yayımlandığı yer: Yayınevi ve Yayımlandığı tarih), sayfa numarası.

Neclâ Pekolcay vd, *İslâmî Türk Edebiyatına Giriş*, (İstanbul: Dergâh Yayınları 1981), s.7.

(4) Yazar veya Editör Adı Bulunmayan Kitap ve Makaleler:

“Türkiye ve Dünyada Yükseköğretim”, *Bilim ve Teknoloji*, (İstanbul: TÜSİAD Yayınları 1994), s.81.

İmlâ Kılavuzu, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları 2000), s.88.

(5) Kitap Bölümü:

M. Efe Çaman vd, “Yemen: ‘Yeni Afganistan’ mı?”, *Dünya Çatışmaları Çatışma Bölgeleri ve Konuları 1.Cilt* içinde, ed. Kemal İnat, Burhanettin Duran ve Muhittin Ataman, (Ankara: Nobel 2010), s.340.

Makaleler için

Yazar adı ve soyadı, “makale adı” (varsa çeviren), *yayımlandığı süreli yayının adı*, yayımlandığı yıl, cilt no (Romen)/sayı:, dergide yer aldığı sayfa aralığı, alıntının yapıldığı sayfa numarası.

(1) Tek yazarlı makaleler:

Emine Yeniterzi, “Tanzimat’tan Cumhuriyetin İlk Yıllarına Kadar Konyalı Şair ve Yazarlar”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2010, S:10, 77–159, s.121.

(2) İki yazarlı makaleler:

Mehmet Güven ve Derya Kürüm, “Öğrenme Stilleri ve Eleştirel Düşünme Arasındaki İlişkiye Genel Bir Bakış”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2006, 75–90, s.78.

Tom D. Lewis and Gerald Graham, “Seven Tips for Effective Listening”, *British Journal of Social Work*, 2003, 13–35, p.30.

(3) İki den fazla yazarlı makaleler:

Mehmet Demir vd., “Öğretmen Adaylarının Öğretmenlik Mesleğine İlişkin Alguları”, *Anadolu Eğitim Dergisi*, 2005, 70 (1), 23–42, s.24.

Michael Stowe et. al., “Required knowledge, skills and abilities from health care clinical managers’ perspectives”, *Academy of Health Care Management Journal*, 2011, 55–62, p.60.

(4) Yazarı Belli Olmayan Makale:

“Balkanlarda Türk Varlığı”, *Toplumsal Tarih*, Ankara, 1990, cilt X, sayı:7, 8–10, s.8.

(5) Online Dergide Makale:

(Varsa, derginin DOI (Digital Object Identifier) numarasını ekleyiniz. DOI numarası, bir internet tarayıcısının adres çubuğuna <http://dx.doi.org/> adresine eklenerek yazıldığında, kullanıcıyı kaynağa götürür. Eğer DOI yoksa URL adresi yazınız.)

Dinçer Eşitgin, “Büyüme Romanı (Bildungsroman) Kavramı Etrafında Aşk–ı Memnu ve Roman Kişisi Nihal”, *Millî Eğitim Dergisi*, 2004, S:162, Erişim 5 Nisan 2005, <http://yayim.meb.gov.tr/yayimlar/162/esitgin.htm>

(6) Günlük Gazetelerden veya Dergilerden Alınmış Makaleler:

Taha Akyol, “Sosyal Bilim Ödülleri”, *Milliyet*, 28 Şubat 2005.

Sheryl Gay Stolberg and Robert Pear, “Wary Centrists Posing Challenge in Health Care Vote”, *New York Times*, 27 February 2010, Accessed 28 February 2010, <http://www.nytimes.com/2010/02/28/us/politics/28health.html>

Daniel Mendelsohn, “But Enough about Me”, *New Yorker*, 25 January 2010, p.68.

(7) İnternet Dergisinde Makale:

Alıntının tam adresi yazılmalıdır:

Gueorgi Kossinets and Duncan J. Watts, “Origins of Homophily in an Evolving Social Network,” *American Journal of Sociology* 115, 2009, p. 411, Accessed 28 February 2010, doi:10.1086/599247.

Tezler ve Bitirme Tezleri için

Avni Erdemir, “Muslihu’d–din Mustafa İbn Vefâ Hayatı Eserleri Tesirleri ve Manzum Eserlerinin Tenkidli Metni”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1999, s. 30.

Raporlar için

(1) Yazarı Belli Olan Rapor

Fatma Gök, *Öğretmen Profili Araştırma Raporu*, (Ankara: Eğitim Bilim ve Kültür Emekçileri Sendikası Yayınları 1999), s.25.

(2) Yazarı Belli Olmayan Rapor

Arnavutluk Ülke Raporu, (Ankara: TİKA Yayını 1995), s.7.

(3) Bir Kurum, Firma ya da Enstitünün Yazarı Olduğu Rapor

Dış Politika Enstitüsü, *Uluslararası İlişkilerle İlgili Anayasaya Konabilecek Hükümler*, (Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları 1990), s.33.

Ansiklopediler için

Ömer C. Saraç, “Kağıt, Milli gelir”, Ak İktisat Ansiklopedisi, Cilt:II, (İstanbul: Ak Yayınları, 1973), ss.20–30.

İnternet için

(1) Kamu Kurumlarının İnternet Sayfaları

T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmî İnternet Sayfası, “Türkiye Ukrayna Anlaşması”, <http://www.mfa.gov.tr/turkce/group/ikili/11.htm>

(2) E–Posta Yoluyla Tartışma Gruplarına, Forumlara vb. Gönderilen Mesajlar

Abdulvahap Kara, “Kazak Mitolojisinin Dildeki Yansımaları”, (Mesaj: 25), 10 Temmuz 2007, http://groups.google.com/group/turk-tarihciler/browse_thread/thread/f8cef97

Konferanslarda Sunulan Tebliğler için

Dritan Egro, “Arnavutluk’ta Osmanlı Çalışmaları”, *XIII. Türk Tarih Kongresi, Bildiriler*, 4–8 Ekim 1999, Cilt: I, (Ankara: TTK Yayını, 2002), s.14.

Broşürler için

Alev Keskin, *1877–78 Osmanlı–Rus Harbi Harp Tarihi Broşürü*, (Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları 2000), s.7.

Resmî Yayınlar için

İsmet Binark, *Balkan Ülkelerinin Tarihi Kaynakları Bakımından Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinin Önemi*, (Ankara: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yayını 1996), s.9.

Haritalar ve Şemalar için

Şanlıurfa Turizm Haritası, Harita, (Şanlıurfa: Şanlıurfa Valiliği Yayını 1983).

Bültenler için

Afyon Kocatepe Üniversitesi Haber Bülteni, (Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, 1999), s.8.

D. AYNI KAYNAĞA YAPILAN SONRAKİ ATIFLAR

1. Aynı kaynağa yapılan atıflarda yazar adı soyadı, *a.g.e.* (adı geçen eser), *a.g.m.* (adı geçen makale) ve *a.g.y.* (adı geçen yayın) ifadesi italik olarak yazılmalı ve sayfa numarası kullanılmalıdır.
2. Aynı kaynağa ardı ardına yapılan atıflarda atıfta bulunulan sayfa numarası da aynıysa italik olarak sadece *a.g.e.*, *a.g.m.* veya *a.g.y.* kısaltması

kullanılmalı, atıfta bulunulan sayfa numarası farklıysa *a.g.e.*, *a.g.m.* veya *a.g.y.* kısaltmasından sonra sayfa numarası da belirtilmelidir. Örnek: *a.g.e.*, s.35.

3. Aynı yazarın birden fazla eserinin olması durumunda yapılan atıflarda yazar adı soyadı, eserin yayım tarihi, *a.g.e.* ifadesi ve sayfa numarası yazılmalı, yazarın aynı tarihli birden fazla eserinin olması durumunda ise eserin tarihinin yanına A, B, C harfleri konularak atıf yapılmalı ve bu durum kaynakçada da belirtilmelidir.

E. BELGE, TABLO, ŞEKİL VE GRAFİKLERİN KULLANIMINDA UYULACAK ESASLAR

1. Ekler (belgeler), yazının sonunda verilecek ve altında belgenin içeriği hakkında kısa bir bilgi ile bilimsel kaynak gösterme ölçütlerine uygun biçimde kaynak yer alacaktır.

2. Diğer ekler (Tablo, Şekil ve Grafik) normal yazı dışındaki göstergelerin çok olması durumunda Tablo, Şekil ve Grafik için başlıklar; Ek Tablo:1, Ek Grafik:2 ve Ek Şekil:6 gibi yazılmalı, ekler, kaynakçadan sonra verilmelidir. Bu eklere metin içerisinde yapılan atıflar Ek Tablo:1, Ek Grafik:2 veya Ek Şekil:6 biçiminde yapılmalıdır. Tablo, şekil, grafik ve resim için alıntı yapılmışsa, mutlaka kaynak belirtilmelidir.

3. Metin içerisindeki Tablolar, tablo üstünde kalın (bold) olarak isimlendirilecek; alıntı yapıldığı kaynak, türüne göre dipnot sistemine göre verilecektir.

4. Metin içerisinde yer alan şekil, grafik ve haritalar hemen altında isimlendirilecek ve alıntı yapıldığı kaynak, türüne göre dipnot sistemine göre verilecektir.

F. KAYNAKÇA YAZIMINDA UYULACAK ESASLAR

1. Kaynakça, girinti verilmeksizin büyük harflerle ve koyu olarak metinden sonra iki boşluk verilerek sola yaslı yazılmalı,

2. Kaynaklar alfabetik sıraya göre sıralanmalı,

3. Kaynakçada satır aralığı 1 olmalı, her kaynaktan sonra bir boşluk bırakılmalı,
4. Kaynakçada yazar adı soyadı baş harfleri büyük diğer harfler küçük olarak yazılmalı,
5. Kitap bölümü veya bir dergide yayımlanan makalenin yayımlandığı eserdeki sayfa aralığı kaynağın en sonunda belirtilmeli,
6. Aynı yazarın iki veya daha fazla eserinin kaynakçada yazımı:
7. Yakın tarihli eser önce, diğer eserler aynı biçimde yakın tarihten geçmişe doğru yazılmalı,
8. Yazarın ikinci ve daha sonraki eserlerinin başına ismi yazılmamalı, isminin yerine ---- işareti konulmalıdır.

G. DEĞERLENDİRME

1. Biçim ve alan açısından uygun bulunan makaleler konunun uzmanı hakemlere (iki hakeme) gönderilir, hakem değerlendirmelerinin ikisi de olumlu ise makale yayına kabul edilir. Biri olumlu, diğeri olumsuz ise makale üçüncü hakeme gönderilir. Yayımlanması için düzeltilmesine karar verilen makalelerin, yazarları tarafından belirtilen süre içerisinde teslim edilmesi gereklidir. Düzeltilmiş metin, gerekli görüldüğü durumlarda, değişiklikleri isteyen hakemlerce tekrar incelenebilir.
2. Gönderilen yazılar iki alan uzmanının “yayımlanabilir” onayından sonra, Yayın Kurulu’nun son kararı ile yayımlanır. Yazarlar, hakem ve Yayın Kurulu’nun eleştiri, değerlendirme ve düzeltmelerini dikkate almak zorundadırlar. Düzeltilmelerle ilgili katılmadığı hususlar olması durumunda, yazar, bunları gerekçeleri ile ayrı bir sayfada bildirme hakkına sahiptir.
3. Hakem oluru alan makaleler, derginin konu içeriği esas olmak üzere, sıraya konularak yayımlanabilir.
4. Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi’nde yayımlanan makalelerdeki görüşler, yazarlarının şahsi görüşleri olup; hiçbir kurum ve kuruluşun resmî görüşü niteliğini taşımaz.

